

'Albert Camus terug in Afrika'

Over het ontbreken van een koloniale context voor Albert Camus in Nederland

Eva Wissenburg | 3342689

**AFSTUDEERPROJECT RMA LITERAIR VERTALEN | UNIVERSITEIT
UTRECHT | 31-10-2014**

Begeleiders: dr. Katell Lavéant en dr. Désirée Schyns

Inhoudsopgave

Introductie	4
1. Camus in postkoloniaal perspectief	8
1.1. Albert Camus in Algerije.....	8
1.2. De Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd	9
1.3. Camus en de Algerijnse onafhankelijkheid	10
1.4. Koloniale realiteit in het werk van Camus.....	12
2. Nederlandse receptie van Camus	18
2.1. Receptie van Camus in Noord-Amerika, Algerije en Frankrijk.....	18
2.2. Methodologie	19
2.3. Receptie voor en tijdens Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog	20
2.4. Receptie tot 2013.....	22
2.5. Conclusie.....	25
3. Casestudy: <i>L'Étranger</i> vanuit postkoloniaal perspectief	27
3.1. <i>L'Étranger</i>	27
3.2. Postkoloniale lezingen van <i>L'Étranger</i>	28
3.3. Eerste vertaling <i>L'Étranger</i>	32
3.3.1. Presentatie.....	32
3.3.2. Vertaler	33
3.3.3. Receptie	34
3.4. Tweede vertaling <i>L'Étranger</i>	37
3.4.1. Presentatie.....	37
3.4.2. Vertaler	39
3.4.3. Receptie	40
3.5. Koloniale realiteit in vertaling: vertaaltheorie	41
3.5.1. Camus als intercultureel schrijver	41
3.5.2. Meertaligheid	44
3.6. Vertaalvergelijking	45
3.6.1. Algemene observaties.....	46
3.6.2. Pataouète.....	47
3.6.3. Mauresques en Arabes	49
3.6.4. Meursault en de Ander	50
3.6.5. De pieds noirs en de Ander	52
3.6.6. Meursault en Raymond	54
3.6.7. De Moorse vriendin	56
3.6.8. Conclusie	57
4. Vertaalreflectie artikelen <i>Chroniques Algériennes</i>	62
4.1. Retorische middelen.....	63
4.1.1. Parallellie	63
4.1.2. Woorduitbuiting.....	67
4.1.3. Ironie.....	69
4.2. Historische feiten en realia	70
4.2.1. Informatievoorziening door de auteur zelf.....	71
4.2.2. Explicitering in lopende tekst	71

4.2.3. Achtergrondinformatie in voetnoten.....	72
4.2.4. Introducerende teksten	75
4.3. Codering van machtsverhoudingen.....	75
4.4. Conclusie.....	81
5. Vertaling artikelen Chroniques Algériennes.....	83
Het onderwijs.....	84
De politieke malaise	89
Brief aan een Algerijnse activist.....	93
De rondetafelconferentie.....	96
Tot besluit.....	98
Bibliografie	104
Primaire bronnen.....	104
Secundaire bronnen	106
Bijlagen.....	109
Bronteksten.....	109
L'Enseignement	109
Le malaise politique.....	112
Lettre à un militant algérien.....	114
La table ronde.....	117
Vertaalvergelijking: uitgeschreven passages brontekst en doelteksten.....	118

Introductie

In Nederland staat Albert Camus bekend als een geëngageerde Franse romanschrijver en filosoof. Niet zelden wordt hij in één adem genoemd met Jean-Paul Sartre en regelmatig wordt hij in verband gebracht met het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor zijn Algerijnse afkomst en de mate waarin het gekoloniseerde Algerije van zijn tijd een rol speelt in zijn leven en werk is in Nederland echter maar weinig aandacht. Dat Camus' romans en novellen bijna allemaal in Algerije spelen lijkt het beeld dat er hier van hem bestaat nauwelijks te beïnvloeden en de journalistieke teksten waarin hij zich kritisch uitlaat over het koloniale bewind zijn niet in het Nederlands vertaald en worden hier ook niet besproken. Tekenend is bovendien dat Camus' standpunten met betrekking tot de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd, die hem in Frankrijk en Algerije op zo veel kritiek kwamen te staan, nauwelijks zijn doorgedrongen tot het beeld dat er in Nederland van de schrijver bestaat. Kortom, Camus wordt in Nederland vrijwel nooit in koloniale context geplaatst.

Wereldwijd wordt de roep om een herlezing van Camus' werk vanuit postkoloniaal perspectief echter steeds groter. Bernard-Henri Lévy is, in 1991, een van de eersten die wijst op de manier waarop Camus' teksten verweven zijn met de koloniale realiteit waarin hij leefde en later benadrukken onder vele anderen Edward Said (1994),¹ Christiane Chaulet-Achour (1998) en Ieme van der Poel (2006 en 2009) de mate waarin het koloniale Algerije een onderbelicht deel uitmaakt van Camus' werk. Hoewel deze denkers het er niet over eens zijn of Camus moet worden gezien als een antikolonialist of juist als iemand die het imperialisme in stand houdt, vinden ze elkaar in hun opvatting dat er meer aandacht zou moeten worden besteed aan de koloniale realiteit die ten grondslag ligt aan Camus' werk.

Met deze scriptie wil ik gehoor geven aan hun oproep door te proberen Camus te benaderen vanuit een postkoloniaal vertaalwetenschappelijk oogpunt. Ten eerste wil ik onderzoeken hoe er in Nederland al of niet een koloniale context wordt gecreëerd voor Albert Camus 1) in de Nederlandse pers, 2) in de presentatie van de vertalingen van zijn werk door de uitgever en 3) in de vertalingen zelf. Bij dit onderzoek kwam ik er al snel achter dat een koloniale context voor Camus in Nederland vrijwel helemaal ontbreekt en daarom vraag ik me ten tweede af hoe een dergelijk context alsnog kan worden gecreëerd.

Ik denk dat de vertaalwetenschap bij uitstek een discipline is die een nuttige bijdrage kan leveren aan onderzoek naar de manier waarop een auteur als Camus, die door sommigen wordt geroemd om zijn engagement en door anderen wordt verguisd om de imperialistische patronen in zijn werk, in een specifieke doelcultuur wordt gezien en gelezen. Een vertaler die wordt geconfronteerd met een tekst waarin elementen uit een koloniale realiteit voorkomen moet

¹ In *Orientalism* uit 1978 noemt Said Camus ook al heel kort in een koloniaal verband, maar dan gaat hij nog niet in op de rol die Algerije speelt in Camus' teksten.

immers hoe dan ook besluiten hoe hij de tekstelementen waarin die realiteit staat gecodeerd vertaalt. Zelfs als hij zich er niet van bewust is dat die realiteit in bepaalde tekstelementen ligt besloten, moet hij de tekstelementen vertalen en zijn keuze zal bepalend zijn voor de manier waarop de koloniale realiteit al of niet tot uiting komt in zijn vertaling. Dit gegeven brengt ten eerste met zich mee dat een doelttekst invloed kan hebben op de mate waarin een doelpubliek de brontekstschrijver aan deze koloniale realiteit koppelt. Immers, wanneer door de keuzes van de vertaler de koloniale realiteit naar de achtergrond verdwijnt, ligt het voor de hand dat ze het doelpubliek ontgaat. Ten tweede kunnen we een vertaling zien als een receptiedocument dat ons meer vertelt over de mate waarin een vertaler de brontekst heeft gelezen en behandeld als een koloniaal document en dat kan weer iets zeggen over wat een gangbare lezing van een tekst in een bepaalde tijd is geweest.

Het gegeven dat een vertaling van invloed kan zijn op het beeld dat er in de doelcultuur van een bepaalde schrijver bestaat en dat de vertaling zelf ook als een weerspiegeling van dat beeld kan worden gezien vormt het uitgangspunt van deze scriptie. Nadat ik in het eerste hoofdstuk uiteen heb gezet hoezeer Camus' werk verbonden is met de koloniale realiteit, hoezeer dat altijd onderbelicht is gebleven en hoe terecht de roep om een herlezing van Camus' werk tegen het licht van de koloniale ontstaansgrond ervan is, wil ik daarom in de eerste helft van deze scriptie aan de hand van receptieonderzoek in kaart brengen hoe het beeld dat in Nederland van Camus bestaat zich heeft ontwikkeld. Ik onderzoek of Camus en zijn werk in de Nederlandse pers altijd al los zijn gezien van het koloniale Algerije en dat blijkt inderdaad het geval. Zelfs in de jaren dat de Franse intellectuelen voor de Nederlandse intelligentsia als inspiratiebron en referentiepunt dienden en de Nederlandse betrokkenheid bij de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd bijzonder groot was, werd er geen verband gelegd tussen die strijd en Camus' werk of opinie. Pas in de jaren '90 lijkt er een beetje aandacht te komen voor het feit dat Camus verbonden was met het koloniale Algerije, maar ook dan heeft dat nog geen consequenties voor de manier waarop zijn fictiewerk wordt gelezen.

In de casestudy '*L'Étranger* vanuit postkoloniaal perspectief' ga ik vervolgens eerst in op de ontvangst van dit specifieke werk om daarna te onderzoeken of de twee Nederlandse vertalingen die er van dit boek bestaan overeenkomen met het beeld van Camus dat ik in het receptieonderzoek naar voren heb zien komen. Ik bekijk hoe de twee vertalers van deze roman, Adriaan Morriën en Peter Verstegen, met de koloniale tekstelementen zijn omgegaan en of dit gevolgen heeft voor de manier waarop de koloniale realiteit in de doeltteksten tot uiting komt. In beide vertalingen, zowel die van Morriën uit 1949 als die van Verstegen uit 2013, blijkt de koloniale realiteit naar de achtergrond te zijn geschoven, maar bij de tweede duidelijk meer dan bij de eerste.

In deze casestudy zal ik ook ingaan op de parateksten die de verschillende vertalingen en de verschillende uitgaven ervan hebben begeleid. Hierbij zal naar voren komen dat de parateksten weleens van groot belang kunnen zijn geweest voor het kader waarin Camus' lezers *L'Étranger* doorgaans hebben geplaatst. De parateksten van *De Vreemdeling* hebben de lezer van begin af aan gestuurd in een lezing van de roman als een universeel geldend commentaar op de toestand van de mens waardoor de koloniale realiteit waarin het verhaal zich afspeelt op de achtergrond is geplaatst. Uit deze beschouwing zal naar voren komen dat de paratekst echter misschien juist de uitgelezen plek is om een koloniale context te creëren voor de roman.

Het is vanuit vertaalwetenschappelijk oogpunt niet alleen interessant om te onderzoeken wat er is vertaald en hoe dat is vertaald, maar ook om te kijken wat er juist niet is vertaald. Zo is er nooit een Nederlandse vertaling verschenen van de journalistieke teksten van Camus die in 1958 zijn gebundeld in *Chroniques Algériennes*. Hierin beschrijft hij de positie van de inheemse Algerijnse bevolking onder het koloniale bewind en laat hij zich later uit over de onafhankelijkheidsoorlog die nog volop woedt op het moment dat hijzelf, in 1960, om het leven komt. Net als bij een vertaling die de receptie beïnvloedt en tegelijkertijd zelf een vorm van receptie is, is hier sprake van een wisselwerking. Dat Camus' journalistieke teksten over Algerije nooit toegankelijk zijn gemaakt voor het Nederlandse publiek zou invloed kunnen hebben gehad op het feit dat het Nederlandse publiek nauwelijks op de hoogte was van de betrokkenheid die Camus voelde bij de ongelijkheid tussen inheemse Algerijnen en Europese bewoners van dat land of van zijn verdriet om de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd. Tegelijkertijd zijn de teksten misschien wel juist nooit vertaald omdat Camus in Nederland nu eenmaal niet werd gezien als iemand die betrokken was bij de problemen onder het koloniale bewind of bij de onafhankelijkheidsoorlog.

Omdat ik denk dat het goed is ook in Nederland een koloniale context te creëren voor Albert Camus en omdat ik geloof dat een vertaling van deze artikelen hieraan kan bijdragen, heb ik besloten in het laatste deel van deze scriptie een aantal artikelen uit *Chroniques Algériennes* te vertalen. In hoofdstuk vier licht ik mijn vertaalkeuzes toe en in hoofdstuk vijf presenteer ik mijn vertaling van de artikelen 'L'Enseignement', 'Le Malaise politique', 'Lettre à un militant algérien' en 'La Table ronde'.

Het was niet eenvoudig deze teksten te vertalen; de problematiek die ermee gepaard ging is complex. We hebben te maken met stilistische zeer doorwrochte teksten met een duidelijke boodschap waarin bovendien veel informatie wordt verwerkt over de situatie in het koloniale Algerije, maar waarin nog meer informatie niet expliciet in de tekst zelf vermeld wordt. Waarschijnlijk was veel van die informatie bekend bij de brontekstlezer, maar we kunnen er niet van uitgaan dat dat ook het geval is bij de hedendaagse doelttekstlezer. Bovendien staan er veel politiek beladen termen in de bronteksten die refereren aan de koloniale realiteit. Camus

maakt niet altijd gebruik van de meest politiek correct termen, maar omdat hij tegelijkertijd wel het beste voor had met de inheemse bevolking levert dat soms wat spanning op. Omdat juist deze spanning in mijn ogen een manifestatie is van de koloniale situatie, heb ik haar willen behouden, maar eenvoudig was dat niet altijd.

Ook in het vierde hoofdstuk kom ik tot de conclusie dat parateksten een belangrijke rol kunnen vervullen bij het creëren van een bepaald kader voor een roman. Ik realiseer me dat parateksten lang niet altijd wenselijk zijn en in sommige gevallen afbreuk kunnen doen aan de mate waarin een tekst als literair wordt geaccepteerd, maar in het geval van Albert Camus, die algemeen wordt erkend als schrijver van belang, lijkt het me niet overbodig de Nederlandse lezer te voorzien van een koloniale context voor zijn leven, politieke opvattingen en oeuvre met behulp van parateksten, vertalingen van zijn fictiewerk met oog voor de koloniale elementen erin en vertaling van zijn journalistieke teksten over het koloniale Algerije. Tal van hedendaagse onderzoekers zijn immers tot het inzicht gekomen dat de koloniale elementen in Camus' werk een veel grotere rol spelen dan lange tijd werd aangenomen en ik geloof dat een koloniale hercontextualisering van de schrijver Nederland een completer beeld van hem zou kunnen bieden.

1. Camus in postkoloniaal perspectief

Niet alleen in Nederland, maar ook in Frankrijk en Algerije is er decennialang weinig aandacht geweest voor Camus' verbondenheid met het koloniale Algerije. De meeste Franse standaardwerken over literatuur laten zijn Algerijnse afkomst bijvoorbeeld nog altijd buiten beschouwing (Van der Poel 2009, 110) en door de Algerijnen zelf is hij zeker tot de jaren '90 als buitenstaander beschouwd (Toumi 2009, 6-7). Nu wordt er echter al een aantal jaar door academici uit verschillende hoeken en van verschillende nationaliteiten gestreefd naar een postkoloniale hercontextualisering van Albert Camus en zijn werk. Omdat ook deze scriptie als doel heeft Camus te herlezen tegen de achtergrond van de koloniale realiteit waarin zijn teksten zijn ontstaan, is het allereerst van belang een beeld te schetsen van de mate waarin en de manier waarop Albert Camus verbonden was met het koloniale Algerije.

1.1. Albert Camus in Algerije

Albert Camus wordt geboren op 7 november 1913 in Mondovi, in het oosten van Algerije. Hij is de zoon van een man met Franse voorouders wiens familie al een aantal generaties in Algerije woont, en een moeder van Spaanse komaf. Camus' vader wordt opgeroepen om tijdens de Eerste Wereldoorlog voor het Franse leger te vechten en komt aan het begin van de oorlog om het leven. Camus' familie is niet rijk. Camus groeit op in Algiers, in de arbeiderswijk Belcourt (Van der Poel 2007, 13), en gaat naar de middelbare school in Bab el Oued (Chaulet-Achour 2013), een wijk waar voornamelijk Spaanse *pieds noirs* wonen (Prochaska, 679). In 1930 wordt bij Camus tuberculose geconstateerd. Na zijn middelbare schooltijd gaat hij filosofie studeren, houdt hij zich bezig met theaterstukken schrijven en opvoeren, verschijnen er twee bundels van zijn hand (in 1937 *L'Envers et l'Endroit* en in 1939 *Noces*), is hij gedurende twee jaar actief bij de Algerijnse *Parti Communiste* en daarna, in 1939, komt hij terecht bij de links georiënteerde krant *Alger Républicain*, waarin in datzelfde jaar nog zijn reportage *La Misère de la Kabylie* verschijnt (Chaulet-Achour 2013).

In 1940 vertrekt Camus naar Parijs, waar hij eerst een tijdje voor *Paris-Soir* en later voor de Franse verzetskrant *Combat* werkt (Pia, 2000). In 1942 verschijnen *L'Étranger* en *Le Mythe de Sisyphe*. Daarna publiceert hij nog een aantal toneelstukken, filosofische essays, proza- en politieke teksten. Tot zijn plotselinge dood in 1960 zal Camus in Frankrijk blijven wonen, maar nog wel regelmatig in Algerije verblijven en dat land blijft een belangrijke rol spelen in zijn leven en zijn journalistieke en literaire werk (Chaulet-Achour, 2013). Voordat we Camus' ideeën over de verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Algerije gaan bestuderen, moeten we eerst kort naar de politieke en sociale situatie daar kijken.

1.2. De Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd

Algerije is gekoloniseerd in 1830 en werd beschouwd als het kroonjuweel van de *Empire Française*. Territoriaal maakte Algerije deel uit van het Franse rijk (men sprak over *L'Algérie Française*) en Frankrijk was van mening dat het er een beschavingsmissie had. Frankrijk, dat als het land van de *Déclaration des Droits de L'Homme et du Citoyen* in 1789 werd gezien als het morele kompas van Europa, stelde zichzelf ten doel ook in Algerije 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' te brengen. Algerije voelde voor de Fransen bovendien erg dichtbij omdat het een volkskolonie was en er ongeveer een miljoen mensen woonden die het Franse staatsburgerschap hadden, de *pieds noirs*. Circa de helft daarvan was Frans van origine, de andere helft bestond uit mensen die afkomstig waren uit Spanje, Italië, Malta en Griekenland en dan was er nog een Joodse gemeenschap bestaande uit 120 000 Franse staatsburgers (Pas 2008, 11-33).

In de praktijk waren de verhoudingen echter lang niet zo gelijkwaardig als de Fransen zeiden na te streven en de roep om Algerijnse zelfbeschikking werd steeds groter. Niek Pas merkt op dat Frankrijk als het eropaan kwam waarschijnlijk helemaal niet echt wilde dat de tien miljoen inheemse Algerijnen het staatsburgerschap kregen en dus invloed zouden kunnen uitoefenen op de Franse politiek (28). Er werden wel plannen opgesteld om de gelijkheid te vergroten, zoals het statuut van 1947, waarin op papier niet eens heel veel meer erkenning voor de eigenheid van de Algerijnse bevolking te zien was, maar dat in de praktijk toch op oneigenlijke manieren werd tegengewerkt door Franse antinationalistische politici (Droz en Lever, 34-36).

In 1926 komt er een politieke structuur in het Algerijnse streven naar onafhankelijkheid wanneer Messali Hadj *L'Étoile Nord-Africaine* opricht. Rond 1950 ontstaan er meer nationalistische groeperingen, waarvan het FLN (*Front de Libération Nationale*) zich het duidelijkst manifesteert door voor de gewapende strijd te kiezen. Vanaf 1 november 1954 plegen ze op meerdere plekken aanslagen en de opstand breidt zich snel uit: de oorlog is een feit. De eerste vier jaar verzet Frankrijk zich hevig. In 1957 vindt bijvoorbeeld de *Bataille d'Alger* plaats waarbij de *kashba*, het middeleeuwse centrum van de stad, consequent werd uitgekamd door Franse parachutisten. Er worden duizenden Algerijnen opgepakt en gefolterd. Zo lukt het het Franse leger de lokale FLN-structuur te ontmantelen en wordt de plaatselijke top geliquideerd of geïnterneerd (Pas, 25-33).

De antipathie bij de Algerijnse bevolking neemt hierdoor echter enorm toe en ook de Franse en internationale publieke opinie keurt deze aanpak af. Als op 13 mei 1958 de Franse legertop en de extremistische kolonisten in Algiers de macht overnemen en de Franse regering dreigen met een staatsgreep is de internationale politiek bang dat er inderdaad een fascistisch regime aan de macht komt in Frankrijk en wordt de internationale druk om iets aan de situatie

te doen nog groter. Door gaullistische en extreem-rechtse lobbyisten wordt Charles de Gaulle aan de macht geholpen en hij besluit een einde te maken aan de Vierde Republiek en de Vijfde Republiek in het leven te roepen. Aanvankelijk probeert hij een tussenweg te vinden tussen het Algérie française en een Algérie algérienne, maar al snel blijkt dat niet te werken en in de loop van 1960 beginnen de onderhandelingen tussen de Franse regering en de FLN over zelfbeschikking. In 1962 worden de akkoorden van Évian ondertekend en op 5 juli 1962 wordt Algerije officieel onafhankelijk (Pas, 29-30).

Naast steeds grotere antipathie tegen de Fransen bij de Algerijnse bevolking ontstond er dus ook steeds meer verzet in de rest van de wereld en in Frankrijk zelf tegen het Franse optreden. Direct na het begin van de oorlog schaarden Sartre en een aantal andere invloedrijke intellectuelen zich al achter de Algerijnse nationalistes, Camus niet (Van der Poel 2007, 21). Ook zes jaar later nog stond Sartre aan de kant van de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijders, als hij in 1960 andere intellectuelen oproept openlijk steun te betuigen aan de onafhankelijkheid met *Le Manifeste des 121* (Pas, 31-32). Toen dit manifest werd opgesteld was Camus al omgekomen in een auto-ongeluk, maar ook als hij nog had geleefd is het de vraag of hij het had ondertekend. Camus was namelijk geen voorstander van Algerijnse onafhankelijkheid.

1.3. Camus en de Algerijnse onafhankelijkheid

De vele teksten van Camus' hand waarin Algerije een rol speelt getuigen van een diepe liefde voor het land. In het eerder genoemde journalistieke werk *Misère de la Kabylie* uit 1939 manifesteert hij zich bovendien als uitgesproken voorstander van betere leefomstandigheden en meer rechten voor de inheemse bevolking en in de periode voor en tijdens de Algerijnse oorlog zouden er nog veel meer artikelen volgen waarin Camus op de bres springt voor zijn Arabische en Berberse landgenoten. Zijn ideaal was dat van een Middellandse Zee vreedzaam en gelijkwaardig zouden samenleven, verbonden door hun geboortegrond, en waarin naast de Westerse cultuur ook de Arabische cultuur een substantiële rol zou spelen (Van der Poel 2007, 15-16).

Camus pleitte dus voor een gelijkwaardige behandeling van alle bevolkingsgroepen in Algerije, met als uitgangspunt dat al die volkeren daadwerkelijk in dat land thuishoorden; de *pieds noirs* woonden immers vaak ook al generaties lang in Algerije. Toen de onafhankelijkheidsoorlog begon koos hij dan ook geen partij voor de onafhankelijkheidsstrijders, maar veroordeelde hij het buitensporige geweld van beide kanten. Wat het doel ook moest zijn, het kon deze middelen nooit heiligen. Hij spreekt zich wel uit tegen het kolonialisme, maar zijn ideaal bleef een Algerije dat verbonden zou blijven met Frankrijk, in het beste geval als een soort federatie. Hij betwijfelde namelijk ten zeerste of de Algerijnen werkelijk beter af zou zijn als ze er alleen voor kwamen te staan (1958, 28) en hij bleef tot het

einde toe zijn Mediterraneaanse droom koesteren. Dat hij zich nooit voor onafhankelijkheid heeft willen uitspreken is hem echter op veel kritiek komen te staan (Chaulet-Achour 2013).

De zes van de acht jaar durende Algerijnse oorlog die Camus heeft meegemaakt was zijn vaste verblijfplaats in Frankrijk, al bezocht hij Algerije regelmatig. Hij reageert niet direct publiekelijk op de eerste aanslagen in 1954, maar in 1955, na een kort verblijf in Algiers, besluit hij een aantal artikelen te schrijven voor *L'Express*, een Frans, centrum-links weekblad, over de situatie in Algerije, die later ook terechtkomen in de bundel *Chroniques Algériennes* onder de titel *Crise en Algérie*. Hierin probeert hij de sociale, economische en politieke stand van zaken in kaart te brengen om een einde te maken aan de 'ongelooflijke onwetendheid' die er in Frankrijk heerste met betrekking tot de schrijnende toestand in het koloniale Algerije (1958, 94). Begin 1956 roept hij in Algerije op tot een wapenstilstand (dit betoog verschijnt later ook in *Chroniques Algériennes* onder de titel 'Appel à la trêve civile'), maar de reacties daarop zijn op zijn zachtst gezegd weinig positief. Bekkat schrijft dat hij door zijn toehoorders wordt uitgejouwd en er zelfs 'à mort Camus!' wordt geroepen (14-15). De tijd voor vreedzame onderhandelingen lijkt voorbij. Van alle kanten wordt hij aangespoord om te kiezen: ben je vóór de Algerijnse bevolking, dan ben je tegen de Franse aanwezigheid en voor onafhankelijkheid. Camus blijft er echter bij dat hij vóór alles tegen terrorisme en geweld is. Van februari 1956, direct na zijn oproep tot een wapenstilstand, tot december 1957 laat hij zich echter een tijdje niet meer publiekelijk uit over de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog (Chaulet-Achour 2013).

In december 1957, tijdens een bijeenkomst met studenten naar aanleiding van de toekenning van de Nobelprijs, wordt Camus gevraagd waarom hij niets meer zegt over de oorlog in Algerije. Hij herhaalt dat hij voorstander is van een Algerijnse samenleving waarin iedereen gelijke rechten heeft en gelijk behandeld wordt. Hij benadrukt echter ook opnieuw dat hij iedere vorm van terreur veroordeelt, niet gelooft dat terrorisme tot een oplossing kan leiden en dat hij het betreurt dat er op die manier mensen sneuvelen. Dan volgen de befaamde woorden die zo vaak zijn herhaald: 'Je crois à la justice, mais je défendrai ma mère avant la justice' (in Chaulet-Achour 2013; cursivering EW).

In 1958 ondertekenen vijftig Franse intellectuelen een oproep tot vrijlating van een aantal ter dood veroordeelde Algerijnen, maar Camus ondertekent die oproep niet. Wel laat hij in dat jaar zijn *Chroniques Algériennes* uitkomen, en in 1959, het laatste jaar van zijn leven, werkt hij aan de roman *Le Premier Homme*, die duidelijk autobiografische elementen bevat en waarin de hoofdpersoon terugkeert naar zijn geliefde Algerije. Het land en zijn problemen blijven dus van groot belang voor Camus. Ook in het voorwoord van *Chroniques Algériennes* herhaalt hij echter weer dat hoewel hij voor meer gelijkheid is, hij vast blijft houden aan de idee dat Algerije met Frankrijk verbonden moet blijven (Chaulet-Achour, 2013).

1.4. Koloniale realiteit in het werk van Camus

Dat Camus zich nauw betrokken voelde bij de problemen die zich voordeden in het gekoloniseerde Algerije en bij de onafhankelijkheidsstrijd die daaruit voortvloeide moge duidelijk zijn, maar hoe is dat terug te zien in zijn werk? Er blijkt wat dat betreft een groot verschil te bestaan tussen Camus' journalistieke teksten, waarin hij expliciet verwoordde hoe hij over het Franse koloniale regime en de onafhankelijkheidsoorlog dacht, en zijn romans en novellen, die niet zelden in Algerije speelden,² maar waarin de koloniale situatie meestal niet expliciet wordt benoemd of bekritiseerd. Toch zijn ook die laatste teksten niet volledig los te zien van de koloniale situatie waarin ze ontstonden en daarom wil ik graag bekijken hoe de koloniale realiteit terug te zien is in Camus' werk aan de hand van een aantal theoretici die ervoor pleiten Camus te herlezen vanuit postkoloniaal perspectief.

Bernard-Henri Lévy is in Frankrijk een van de eerste literatuurcritici geweest die, in 1991, aandacht vroegen voor de koloniale context waarin Camus zijn teksten schreef. Lévy schrijft dat Camus en het kolonialisme sterk met elkaar verbonden zijn en noemt het journalistieke *La Misère de la Kabylie* uit 1939 een antikolonialistische tekst die vergelijkbaar is met André Gides *Voyage au Congo*. Daarmee was Camus volgens Lévy zijn tijd ver vooruit in zijn kritiek op de koloniale situatie in Algerije (Van der Poel 2009, 110).³ Lévy benoemt wel dat Camus' antikoloniale teksten misschien niet eenvoudig te rijmen zijn met het feit dat hij zich nooit heeft uitgesproken voor een onafhankelijk Algerije. Dit verklaart hij echter door te stellen dat Camus zelf erg worstelde met de kwestie en wanhopig op zoek was naar een oplossing 'qui ne transige ni sur le droit des uns ni sur l'humiliation des autres' (Lévy, 293). Over Camus' prozateksten zegt Lévy niets.

Dertien jaar voor het verschijnen van Lévy's tekst plaatste Edward Said, in zijn zeer invloedrijke boek *Orientalism* (1978), Camus ook al in postkoloniale context. Waar Lévy tot de conclusie komt dat Camus een antikoloniaal schrijver is die opkomt voor de autochtone bevolking van Algerije, stelt Said daarentegen dat Conor Cruise O'Brien duidelijk heeft aangetoond dat Camus' 'colonial mentality was no friend of revolution or of the Arabs' (312). In *Orientalism* licht hij deze stelling nauwelijks toe, maar in *Culture and Imperialism* uit 1994 wordt de kwestie verder uitgewerkt. Met name *L'Étranger*, *La Peste* en *L'Exil et le Royaume* zijn volgens Said uitingen van een Franse imperialistische kijk op de relatie tussen de Fransen en de Algerijnen. Het door Camus gebezigde idioom, zo stelt hij, is een voortzetting van het Frans

² Een regelmatig aangehaalde quote van Camus over de rol die Algerije in zijn teksten speelt komt uit het voorwoord van het in 1958 verschenen *L'Envers et l'Endroit* en luidt: "Chaque artiste garde ainsi, au fond de lui, une source unique qui alimente pendant sa vie ce qu'il est et ce qu'il dit (...) Pour moi, je sais que ma source est dans ce monde de pauvreté et de lumière où j'ai longtemps vécu" (2006, 32).

³ Dit laatste wordt door Van der Poel genuanceerd; als Lévy dit zegt, neemt hij volgens haar enkel de intellectuelen in ogenschouw die van oorsprong Frans waren en gaat hij voorbij aan diegenen die al vanaf de jaren twintig kritiek uitoefenden op het koloniale systeem (111).

imperialistisch discours en houdt daardoor de koloniale verhoudingen in stand (223), zo bekritiseert hij de volledige afwezigheid van Algerijnen in *La Peste* en hekelt hij het feit dat de *Arabes* in *L'Étranger* geen naam krijgen en ook niet aan het woord komen (212). Dit imperialistische karakter van Camus' werk wordt echter aan het oog onttrokken, zo stelt hij, doordat bij interpretaties ervan vrijwel uitsluitend aandacht is voor het filosofische aspect van de teksten (208). Said hecht er daarom belang aan de kolonialistische patronen van Camus' werk te analyseren en zichtbaar te maken voor de lezer (212).

Historicus David Prochaska is ook van mening dat er onderbelichte imperialistische patronen in Camus' werk te zien zijn en hij koppelt die aan een literaire traditie waarvan Camus volgens hem een vertegenwoordiger is. Prochaska vergelijkt het prozawerk van Camus met de boeken over Cagayous van Auguste Robinet en beide ziet hij als voorbeelden van de *roman colonial* (674). Als belangrijke kenmerken van de *roman colonial* noemt Prochaska de centrale positie van de *pieds noirs*: de romans werden voor en door Europese Algerijnen geschreven en tot die groep behoorden ook de belangrijkste personages. Arabieren en Berbers komen in de boeken nauwelijks voor (675), iets wat hij net als Said ook ziet gebeuren in *La Peste*, en door hun naam- en tekstloosheid in zekere zin ook in *L'Étranger* (706). Tegelijkertijd werd in de *roman colonial* gepretendeerd dat integratie tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Algerije mogelijk was en zelfs al was voorgevallen. Precies dit creëren van een mythe van integratie en het tegelijkertijd uitsluiten van Arabieren en Berbers in de romans maakt de *roman colonial* volgens Prochaska en de literatuurcritici waarop hij zich baseert kolonialistisch en zelfs racistisch (703-704).

Een andere kenmerk dat Camus' werk volgens Prochaska een voorbeeld van de *roman colonial* maakt is het taalgebruik. Hij merkt op dat Cagayous het dialect spreekt van de Europese kolonisten uit de armere wijken: het *pataouète*. Dit is het dialect dat ook door Raymond wordt gesproken in *L'Étranger*. In een tekstkritische uitgave wordt Raymonds manier van spreken zelfs niet in eerste plaats getypeerd als een dialect uit Algiers, maar als vergelijkbaar met het Frans van Cagayous (Quilliot geciteerd in Chaulet-Achour 84). Het gaat Prochaska niet om de kale overeenkomst in taalgebruik alleen, maar ook om waar het *pataouète* voor staat. Het dialect kan volgens hem worden gezien als een reflectie van eigenschappen die vaak aan de *piet noir*-man worden toegeschreven. Dit stereotypebeeld van de Mediterrane *piet noir*-macho is ook in *L'Étranger* te vinden; het wil dat de *piet-noir*-man erg gericht is op het concrete, op plezier hebben, vooral in de zee en op het strand (687-688). De belangrijkste personages van *L'Étranger* sluiten vanwege hun overeenkomsten met dit beeld volgens Prochaska aan bij wat hij in navolging van Jean Déjeux onderscheidt als de derde fase in de ontwikkeling van de koloniale

roman in Algerije.⁴ Deze fase liep van 1935 tot 1954 en werd bekend als het Mediterraneanisme. Prochaska ziet Camus als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van die fase (703).

Zoals we al zagen koppelt ook Ieme van der Poel Camus aan het Mediterraneanisme, maar beiden zetten ze het begrip in een andere licht. Prochaska benadrukt hoe de zon en de zee werden gevierd en beschrijft daarna hoe, in zijn woorden, de mythe van integratie werd geconstrueerd. Van der Poel brengt de stroming ook in verband met liefde voor de Middellandse zee en met integratie, maar niet met mythevorming. Voordat we hier dieper op ingaan, moeten we eerst stilstaan bij de vraag hoe het mogelijk is dat de ideeën over Camus' positie in de koloniale context zo diametraal tegenover elkaar kunnen staan. Hoe is het mogelijk dat de één Camus zonder meer in het kamp van de imperialisten plaatst (Said, Prochaska) en anderen hem juist als een antikolonialist zien (Lévy)?

Van der Poel stelt dat dit komt doordat Lévy zijn uitspraken enkel baseert op de journalistieke teksten die Camus schreef over het koloniale Algerije en Said met name Camus' prozawerk heeft gebruikt om tot zijn conclusies te komen (en, zo kunnen we hieraan toevoegen, Prochaska in navolging van Said ook). Volgens Van der Poel hanteert Said voor deze conclusie echter een zwart-wit tegenstelling van kolonist en gekoloniseerde terwijl Camus' situatie te complex is om in een dergelijke tegenstelling gevangen te worden. Zo stelt ze ten eerste dat Camus vanwege zijn arme, Frans-Spaanse afkomst noch tot de machthebbende kolonisten, noch tot de autochtone bevolking van Algerije gerekend kan worden, hij zit tussen beide groepen in en kan dus zeker niet als een echte imperialist gezien worden (2009, 111-112).

Camus' eerder besproken streven naar een harmonieus samenleven van alle bevolkingsgroepen in Algerije vindt Van der Poel echter nog belangrijker voor een beter begrip van Camus in koloniale context. Wat bij Prochaska het construeren en in stand houden van een mythe heet, heet bij Van der Poel dus hoop. En wat bij Said in *La Femme Adultère* toe-eigening van een territorium wordt genoemd (1994, 176) zou Van der Poel juist willen beschouwen in het licht van Camus' diep gewortelde liefde voor het Algerijnse land. Zij beschrijft dat Camus deel uitmaakte van een groep intellectuelen van verschillende oorsprong die allemaal in Algerije woonden, zich juist verzetten tegen het conservatisme en racisme in de kolonie en droomden van een toenadering tussen de bevolkingsgroepen. Ze verzetten zich tegelijkertijd tegen het Mediterraneanisme van Mussolini; hun ideaalbeeld van een Mediterrane cultuur was gebaseerd

⁴ Er zijn ook parallellen tussen de Cagayous-boeken en werk van Camus aan te wijzen die Prochaska zelf niet benoemt. Opmerkelijk zijn bijvoorbeeld de namen van een paar van de vrienden van Cagayous: Zérofranc en Solipane. De naam Meursault (Mer + Sol) lijkt, zeker gezien de eerder onderstreepte voorliefde voor zee en zon van de personages uit *L'Étranger*, op vergelijkbare wijze samengesteld. De manier waarop de *mauresques* uit de Casbah, de moslimwijk en het oudste deel van de stad (678), worden gezien door Cagayous en zijn vrienden, namelijk als vrouwen die vooral geschikt zijn om seks mee te hebben (692), lijkt helemaal niet zo ver af te staan van de manier waarop Raymond over zijn *mauresque* vriendin praat.

op het vergane *al-Andalus* waarin groepen met verschillende religieuze en etnische achtergrond vreedzaam samenleefden. Van der Poel benadrukt hierbij dat Camus met deze idealen liet zien dat hij de Arabische cultuur beschouwde als een substantieel onderdeel van het Mediterrane erfgoed (2006, 16).

Van der Poel voegt hieraan toe dat ze Said gelijk geeft als hij Camus verwijt dat die in 1957 nog steeds niet inziet dat de verhoudingen inmiddels zo erg verslechterd zijn dat zijn idee van broederschap achterhaald is en zich dus nog steeds niet voor onafhankelijkheid van Algerije uitsprekt. Maar, zo stelt Van der Poel, we moeten niet vergeten dat de strijd in 1957 nog niet helemaal gestreden was en er nog altijd hoop kon bestaan dat de verhoudingen weer zouden verbeteren, al was die hoop maar gering. Van der Poel pleit ervoor dat Camus' teksten in dat licht worden gelezen, in het licht van een droom van een begripvol samenleven van de Algerijnse bevolkingsgroepen die verbonden zijn door hun liefde voor dat land (2009, 112-113).

Van der Poel heeft zeker een belangrijk punt als ze zegt dat bij een beoordeling of Camus antikolonialistisch of zelf imperialistisch is, zijn journalistieke teksten en zijn gekoesterde hoop die daarin te lezen is in ogenschouw moet worden genomen. Met haar voorstel zijn teksten voortaan te lezen met in ons achterhoofd die mediterrane droom van Camus lost echter één belangrijk probleem niet op, namelijk dat er in Camus' teksten wel degelijk een voortzetting van imperialistische patronen te zien is. We worden voor een probleem gesteld door het feit dat Camus in zijn *Crise en Algérie* uit 1945 schrijft: 'je voudrais rappeler aussi que le peuple arabe existe. Je veux dire par là qu'il n'est pas cette foule anonyme et misérable, où l'Occidental ne voit rien à respecter ni à défendre' (95), maar tegelijkertijd zelf de Arabische personages in *L'Étranger* geen naam geeft en op plaatsen waar in het echt waarschijnlijk veel autochtone bewoners van Algerije zouden zijn, alleen Europeanen laat rondlopen (Chalet-Achour 56). Datgene waar Camus zich in zijn journalistieke teksten fel tegen verzet, zien we dus wel degelijk terug in zijn eigen teksten. Ook, of misschien zelfs juist, de door Van der Poel voorgestelde lezing lost deze paradox niet op, want waarom anonimiseert Camus de *Arabes* en zet hij ze neer als bedreigend (Chalet-Achour 61) als hij hoopt dat men ooit zijn vooroordelen laat varen en de ander leert zien?

Interessant genoeg heeft Camus zelf nog de kans gehad te reageren op de kritiek dat er in *La Peste* geen *Arabes* voorkomen terwijl het verhaal in Oran speelt. In 1951 uit Mouloud Feraoun in een brief zijn verbazing over dit feit. Camus antwoordt hierop dat hij geen Arabes ten tonele heeft gevoerd omdat hij er dan niet omheen had gekund de politieke situatie te bespreken en hij, als dat zijn doel was geweest, een ander boek had moeten schrijven (Chalet-Achour 2013).⁵ Dat

⁵ 'Ne croyez pas que si je n'ai pas parlé des Arabes d'Oran c'est que je me sente séparé d'eux. C'est que pour les mettre en scène, il faut parler du problème qui empoisonne notre vie à tous, en Algérie ; il aurait donc fallu écrire un autre livre que celui que je voulais faire' (in Chalet-Achour 2013).

zou kunnen betekenen dat het voor de andere teksten waarin de relatieve afwezigheid van de Arabes scherp is bekritiseerd, zoals *L'Étranger*, ook geldt dat als Camus juist dat probleem aan de kaak had willen stellen, hij een ander boek had geschreven. Anders gezegd: misschien waren deze romans de plekken waarin hij andere dingen wilden bespreken dan hij in zijn journalistieke teksten wilde doen en deed. Juist het feit dat Camus hier aangeeft dat het niet zijn bedoeling was in deze roman (en waarschijnlijk net zo min in andere romans) de problemen van de koloniale realiteit te bespreken, maar er tegelijkertijd in zijn proza toch wel degelijk sporen van die koloniale wereld te zien zijn is bijzonder interessant. Het duidt erop dat de koloniale realiteit voor Camus zo zeer dé realiteit was dat het onmogelijk was in zijn romans een volledig andere realiteit te creëren die geen sporen zou bevatten van het kolonialisme.

Iets vergelijkbaars stelt Christiane Chaulet-Achour in haar analyse van *L'Étranger*. Net als Said is ze van mening dat de filosofische interpretatie van *L'Étranger* de verankering in het koloniale Algerije aan het zicht onttrekt en net als Prochaska plaatst ze Camus in de Algerijnse koloniale literaire traditie, maar ze trekt heel andere conclusies. Zij stelt dat het buiten kijf staat dat Camus een antikolonialist was die zeer doordrongen was van de sociale ongelijkheid in de Algerijnse koloniale samenleving en daartegen ten strijde trok. Wie Camus beschuldigt van een imperialistische houding vergeet volgens haar zijn geëngageerde teksten van die tijd (44). In navolging van Michel Mailliard schrijft Chaulet-Achour dat het verhaal van een roman soms een andere boodschap overbrengt dan de tekst zelf. Ze stelt dan ook voor bij *L'Étranger* een onderscheid te maken tussen deze twee aspecten (36). De meest geaccepteerde lezing van het boek, die waarin Meursault moreel onschuldig is en de absurde toestand van de mens in de wereld wordt belicht, is volgens Chaulet-Achour zorgvuldig geconstrueerd door Camus en dus volledig legitiem (38-39). Een boodschap die waarschijnlijk niet bewust is geconstrueerd, maar wel degelijk aanwezig is, is die van het mislukken van een harmonieus samenleven (36).

Vanaf 1930 werd volgens Chaulet-Achour voelbaar dat het ideaal van een assimilatie tussen de drie bevolkingsgroepen gedoemd was te mislukken. Hoewel veel kolonialistische schrijvers in die tijd hardnekkig vasthielden aan de gedachte dat de bevolkingsgroepen goed met elkaar overweg konden (vgl. wat Prochaska schrijft over de mythe van integratie), begon in sommige romans al angst voor een dreigend einde door te schemeren. Zo werd in sommige teksten zichtbaar dat de verschillende bevolkingsgroepen eigenlijk gescheiden leefden en er steeds meer spanningen ontstonden (60-64). Chaulet-Achour stelt dat ook in *L'Étranger* deze spanningen voelbaar zijn, maar dat Camus ze niet bewust zou kunnen beschrijven zonder zichzelf en zijn idealen te verloochenen (44). De daad van Meursault is een historisch betekenisvolle daad 'même s'il dépasse la conscience que lui-même ou son créateur peuvent lui donner' (39). Het is een historisch betekenisvolle daad omdat hij het falen van het samenleven aankondigt, reflecteert, voelbaar maakt en/of aantoont.

In hoofdstuk 3, wanneer we dieper ingaan op *L'Étranger* in postkoloniaal perspectief, zullen we een meer gedetailleerde analyse presenteren van de manier waarop Camus volgens Chaulet-Achour wellicht onbewust de problemen van de koloniale realiteit in de tekst tot uiting laat komen. Voor nu is het van belang te concluderen hoezeer de koloniale samenleving van invloed is geweest op Camus' werk; niet alleen op zijn journalistieke teksten, waarin de problemen expliciet worden benoemd, maar juist ook op zijn fictiewerk. Getuige zijn eigen uitspraak over de afwezigheid van Arabes in *La Peste*, maar ook de discrepantie tussen zijn kritiek in *Crise en Algérie* op de manier waarop de inheems bevolking vaak als een anonieme massa wordt gepresenteerd en zijn eigen anonieme Arabische personages, lijkt het niet zijn bedoeling te zijn geweest de koloniale realiteit ook tot onderwerp van zijn romans te maken. Said, Prochaska, Van der Poel en Chaulet-Achour tonen echter op overtuigende wijze aan dat ook die teksten sterk geworteld zijn in de Algerijnse koloniale samenleving en of de conclusie nu moet zijn dat Camus 'goed' was of 'fout', het lijkt mij in eerste plaats van het allergrootste belang dat we ons rekenschap geven van de koloniale realiteit die in Camus' werk aanwezig is.

2. Nederlandse receptie van Camus

Terwijl er in andere landen momenteel volop wordt gediscussieerd over Camus' ideeën over het koloniale Algerije en de onafhankelijkheidsstrijd aldaar, lijkt er in Nederland maar weinig aandacht voor dit internationale debat. We kennen Camus als een geëngageerde, Franse filosoof en aan de morele juistheid van zijn gedrag wordt niet getwijfeld. Om antwoord te geven op de vraag hoe dit beeld, dat grotendeels los van Camus' Algerijnse worteling lijkt te staan, tot stand is gekomen heb ik me gebogen over de receptie van Camus in Nederland. Ik heb onderzoek gedaan naar wat er in de Nederlandse pers vanaf de jaren '40 tot heden over hem is geschreven en daarbij als leidraad de vraag aangehouden of hij in de context van het koloniale Algerije wordt geplaatst en zo niet, in welke context dan wel. Uit dit onderzoek blijkt dat de manier waarop Camus in Nederland is gereciperd opmerkelijk veel afwijkt van zijn receptie in Noord-Amerika, Frankrijk en Algerije. Om dit te kunnen zien, moeten we ons eerst kort verdiepen in Camus' receptie in die landen.

2.1. Receptie van Camus in Noord-Amerika, Algerije en Frankrijk

De eerder besproken oproep vanuit verschillende delen van de wereld om meer aandacht te besteden aan de manier waarop Camus' werk verbonden is met het koloniale Algerije toont al aan dat die contextualisering nergens evident of onproblematisch was. Over het algemeen is Camus als persoon lange tijd wel met Algerije in verband gebracht, maar op een negatieve manier en zonder dat er een echte discussie over plaatsvond. Bovendien bleef de manier waarop Algerije een rol speelt in zijn prozawerk sterk onderbelicht. Zo laat Toumi zien hoe Camus in Noord-Amerika lang min of meer geboycot werd vanwege zijn Stockholmspeech en later, in navolging van Said, vanwege de ondergeschikte rol die de Arabieren in zijn werk spelen, maar dat de meeste mensen niet op de hoogte waren van Camus' journalistieke teksten uit *Chroniques Algériennes*. Sommigen beschuldigden hem ervan zelf kolonialist te zijn en wisten niet, of negeerden die informatie, zoals Toumi suggereert, dat Camus door de kolonialisten juist scherp werd veroordeeld. Toumi haalt daarnaast Levi-Valensi aan om te benadrukken dat er ook in Frankrijk tot in de jaren '80 nog een soort taboe op Camus rustte, nadat alle verhitte debatten om de morele juistheid van zijn positie waren verstomd. Toumi refereert daarnaast aan Amina Azza Bekkat om te laten zien dat men in Algerije lange tijd net zo min zonder meer positief tegenover Camus stond en hij daar decennialang in het gunstigste geval als buitenstaander werd gezien (Toumi 2-3).

Sinds de Algerijnse burgeroorlog van de jaren '90 zijn veel Algerijnse intellectuelen Camus echter weer gaan erkennen als iemand wiens wortels duidelijk in Algerije lagen en als één van henzelf (Toumi 6-7). Een heel recent voorbeeld daarvan is het Algerijnse antwoord in romanvorm op *L'Étranger*, van Kamel Daoud. In dit boek vertelt Daoud het verhaal van de

gedode Arabe en laat hij zien hoezeer men zich lange tijd niet leek te realiseren dat *L'Étranger* sterk in Algerije geworteld was. Hij verbaast zich erover dat wereldwijd iedereen zich opwond over de dood van Meursault, maar die 'tweede dode', de Arabe, de broer van Daouds hoofdpersoon, leek te zijn vergeten, terwijl hij nota bene is vermoord. Daoud maakt Camus geen verwijten, maar wil met zijn boek wel aandacht vragen voor de Arabe die tot nu toe zo opvallend weinig aandacht heeft gekregen. Het feit dat dit boek is genomineerd voor de Prix Goncourt 2014 geeft bovendien aan dat er ook in Frankrijk momenteel een vruchtbare bodem is voor een hercontextualisering van Camus in een koloniale situatie, wat ook blijkt uit de vele discussies die daar weer zijn opgelaaid omtrent Camus' banden met en ideeën over het koloniale Algerije ("Tussen twee vuren" 2013). Ook in Noord-Amerika wordt hij niet langer geboycot en ook hier lijkt de tijd rijp om hem in de context van het koloniale Algerije te bezien, nu in 2013 de eerste integrale vertaling van *Chroniques Algériennes* is verschenen. Interessant is hoe recensenten naar aanleiding van deze vertaling bejubelden hoe Camus nu eindelijk zelf tegenover het Engelse publiek zijn standpunten kan verdedigen ("Algerian Chronicles; Reviews").

In Nederland is de receptie van Camus heel anders verlopen. In tegenstelling tot Noord-Amerika, Algerije en Frankrijk is er geen periode van kritiek geweest op zijn politieke standpunten, noch een periode van afwezigheid van een discours omtrent Camus in het algemeen. Ieme van der Poel heeft er in 2006 wel voor gepleit Camus in een koloniaal licht te bezien, maar in het algemene beeld van de schrijver lijkt de nagestreefde verschuiving niet plaats te vinden. In de Nederlandse pers wordt Camus van begin af aan, over de gehele periode van de jaren '40 tot heden, vrijwel nooit in koloniale context geplaatst. Zijn literaire teksten, toneelstukken en filosofische essays worden nooit tegen het licht van een koloniale realiteit gelezen en zijn journalistieke werk over Algerije wordt helemaal niet besproken. Ook voor zijn politieke standpunten met betrekking tot het Franse koloniale regime en zijn opvattingen over de onafhankelijkheidsoorlog is geen aandacht.

Van afwezigheid van aandacht voor Camus in het algemeen is echter bepaald geen sprake; reeds vanaf de jaren '40 wordt er veel over hem geschreven en worden zijn boeken goed ontvangen. Voor beide tendensen geldt bovendien dat ze zich behoorlijk constant voortzetten door de jaren heen. Opvallend is dat men zich tegelijkertijd in Nederland zeer veel en uitgesproken bezighoudt met de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd, maar dat een verband tussen beide zaken vrijwel nooit wordt gelegd. Laten we eens bekijken hoe dit er in detail uitziet.

2.2. Methodologie

Om de receptie van Camus in Nederland in kaart te brengen heb ik onderzoek gedaan in het gedigitaliseerde krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek en de krantenbank LexisNexis. Voor de jaren 1940-1990 heb ik enkel het archief van de KB gebruikt, voor de jaren 1990-1992

beide archieven en voor 1993-2013 enkel dat van LexisNexis. Bij het krantenarchief van de KB heb ik als query alleen 'Camus' ingevoerd om breed te kunnen onderzoeken in welke context zijn werk doorgaans wordt geplaatst. Wel heb ik me bij dit archief grotendeels tot de landelijke kranten beperkt, enkel als er in een regionale krant iets afwijkends te lezen was, heb ik die ook opgenomen in mijn onderzoek. Bij de LexisNexis database heb ik de combinatie 'Camus Algerije' gebruikt, omdat het aantal artikelen waarin Camus zijdelings wordt genoemd vanaf de jaren '90 te groot is geworden. Wel heb ik in de periodes rondom receptiemomenten (het verschijnen van *Le Premier Homme* (1994) en de vertaling daarvan (1995) en het verschijnen van de biografie van Ger Verrips (1997) en die van Oliver Todd (2000)) de query weer tot 'Camus' beperkt.

2.3. Receptie voor en tijdens Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog

Camus' eerste successen in Nederland zijn het toneelstuk *Caligula* en de roman *La Peste*. In de jaren '40 wordt het toneelstuk regelmatig opgevoerd en in 1947 is *De Pest*, in een vertaling van Willy Corsari, uitgekomen en erg goed ontvangen door het Nederlandse publiek. Reeds voor dit boek werd vertaald, halverwege 1947, werd er door het democratisch-socialistische dagblad *Het vrije volk* al op gewezen dat deze 'mijlpaal [...] op de weg van het menselijk denken' in Frankrijk net was uitgekomen ("In Frankrijk komen belangrijke boeken op de markt"). Door C. de Gt. (wellicht Cor de Groot) werd het boek in februari 1948 in het katholieke *De Tijd* uitgebreid en lovend besproken (2) en in het Limburgsch Dagblad werd het een hoogtepunt van de moderne literatuur genoemd (Haimon 3). In die tijd was er ook voor *Caligula* in de pers al veel waardering. *De Tijd* besteedde er, in november 1949, uitgebreid aandacht aan en noemde het een meesterwerk (Pieters 3), en *De Telegraaf* had het in datzelfde jaar over een 'prachtige tragedie' (Van Leeuwen 5). Daarnaast verscheen er in 1949 in *De Tijd* een advertentie waarin staat dat de opvoering van *Caligula* 'wegens enorm succes' wordt herhaald ("Advertentie" 8). Ook in de jaren '50 werd in de pers veel aandacht besteed aan Camus' werk en filosofie. De aandacht voor *La Peste* en *Caligula* bleef en daarnaast werden met name *Les Justes*, *L'Homme Révolté* en *La Chute* uitgebreid besproken. *L'Étranger* lijkt aanvankelijk relatief weinig aandacht te krijgen.

Aan de Algerijnse ontstaansgrond van veel van Camus' romans wordt vrijwel geen aandacht besteed. Vooral de universele vraagstukken die erin te lezen zijn worden besproken, en/of de context van de Tweede Wereldoorlog wordt opgeroepen. Zo stelt *Het Limburgsch Dagblad* in 1947 bij een bespreking van *La Peste* de vraag centraal of een mens heilig kan worden zonder God ("Gesprek tussen christendom en moderne wereld" 3) en ziet Pieters in *De Tijd* de vraag hoe je de menselijke waardigheid kunt behouden en de zin van het bestaan kunt blijven zien als de kernvragen van *Caligula* en ook van *La Peste* (3). C. de Gt. vergelijkt de gebeurtenissen in *La Peste* in 1948 met de Hongerwinter en verwondert zich erover 'hoezeer

onder elkaar in dit opzicht gelijkende omstandigheden, altijd dezelfde elementaire trekken van de menselijke natuur en het menselijke karakter zich openbaren' (3). Daarnaast ziet hij in de roman het universele vraagstuk geformuleerd naar 'het "waarom" van het mysterie van lijden en dood' (3). In een artikel over *L'Étranger* uit 1951 wordt vooral gewag gemaakt van Camus' 'pessimistische levensbeschouwing' en zijn verzetsactiviteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast wordt wel genoemd dat hij geboren is in Algerije, maar daar wordt verder niet op ingegaan ("Lezing over Camus" 5).

Deze tendens zien we terug in de overzichtsartikelen die naar aanleiding van de toekenning van de Nobelprijs (1957) en van Camus' dood (1960) verschijnen, hoewel de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd dan in volle gang is. Vaak wordt wel genoemd dat hij in Algerije geboren is, maar er ligt meer nadruk op een aantal steeds terugkerende elementen: Camus' verhouding tot het existentialisme, zijn vriendschap en breuk met Sartre, zijn eigen filosofie en zijn rol in de Tweede Wereldoorlog (Sandberg 7, "Camus leerde uit verzet meer dan van filosofie" 11, "Camus, filosoof van absurde" 7 en "Een van de belangrijkste auteurs van na de oorlog" 9).

Wanneer bekend wordt dat Camus in 1957 de Nobelprijs krijgt, bespreekt *De Leeuwarder Courant* wel een rede die 'de permanente secretaris van de Zweedse Akademie van Letteren, dr. N. Oesterling' voor de Zweedse radio hield en waarin werd verteld dat Camus zich in Algiers had aangesloten bij een groep intellectuelen 'die later een belangrijke rol speelde in de Franse verzetsstrijd in Noord-Afrika in de jaren van 1940-'44' ("Fransman Albert Camus wint Nobelprijs voor letterkunde" 9). Precies diezelfde informatie maar dan zonder bronvermelding zien we terug in *De Tijd* ("Nobelprijs voor Camus" 2). Op welke activiteiten van Camus hier concreet wordt gedoeld, is niet helemaal duidelijk, omdat Camus juist in die jaren aan het Parijse verzetsblad *Combat* meewerkte. Opvallend is ook dat op deze manier zelfs Camus' politieke activiteiten met betrekking tot Algerije in de context van de Tweede Wereldoorlog worden geplaatst. Het enige dagblad dat wel aandacht besteedt aan Camus' positie in het dekolonisatieproces is het socialistische *Vrije Volk*. Hun Scandinavische correspondent schrijft: 'De 44-jarige Fransman, die in Algiers is geboren, (...) gelooft, ondanks de huidige moeilijkheden, in een Frans-Algierse gemeenschap, een bepaalde vorm van federalisme' ("Camus moet schone Lucia kronen" 3).

Een heel opvallend beeld is pagina 7 van *Het Vrije Volk* van 5 januari 1960. Linksboven staat het artikel "Rapport van Rode Kruis: In Algerije wordt nog wél gemarteld" en middenonder "Camus, filosoof van absurde", maar er wordt geen verband tussen beide onderwerpen gelegd. Ook heb ik in het digitale krantenbestand geen artikelen kunnen vinden over Camus' beruchte uitspraak in Stockholm.

Nog opmerkelijker is Camus' afwezigheid in een Algerije-special van het *Nijmeegs Universiteitsblad* (*NUB* Nr. 5, 1960). Niek Pas, historicus aan de UvA, heeft in 2008 een boek geschreven over hoe in Nederland de Algerijnse oorlog is beleefd. Hij schrijft dat in de jaren '50 Frankrijk en met name Parijs een belangrijk referentiepunt waren voor de Nederlandse intelligentsia. Tal van Nederlandse intellectuelen volgden het conflict in Algerije met grote belangstelling en de meesten waren groot bewonderaar van Sartres stellingname in het conflict en net als hij voorstander van onafhankelijkheid voor de Algerijnse bevolking. Zo ook Ton Regtien, een bekende linkse activist en later oprichter van de Studenten Vakbeweging, op wiens initiatief het *NUB* in 1960 een Algerije-special uitgaf. Pas schrijft dat Regtien een bijzonder groot liefhebber van Camus was (123-124) en hoewel de Algerije-special na Camus' dood is verschenen is het toch opmerkelijk hoe prominent Sartres plaats in het blad is en hoe afwezig Camus. Ook de andere schrijvers in het blad, H. Struyker, J. Leyten en C. de Groot, refereren voortdurend aan Franse intellectuelen rondom Camus, maar niemand bespreekt Camus' standpunt.

Pas schrijft dat de meeste Nederlandse intellectuelen zelf de Franse pers volgden, dus een Camus-bewonderaar als Regtien zal waarschijnlijk wel op de hoogte zijn geweest van diens sterk bekritiseerde standpunt inzake de oorlog die zich in Algerije afspeelde. Dat Camus desondanks niet in het debat over de onafhankelijkheidsstrijd wordt betrokken laat nogmaals zien dat het beeld dat er in die tijd in Nederland van hem bestond niet verbonden was met het koloniale Algerije. Dit wordt overigens ook bevestigd door het gegeven dat Niek Pas in zijn eigen studie, hoewel hij keer op keer benadrukt dat de Nederlandse intelligentsia de Franse intellectuelen, en dan met name de existentialisten, als referentiepunt namen, Camus slechts één keer noemt en niet als iemand met een controversieel standpunt met betrekking tot Algerije.

2.4. Receptie tot 2013

We zagen al dat de aandacht voor *L'Étranger* in de Nederlandse pers een beetje achterblijft bij die voor Camus' andere romans en toneelstukken. De verfilming van *L'Étranger* door de Italiaanse filmmaker Luchino Visconti in 1967 zorgt echter voor een opleving van de persaandacht voor deze roman. Vooral omdat de film over het algemeen slecht wordt beoordeeld, grijpen veel critici terug naar het boek en dat levert veel kernachtige beschrijvingen op van het verhaal, waaruit blijkt dat de nadruk inderdaad nog steeds ligt op de universele, filosofische lezing van het werk. Hoewel wel wordt vermeld dat de film is opgenomen in Algerije, wordt er over de koloniale setting van de roman niets gezegd (zie de casestudy in het volgende hoofdstuk voor meer details).

Eén reactie op de film doet dat echter wel. In november 1968 verschijnt in *De Tijd* een artikel van Peter van Bueren waarin hij zegt: 'Camus beschrijft in zijn meeslepende roman de

absurditeit van het leven [...] Tegelijk verfoeit hij het Franse regiem in Noord-Afrika, met zijn willekeur en onrechtvaardigheid' (7). Het is jammer dat deze filmcriticus die later overstapte naar *de Volkskrant* deze opmerking tussen neus en lippen door maakt en er niet dieper op ingaat; het is immers een mogelijke maar zeker niet evidente of gangbare lezing van het boek dat het een aanklacht is tegen een rechtssysteem waarin het niet-huilen om de dood van je moeder zwaarder weegt dan de moord op een Arabier. Het was interessant geweest als Van Bueren zijn uitspraak had gemotiveerd.

Naar aanleiding van het verschijnen van de Nederlandse vertaling van *L'Été*, in 1971, schrijft Marius Coolen een recensie in *De Tijd*. De titel, "Albert Camus terug in Afrika", geeft aan waar de novellebundel volgens Coolen om draait: Camus was in de jaren '40 terechtgekomen 'in het vochtige en duistere Europa', een 'schraal Europa' waar al zijn inspiratie opdroogde. De inspiratie hervond Camus wanneer hij terugdacht aan 'een vaderland dat op hem wacht' en aan 'de rijkdom van Noord-Afrika waar nog zoveel krachten intact zijn' (12). Deze recensie gaat mee in de liefde die Camus voor het land Algerije koesterde en Camus wordt duidelijk ingekaderd als iemand wiens oorsprong daar ligt, maar ook Coolen besteedt aan Camus' positie ten opzichte van de koloniale situatie geen aandacht.

In een artikel van H. Veldman in het gereformeerde *Nederlands dagblad* dat precies vijftien jaar na Camus' dood verschijnt, wordt Camus wel in koloniale context geplaatst, maar op een manier waaruit blijkt dat in het Nederlandse beeld van Camus niets van de controverse te vinden is waar in andere landen wel sprake van was. Veldman beschrijft dat hij Camus leerde kennen door een boek van Jules Roy dat hij kocht toen hij in 1961 in Algiers was en de spanningen tussen de Fransen en de Algerijnen 'scherper dan ooit waren'. Jules Roy was een vriend van Camus die ook in Algerije is geboren en een aantal boeken heeft geschreven over de verschrikkingen van de oorlog.⁶ Veldman quote Roy als volgt: 'Als Albert Camus had geleefd, zou ik in zijn schaduw gezwegen hebben, in de overtuiging dat hij van ons allen de enige was die op gepaste wijze zijn stem kon laten horen' (16). Het is opmerkelijk dat Veldman niet uitlegt waarom Camus de enige is die dat zou kunnen doen, vooral omdat het zeker niet onbetwistbaar is. Deze verwijzing naar Algerije is ook enkel de inleiding van het omvangrijke artikel, waarin Camus' godsbeeld en filosofie van het absurde centraal staan. Het is opvallend dat zelfs artikelen waarin Camus wel in verband wordt gebracht met Algerije zijn politieke positie niet bespreken.

Ook zeer interessant is een artikel uit 1986 in *Het Vrije Volk*. In dit artikel wordt Poncke Princen geïnterviewd door Wiecher Hulst. Princen is kort na de Tweede Wereldoorlog naar Indonesië gestuurd om tegen het Indonesische onafhankelijkheidsleger te vechten. Hij besluit

⁶ Niek Pas schrijft hoe een van zijn boeken, *La guerre d'Algérie*, vertaald als *Weerzien met Algerije*, in 1961 door de Nederlandse uitgeverij Het Wereldvenster wordt uitgegeven, omdat de uitgeverij probeerde 'zijn betrokkenheid bij de wereld in zijn fonds tot uitdrukking [...] te brengen'. Dit past volgens Pas in een trend uit die tijd (160).

daar echter dat hij niet tegen de Indonesiërs wil vechten en loopt over naar het Indonesische onafhankelijkheidsleger. Princen vertelt over het moment waarop hij tot die beslissing kwam: hij was met iemand in gesprek over Sartre en Camus tot wier gedachtegoed hij zich sterk aangetrokken voelde omdat zij stelden dat je je leven helemaal in eigen hand hebt. Zijn gesprekspartner vroeg hem waarom hij niet de keuze maakte aan de kant van de onafhankelijkheidsstrijders mee te vechten als hij vond dat zij gelijk hadden en deze discussie heeft voor Princen de doorslag gegeven dat inderdaad te doen (Hulst, 1986). Dit artikel bevestigt nog eens het beeld van Camus als een geëngageerde filosoof, een referentiepunt voor goed gedrag. Bovendien laat het heel duidelijk zien dat het voor het Nederlandse beeld van de schrijver allesbehalve problematisch is hem te associëren met gekoloniseerde vrijheidsstrijders.

Eigenlijk zorgt het verschijnen van *Le Premier Homme* in 1994 pas voor het eerst voor aandacht voor Camus' positie in het Algerijnse conflict. Ger Groot besteedt er in een artikel in het *NRC Handelsblad* bijvoorbeeld veel aandacht aan door te benadrukken dat Camus ook in *Le Premier Homme* zijn hoop op een harmonieus samenleven van de bevolkingsgroepen in Algerije uitsprak. Interessant is dat hij tegelijkertijd zegt dat hij denkt dat de terughoudendheid van Camus' dochter bij het uitgeven van het manuscript in verband met de politieke 'verkettering' van Camus in Frankrijk, waarschijnlijk niet nodig was geweest want 'aan de Algerijnse kwestie was Camus in zijn manuscript nog maar nauwelijks toegekomen.' Ook besluit Groot zijn artikel met: 'Ook die wens [van het harmonieus samenleven] werd na Camus' dood de bodem ingeslagen.' Deze uitspraken bevestigen de indruk dat Camus' stellingname in het conflict niet zo gevoelig ligt in het Nederlandse discours over Algerije of over Camus.

Dat zien we ook terug in het feit dat *Trouw* in een veel korter artikel helemaal niet ingaat op de politieke controverse rondom Camus, maar Catherine Camus' terughoudendheid toeschrijft aan de angst van haar moeder dat men zich bevestigd zou zien in de gedachte dat Camus na *L'Étranger* nooit meer 'iets van waarde zou schrijven' ("Onvoltooide van Camus ook gewild" 9). In een artikel in het *Algemeen Dagblad* van 2 juni 1995 schrijft Oomens wel over de controverse, maar op een licht eufemistische toon die vergelijkbaar is met die van Groot: 'Zijn politieke positie kwam niet overeen met het heersende klimaat.' Ze besluit bovendien met: 'Juist die liefdevolle herinnering aan Algiers was in 1960 politiek "niet correct". Met Algiers was Frankrijk in oorlog. Dertig jaar later is die oorlog gelukkig bijna vergeten en is er weer ruimte voor Camus' nostalgie' (23).

Waar Oomens de moeite neemt om de politieke kwestie uit te leggen, wat erop duidt dat ze niet aanneemt dat de lezer daar precies van op de hoogte is, is de benadering van Juurd Eijvoogel anders. Hij schrijft in mei 1995 in de *NRC* hoe prettig het is dit nieuwe boek en het oude werk van Camus te kunnen lezen buiten de politieke context waarin ze geschreven zijn en hoe aangenaam het is dat er niet meteen een debat ontstaat over welke politieke positie Camus

nu eigenlijk inneemt. Daar voegt hij aan toe: 'En zijn heftig bekritiseerde houding in de Frans-Algerijnse kwestie was met de nieuwe burgeroorlog in Algerije al helemaal niet aan de orde'. Hierbij dient te worden opgemerkt dat hij het heeft over de receptie direct na verschijnen van de *Le Premier Homme*, waarmee hij misschien op de wereldwijde of zelfs de specifiek Franse ontvangst zou kunnen doelen, maar tegelijkertijd blijkt uit zijn artikel dat hij veronderstelt dat kennis van de controverse rondom Camus' houding bij de lezer bekend is (csl 1).

Twee jaar later geeft het verschijnen van een monografie over Camus geschreven door Ger Verrips weer aanleiding tot artikelen over hem. B.J. van der Zaag schrijft op 27 december 1997 in *Het Financieele Dagblad* opmerkelijk genoeg: 'Misschien is het even leerzaam als constructief om juist te rade te gaan bij hen die van meet af aan juist wel de 'goede' keuzes maakten, vaak geheel tegen de toen heersende tijdgeest in. Wie voldoet beter aan die eis dan de Franse schrijver Albert Camus' (17). Van der Zaag voegt hieraan toe dat Camus 'vroeger dan wie ook erkende dat het doel nooit alle politieke middelen kon heiligen.' Het feit dat dit zonder verdere toelichting wordt geponeerd wekt opnieuw de suggestie dat de kwestie in Nederland niet zo gevoelig ligt, wat wordt bevestigd door Verrips die in zijn monografie schijnt te zeggen dat er 'in Nederland maar weinig [doordrong] van de controverses [rondom Camus] die zich in het Parijs van de jaren vijftig afspeelde' (Van der Zaag 17).

Ook de artikelen die in 2000 naar aanleiding van de vertaling van de biografie van Oliver Todd verschijnen tonen aan dat de controverse niet alom bekend is in Nederland. Mirjam van Hengel schrijft op 17 juni in *Het Financieel Dagblad*: 'Olivier Todd laat in zijn biografie zien hoe veel linkse intellectuelen Camus slapte en afvalligheid verweten, en later, toen Camus in de kwestie Algerije weigerde zich uit te spreken voor de onafhankelijkheid (en daarmee tegen de kolonisten zijn eigen familie) zelfs kolonialistische en rechtse sympathieën' (Van Hengel). Dat wat tussen haakjes staat en het woordje 'zelfs' lijken erop te duiden dat in het Nederlandse discours dit als verrassende feiten worden gezien. Iets vergelijkbaars zien we in het artikel van Joris Vermeulen van 24 juni 2000 in de boekenbijlage van *Trouw*. Hij schrijft dat Camus vanwege zijn band met Algerije maar moeilijk afstand kon doen van Algerije en daarom 'ironisch genoeg als reactionair [dreigde] te worden bestempeld. Dat, terwijl hij toch als journalist van *Alger républicain* de sociale misstanden in het Algerijnse achterland aan de kaak had gesteld' (37).

2.5. Conclusie

Uit een inventarisatie van de artikelen over Camus voor en tijdens de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog kunnen we ten eerste afleiden dat zowel Camus' romans als zijn filosofische essays en zijn toneelstukken van begin af aan zeer gewaardeerd worden in Nederland. Ten tweede zien we de observatie van Chaulet-Achour en Said bevestigd dat de filosofische, universele lezing van het werk van Camus doorgaans de dominante lezing is.

Daarnaast kunnen we concluderen dat Camus over het algemeen in het kader van het existentialisme wordt geplaatst en wordt geportretteerd als geëngageerd, met name vanwege zijn stellingname tijdens de Tweede Wereldoorlog. Slechts sporadisch is er aandacht voor zijn Algerijnse afkomst, maar vrijwel nooit wordt er dan ingegaan op zijn politieke opvattingen.

Het opmerkelijkste voorbeeld daarvan is de vrijwel totale afwezigheid van reacties in de Nederlandse pers op Camus' houding tijdens de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog en bijvoorbeeld zijn uitspraken in Stockholm. In theorie zou dit kunnen komen door de beperktheid van de onderzochte bronnen, maar dit wordt tegengesproken ten eerste door het feit dat Niek Pas in zijn studie naar hoe de Algerijnse oorlog in Nederland is beleefd ook nauwelijks melding maakt van Camus, hoewel hij tegelijkertijd benadrukt hoezeer de Nederlandse intelligentsia de Franse intellectuelen als referentiepunt en moreel kompas namen. Ten tweede is ook het feit dat er in de monografie van Ger Verrips wordt gemeld dat de Parijse controverses rondom Camus met betrekking tot deze kwestie niet echt doordrongen in het Nederland van de jaren vijftig een bevestiging van het beeld dat Camus opvallend afwezig was in het debat over de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd en dat de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd opvallend afwezig was in het discours over Camus.

Ook de artikelen die na de onafhankelijkheidsoorlog in de Nederlandse pers verschenen bevestigen dit beeld. We zien wel dat er na het verschijnen van *Le Premier Homme* iets meer aandacht komt voor Camus verbondenheid met het koloniale Algerije en die tendens lijkt door te zetten bij het verschijnen van de biografie van Ger Verrips en de biografie van Oliver Todd. Achteraf wordt Camus' houding ten opzichte van de onafhankelijkheidsstrijd wel af en toe besproken, maar op een veelal verzachtende manier en de kwestie wordt gepresenteerd als opgelost en verleden tijd. De strekking lijkt over het algemeen dat de kritiek op Camus onterecht was, dus ook later blijven in Nederland kritische geluiden op Camus' standpunt uit. Bovendien mag er dan misschien iets meer aandacht zijn gekomen voor Camus' Algerijnse afkomst en ideeën over het kolonialisme, er wordt niet eens gehint op een herlezing van zijn romans vanuit postkoloniaal perspectief.

In het volgende hoofdstuk nemen we *L'Étranger* als casestudy om te laten zien dat ook dit werk door de Nederlandse pers niet in een koloniale context wordt geplaatst. Daarnaast zullen we onderzoeken of er in de presentatie van de vertalingen van deze roman of in de vertalingen zelf wel veel aandacht wordt besteed aan de koloniale elementen. We zullen echter zien dat de manier waarop bij beide vertalingen wordt omgegaan met de koloniale realiteit in de roman goeddeels overeenkomt met het beeld van Camus dat we in dit hoofdstuk naar voren hebben zien komen: dat van een geëngageerde Franse filosoof.

3. Casestudy: *L'Étranger* vanuit postkoloniaal perspectief

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie zagen we dat Said, Prochaska, Toumi en Chaulet-Achour allen van mening zijn dat de aan het kolonialisme te relateren elementen in het werk van Camus te lang onderbelicht zijn gebleven. In Frankrijk, Algerije en Noord-Amerika lijkt het tij wat dat betreft nu aan het keren, als het al niet gekeerd is. Nederland lijkt echter nauwelijks mee te gaan in deze stroom en dat werpt de vraag op hoe Camus' Nederlandse vertalers zijn omgegaan met de koloniale elementen in zijn werk. Als vertalers konden zij immers niet anders dan *iets* doen met de koloniale realiteit waarvan Camus' teksten sporen bevatten, of ze zich er nu bewust van waren of niet. Om antwoord te vinden op deze vraag heb ik een casestudy uitgevoerd op de twee Nederlandse vertalingen van *L'Étranger*: de eerste, van Adriaan Morriën uit 1949, en de tweede, van Peter Verstegen uit 2013. Ik onderzoek allereerst voor beide vertalingen of ze zijn gerecipieerd als teksten die verband houden met een koloniale realiteit en of ze door de uitgever als zodanig zijn gepresenteerd. Daarna neem ik de vertalingen zelf onder de loep om te zien hoe de koloniale realiteit er al dan niet in tot uiting komt. In de conclusie zal ik proberen de bevindingen van deze drie deelonderwerpen aan elkaar te koppelen.

Gezien de afwezigheid in de Nederlandse pers van een koloniale context voor eigenlijk al het werk van Camus zou je verwachten dat de koloniale realiteit in de eerste vertaling niet sterk aanwezig is. Ze lijkt de doeltekstlezer immers nooit te zijn opgevallen, terwijl de koloniale elementen in de brontekst tot veel kritiek hebben geleid. Vanwege de internationale roep om een hercontextualisering van Camus' werk en ook naar aanleiding van de lichte opkomst in Nederland van aandacht voor Camus' band met het koloniale Algerije, zou je van de tweede vertaling juist verwachten dat er meer aandacht wordt besteed aan de koloniale realiteit. Zo schreef Roosje Dejonghe in 2011 in een artikel in *Filter*, waarin ze pleitte voor een nieuwe Nederlandse vertaling van het boek, dat er uit zo'n nieuwe vertaling 'ongetwijfeld een andere *Vreemdeling* tevoorschijn [zou] komen', want, zo schrijft ze, de interpretatie van de roman en de hoofdpersoon is sinds Morriëns tijd geëvolueerd en als voorbeeld daarvan geeft ze een expliciet postkoloniale lezing van de roman (38 en 48).

We zullen echter zien dat beide verwachtingen niet bewaarheid worden. In de eerste vertaling is de koloniale realiteit wel degelijk aanwijsbaar, terwijl dat in de tweede vertaling juist beduidend minder het geval is. Om dit te onderbouwen zal ik straks laten zien hoe de koloniale realiteit precies tot uiting komt in *L'Étranger*, maar eerst moeten we wat algemene informatie over het boek geven en de eerste reacties erop in Frankrijk en Algerije bespreken.

3.1. *L'Étranger*

L'Étranger verscheen voor het eerst in 1942, bij Gallimard in Parijs, toen ook al een gerenommeerde uitgeverij die veel belangrijke namen op het gebied van literatuur en filosofie

uitgaf. Camus woonde al twee jaar in Parijs en was bevriend met de toenmalige uitgever, Gaston Gallimard (Van der Poel 2007, 19). *L'Étranger* was Camus' eerste roman en volgde op de bundels *L'Envers et l'Endroit* (1937) en *Noces* (1939), waaruit Camus' diepgewortelde liefde voor het Algerijnse land blijkt. *L'Étranger* werd in Frankrijk direct erg goed ontvangen en groeide uit tot een van de bekendste Franse romans.

Slechts enkele maanden na *L'Étranger*, in hetzelfde jaar nog, kwam het filosofische essay *Le Mythe de Sisyphe* uit. Niet veel later verscheen in *Les Cahiers du Sud* een artikel van Jean-Paul Sartre waarin hij *L'Étranger* leest aan de hand van *Le Mythe de Sisyphe*. Volgens Sartre was het Camus' bedoeling met *L'Étranger*, zonder iets te expliciteren, de absurditeit van de mens in de wereld te schetsen en de lezer achter te laten met een gevoel van ongemak ten opzichte van de 'inhumanité de l'homme' (Camus geciteerd door Sartre, 106). Een paar maanden later zou Camus volgens hem de geschetste situatie pas willen toelichten in zijn *Mythe de Sisyphe* (97). In dit invloedrijk geworden artikel van kort na verschijnen van het boek kenschetst Sartre *L'Étranger* dus als een roman over Camus' filosofie van het absurde en dat is ook de manier waarop de roman in Europa lange tijd in de eerste plaats is gelezen.

In Algerije heeft het juist lang geduurd voordat *L'Étranger* breed en positief werd ontvangen. Volgens Sidi Mohamed Lakhdar Barka is de perceptie van Camus daar zozeer gekleurd door zijn uitblijven van stellingname in het Algerijnse conflict, dat men geen aandacht meer besteedde aan de merites van zijn werk. Bovendien zegt Lakhdar Barka ook dat er in Algerije nauwelijks over *L'Étranger* is geschreven, omdat er geen traditie van literatuurkritiek was. Het grootste deel van de teksten over de roman was afkomstig van de andere kant van de Middellandse zee en dat leidde ertoe dat wie het boek kende het als een Europees Frans boek zag. Daar het boek zelf ook in het Frans is geschreven had men ook in Algerije niet of nauwelijks oog voor de mate waarin het met het land is verbonden (2010). Deze observaties zien we bevestigd in het eerder genoemde antwoord op *L'Étranger* van Kamel Daoud. Hierin beschrijft hij hoe de broer van de gedode Arabier nooit van de roman had gehoord en van een jonge academica, de eerste die besluit juist onderzoek te doen naar de achtergebleven familie van de gedode man, moet horen dat er een wereldberoemd boek bestaat over de moord op zijn broer (2014).

Net als voor Camus' werk in het algemeen als voor *L'Étranger* in het bijzonder geldt dat er tegenwoordig zowel in Frankrijk als in Algerije meer aandacht aan het komen is voor de koloniale elementen in de roman, maar hoe komen die koloniale elementen precies tot uiting?

3.2. Postkoloniale lezingen van *L'Étranger*

We zagen al dat Said zich verzet tegen het feit dat de Arabes in *L'Étranger* geen naam en geen stem krijgen, wat hij ziet als een bevestiging en voortzetting van de ongelijke

machtsverhoudingen tussen het Westen en de Ander. Prochaska is dezelfde mening toegedaan en voegt hieraan toe dat Camus volgens hem een vertegenwoordiger is van een imperialistische literaire stroming en de personages in *L'Étranger* stereotype *pieds noirs*. Chaulet-Achour wijst erop dat de machtsverhoudingen in *L'Étranger* waarschijnlijk niet gecreëerd waren omdat Camus ze goedkeurde, maar omdat de koloniale realiteit zijn realiteit was en hij wellicht onbewust aanvoelde dat de verhoudingen op scherp stonden. Laten we deze standpunten wat meer in detail bekijken.

Belangrijke thema's van Saïd's cultuurkritiek en postkoloniale cultuurtheorieën in het algemeen zijn de ontmaskering van machtsstructuren en het onderzoek naar de constructie van identiteit. Hij stelt dat het Westen en het Oosten (of de Occident en de Oriënt) op zich niet bestaan, maar geconstrueerd worden in en door wat hij noemt een Oriëntalistisch discours. Het Oosten wordt afgemeten aan en gevangen in Westerse concepten en bestaat in het Oriëntalistische discours alleen maar *in verhouding tot* het Westen. Het Westen gebruikt het Oosten, oftewel de Ander, om, in confrontatie met die Ander zijn eigen identiteit te construeren. Het feit dat het beeld dat in het Westen bestaat van het Oosten is geconstrueerd door dat discours, is volgens Saïd een teken van de ongelijke machtsverhoudingen tussen het Oosten en het Westen. Het Westen stelt zich superieur op ten opzichte van de Ander die in het discours is gereduceerd tot een statische, zwijgende, zwakke abstractie (1994, 1-7) en dat is precies wat er volgens hem ook in *L'Étranger* gebeurt (1994, 212). De Arabes zijn een zwijgende, naam- en identiteitsloze, dus haast abstracte aanwezigheid terwijl de *pieds noirs* namen en tekst krijgen. Het zijn gedifferentieerde personages met een duidelijke identiteit.

Ook Prochaska bespreekt hoe in *L'Étranger* een identiteit voor de Europeaan wordt gecreëerd ten opzichte van de Ander. Het gebruik van het pataouète in de roman colonial droeg volgens hem bij aan het creëren van een eigen identiteit voor de *pieds noirs*. Qua taal en sociale klasse waren er grote verschillen tussen de *pieds noirs* onderling, maar de kolonisten zochten naar een overkoepelende identiteit. Prochaska stelt dat ze die niet alleen vonden in een gedeelde geschiedenis, cultuur en religie, maar ook in een gedeelde afkeer van Joden en Algerijnen. Hij schrijft dat het pataouète door de kolonialistische *pieds noirs* werd gezien als een nieuwe taal die in hun ogen symbool stond voor het ontstaan van een nieuw volk. Het pataouète werd met name gesproken door de armere blanken en via bijvoorbeeld het straatschoffie-achtige personage Cagayous van Auguste Robinet groeide het uit tot een soort geuzentaal voor de *pieds noirs*. Het dialect, dat in *L'Étranger* ook in afgezwakte vorm door Raymond wordt gesproken, is volgens Prochaska niet in de eerste plaats een reflectie van een daadwerkelijk bestaande taal, maar een geconstrueerde taal die dient om de *pied noir*-identiteit te symboliseren en te bevestigen (705). We zagen eerder al dat de *pied noir*-identiteit waar Prochaska hier op doelt die van de mediterrane macho is die erg gericht is op het concrete en op plezier hebben, vooral

in de zee en op het strand en dat de personages uit *L'Étranger* ook in dat beeld passen (687-688).

Chaulet-Achour stelt ook dat door de schrijvers van de koloniale romans gezocht werd naar een eigen, Algerijnse, identiteit. Een identiteit waarmee ze zich zowel van de autochtone bevolking van Algerije als van de Fransen konden onderscheiden. Volgens haar gebruikt Camus het pataouète echter niet om voor zichzelf een Algerijnse identiteit te construeren, maar enkel om het personage Raymond te kenschetsen (83-84). Camus kiest volgens Chaulet-Achour als centrale taal in de roman voor het Europese Frans. Hierdoor wordt het voor hem mogelijk mee te spelen in de Franse literatuur (83). In de roman vindt dus een ontmoeting plaats tussen het Europees Frans en het Algerijns Frans. Opvallend hierbij is juist de afstand die wordt gecreëerd tussen de taal van Meursault en die van bijvoorbeeld Raymond. We zien alles door de ogen van Meursault (Chaulet-Achour 28) die net iets geletterder is dan zijn vrienden (Chaulet-Achour 56) en door zijn taalgebruik net iets dichterbij het Europese Frankrijk staat. Niet zelden worden woorden die Raymond gebruikt tussen aanhalingstekens gezet om het typische karakter ervan te benadrukken.

Hoewel Camus dus niet heeft gepoogd met *L'Étranger* voor zichzelf een pied noir-identiteit te bevestigen, is er wel degelijk sprake van een ontmoeting tussen verschillende sociale groepen binnen een koloniale samenleving. De identiteiten van de personages worden gedefinieerd door hun positie binnen de koloniale samenleving (Chaulet-Achour 42) en de taal die ze spreken speelt hierbij een rol. Het pataouète van Raymond bevestigt zijn positie als de wat armere pied noir, de straatvechter en de enigszins louche figuur en het benadrukt zijn positie ten opzichte van de zwijgende Arabe als Europeaan. Tegelijkertijd zorgt de wisselwerking tussen zijn taalgebruik en dat van Meursault voor een afstand tussen deze twee personages en zo zijn er drie groepen gecreëerd die drie groepen uit de koloniale realiteit weerspiegelen: de inheemse bevolking, de sterk in Algerije gewortelde pied noir en de Europeaan die door zijn taalgebruik meer in verbinding staat met het Franse moederland, ook al associeert hij zichzelf er nauwelijks mee en is hij er zelfs nog nooit geweest.

Behalve in de vorm van zwijgende naamloze Arabes tegenover gedifferentieerde, handelende pieds noirs, is de koloniale realiteit nog op een andere manier aanwezig in *L'Étranger*, of in Saïd's termen is ze juist opvallend afwezig. Saïd schrijft hoe in tal van romans een realiteit wordt geconstrueerd die alleen kan bestaan omdat het kolonialisme bestaat, maar het kolonialisme zelf wordt dan niet benoemd. Hij pleit er daarom voor die romans te herlezen, maar dan juist wel tegen het licht van het imperialisme dat aan de beschreven realiteit ten grondslag ligt, en ook in het licht van het verzet dat in wezen deel uitmaakte van de realiteit die wordt beschreven. Zo stelt hij dat datgene dat door de auteur uit de roman was weggelaten er door de postkoloniale criticus bij lezing weer in moet worden gestopt. Bij *L'Étranger* gaat het om

'the whole previous history of France's colonialism and its destruction of the Algerian state, and the later emergence of an independent Algeria (which Camus opposed)' (1994, 79).

Chaulet-Achour is zo iemand die een lezing voorstelt van *L'Étranger* juist als weerspiegeling van de problemen in de koloniale realiteit. Daarbij laat ze zich leiden door de vraag hoe het kan dat in het werk van Camus, die zich toch zo van die problemen bewust was en zich ertegen verzette, toch de door Said opgemerkte imperialistische patronen te zien zijn. We zagen al dat Camus zelf over de afwezigheid van Arabes in *La Peste* zei dat hij ze eruit had gelaten omdat hij een boek over iets anders dan de koloniale realiteit wilde schrijven en dat de koloniale realiteit misschien toch zijn weg naar de romans heeft gevonden omdat Camus niet volledig los kon komen van een realiteit die nu eenmaal de zijne was. Chaulet-Achour stelt dus dat *L'Étranger* gelezen zou kunnen worden als een weerspiegeling van de onmogelijkheid van een harmonieus samenleven, maar dat die boodschap er door Camus wellicht onbewust is ingestopt. Of Camus het nu wilde of niet, we moeten de daad van Meursault zien als een historisch betekenisvolle daad (39), maar hoe is deze boodschap er volgens Chaulet-Achour precies in te lezen?

Meursault leeft in het hier en nu, hij kijkt niet terug en hij kijkt niet vooruit, karakterkenmerken die Camus als positief bestempelt in zijn *Mythe de Sisyphe* (Chaulet-Achour 38-39). Dat betekent dat hij direct handelt naar wat zijn lichaam, of zo je wil zijn geest, aangeeft dat hij moet doen. Anders gezegd, hij doet wat in hem opkomt en zoekt naar directe bevrediging van zijn wensen. Als hij in de scene van de moord besluit naar de bron op het strand te gaan en zo de behoefte om op dat moment naar die bron te gaan wil bevredigen, overschrijdt hij in Chaulet-Achours woorden een van de koloniale samenlevingscodes, namelijk dat je je niet begeeft op een plek die van de Ander is. Op dat moment is de bron de plek van de Arabe, omdat hij er al is, en omdat de natuur sowieso de plek van de autochtone bewoner van Algerije is. De Arabe op zijn beurt overschrijdt ook een koloniale samenlevingscode, namelijk dat hij zich klein zou moeten maken ten opzichte van een Europeaan en weg zou moeten gaan van de plek waar de Europeaan wil zijn. Een impasse dus. De Europeaan drijft in dit geval zijn zin door en doodt de Arabe, maar moet dat mijn zijn eigen dood bekopen. Volgens Chaulet-Achour kan dit worden gezien als een metafoor voor de onvermijdelijke ondergang van de Algerijnse koloniale samenleving (89-90).

Chaulet-Achour verklaart de discrepantie tussen Camus' expliciete uitspraken over de koloniale situatie en het voortzetten van de situatie in de romans dus door te stellen dat er een verschil is tussen wat Camus hoopte en wat hij wellicht aanvoelde en dus al dan niet bewust in zijn romans liet doorschemeren. Ze benadrukt ook dat Meursault niet eenvoudigweg kan worden gezien als een alter ego van Camus, zoals vaak wordt gedaan, bijvoorbeeld door Pierre-Louis Rey (Chaulet-Achour 56 en Pierre-Louis Rey 29-30). Behalve een personage dat veel

kenmerken heeft van de 'homme absurde' uit *Le Mythe de Sisyphe*, is Meursault volgens haar ook een redelijk stereotype Algerijn die wellicht wel overeenkomsten heeft met Camus zelf, maar daarnaast ook veel belangrijke verschillen (37). Zo hielden Camus en zijn vrienden inderdaad ook zeer van de Algerijnse zee en het strand, maar hun vriendengroep bestond vooral uit kunstenaars en intellectuelen wier bezigheden beduidend minder 'terre à terre' waren dan die van de vrienden van Meursault (56). De getuigenissen van Emmanuel en Céleste in de rechtbank laten daarnaast zien dat deze mannen 'de vrais frères' zijn, volgens Chaulet-Achour een teken van het Mediterrane machismo (32). Opvallend is dus dat zij ook hier observaties doet die vergelijkbaar zijn met die van Prochaska, namelijk dat de personages overeenkomen met stereotypes uit een bepaalde literaire traditie en horen bij de idee van een bepaalde identiteit van de pieds noirs. In tegenstelling tot Prochaska concludeert zij hier echter uit dat hoe Meursault Arabieren beziet niet op één lijn mag worden gesteld met het beeld dat Camus van hen had. Camus kan volgens haar niet los worden gezien van wat er in zijn tijd speelde, en als in zijn werk daarvan sporen te vinden zijn, betekent dat niet dat hij zelf voorstander was van de ontwikkelingen die hij al dan niet bewust liet meeklinken in zijn prozawerk.

Hoewel deze drie theoretici het niet eens zijn over het doel waarmee Camus de koloniale realiteit in Algerije in *L'Étranger* heeft verwerkt, zijn ze het er wel over eens dat die realiteit aanwezig is en te lang is onderkend. Ze laten zien dat er in *L'Étranger* drie duidelijk verschillende, in de koloniale realiteit ingebedde identiteiten zijn geconstrueerd: de zwijgende inheemse Algerijn, de pataouète sprekende armere macho pied noir en de meer geletterde, Europesere Fransman die zich echter ook niet echt met het moederland verbonden voelt. De koloniale situatie waarin hun verhaal zich afspeelt en de onhoudbaarheid daarvan worden niet expliciet benoemd, maar wel voelbaar gemaakt in de confrontatie tussen Meursault en de Arabe die tot de dood van beiden leidt. In het Nederlandse beeld dat er in de pers van de roman is ontstaan en in het kader dat er door de uitgever voor wordt gegeven zijn deze koloniale elementen echter ver op de achtergrond geraakt. In de volgende paragrafen zal ik per vertaling iets vertellen over de presentatie van het boek, de vertaler en de manier waarop de vertaling is ontvangen.

3.3. Eerste vertaling *L'Étranger*

3.3.1. Presentatie

De eerste vertaling van *L'Étranger*, van Adriaan Morriën, verscheen in 1949 bij De Bezige Bij onder de titel *De Vreemdeling*. De Bezige Bij bestond toen net zeven jaar en had in die tijd een uitgesproken links profiel, waar Camus heel goed bij paste. Ook kreeg de uitgeverij al snel de naam zeer vernieuwend te zijn (Dejonghe 39-40) en kwamen ze binnen korte tijd bekend te staan als een kwaliteitsuitgeverij met belangrijke namen in hun fondslijst (Helming 2010; 101).

Uit het feit dat de derde druk van *De Vreemdeling* van 1958 werd opgenomen in de in 1957 geïntroduceerde reeks Literaire Reuzenpockets, waarin titels 'die hielpen het imago van De Bezige Bij hoog te houden en die cultureel in hoog aanzien stonden' terechtkwamen (Helming 2010, 26), blijkt dat Camus in die tijd al hoog aangeschreven stond. Vrijwel al Camus' werk dat in het Nederlands werd vertaald verscheen bij De Bezige Bij. Van sommige titels, met name van de toneelstukken, bestaat ook een editie bij andere uitgeverijen, maar alleen *De Bezetenen* en de *Reisdagboeken* hebben geen Bezige Bij-editie gekend.

De achterflaptekst en de introducerende tekst op de achterkant van het titelblad van de zevende druk van *De Vreemdeling*, uit 1961, geven inzicht in de manier waarop Camus en *De Vreemdeling* door de uitgever gepositioneerd werden. Op de achterflap staat dat *De Vreemdeling* de roman is waarmee Camus bekend is geworden en het eerste boek waarin hij het 'absurde levensgevoel dat kenmerkend is voor zijn kijk op het leven en de mensen' beschrijft. De roman geeft volgens de uitgeverij 'een indrukwekkende illustratie [...] van dit absurde levensgevoel'. Dit zijn karakterisering die sterk overeenkomen met de analyse die Sartre van het werk gaf. In de introducerende tekst op de achterkant van het titelblad staat bovendien dat Meursault niet zo zeer schuldig wordt door de wil iemand te doden, maar meer 'door de loop der gebeurtenissen en onder de invloed van de hitte'. Maar dit wordt 'natuurlijk [...] door de officiële instanties niet begrepen'. Verder is de roman zo 'meesterlijk' geconstrueerd dat 'de lezer moet erkennen dat inderdaad [...] het leven een aspect van absurditeit vertoont.' De roman wordt dus expliciet gepositioneerd als een roman over het absurde en Meursault als iemand die eigenlijk onschuldig is.

Hetzelfde zien we in een uitgave van *De Vreemdeling* uit 1994 waarin de roman in een bundel met *De Pest*, *De Val*, *Bruiloft* en *De Zomer* verschijnt. Op de achterflap staat dat in de romans van Camus 'het absurde van de twintigste-eeuwse samenleving steeds [wordt] afgezet tegen een persoonlijk moraal van vriendschap en menselijkheid.' Er staat daarnaast dat de hoofdpersonen in de werken van Camus 'altijd door de loop der gebeurtenissen, en nooit door eigen vrije wil, schuldig aan een misdaad' blijken te zijn. Over Meursault wordt bijvoorbeeld gezegd dat hij 'eigenlijk nauwelijks verantwoordelijk gesteld kan worden' voor de moord die hij heeft gepleegd.

In deze beide uitgaven van de eerste vertaling zien we dus een duidelijke inkadering van het boek als betreffende het absurdisme en wordt de lezer sterk gestuurd in de richting van een perceptie van Meursault als een min of meer onschuldig personage.

3.3.2. Vertaler

De vertaler van de eerste Nederlandse versie van *L'Étranger* was de gerenommeerde Adriaan Morriën (1912-2002). Hij was als dichter essayist, criticus en vertaler (van onder andere

Choderlos de Laclos en Freud) zeer actief in het literaire veld. In 1946 richtte hij *Litterair Paspoort* op, een tijdschrift waarin met name buitenlandse literatuur werd besproken. Hij bleef tot 1964 redacteur van dit tijdschrift (Van Bork en Verkruijsse 1985) dat tot 1982 bleef bestaan. Morriën is ook een tijdje redacteur bij *Libertinage* en *Tirade* geweest. Van 1969 tot 1978 heeft hij als docent vertaalwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam gewerkt. Morriën is als dichter zelf gedebuteerd bij De Bezige Bij in 1939 (Van Bork, 2004), was daar ook een van de eerste redacteurs (Dejonghe, 39) en schijnt daarnaast grote invloed te hebben gehad op de fondsljst. Zo zou hij degene zijn geweest die ervoor heeft gezorgd dat onder andere Camus door De Bij werd uitgegeven (Helming 2010, 25). *L'Étranger* is het enige werk van Camus dat door Morriën is vertaald.

Morriën was een vertaler die zich zeer bewust was van de problematiek van het vertalen en niet geloofde in een 'perfecte vertaling'. Uit zijn uitspraken over het vertalen komt het beeld naar voren van een zeer brontaal- en broncultuurgerichte vertaler, die tegelijkertijd wel veel belang hechtte aan een vlotlezende Nederlandse tekst. Dejonghe beschrijft in een artikel in *Filter* dat Hillenius naar aanleiding van Morriëns vertaling van *Les Liaisons dangereuses* heeft geconstateerd dat Morriën in de praktijk veel minder brontaalgericht was dan hij zelf zei te zijn en die observatie doet Dejonghe zelf ook in haar analyse van Morriëns vertaling van *L'Étranger*. Zo stelt ze vast dat hij expliciterende voegwoorden toevoegt en daarmee 'een deel van het interpretatieproces voor zijn rekening [neemt]'. Het gevolg hiervan is volgens Dejonghe dat de Nederlandse lezer een 'minder vreemde' Meursault gepresenteerd krijgt dan de lezer van de brontekst (Dejonghe 2011).

Het feit dat Meursault in de eerste Nederlandse vertaling niet zo heel erg vreemd is, ligt in dezelfde lijn als de manier waarop de roman door middel van parateksten door de uitgeverij is gepresenteerd. Er wordt bij de lezer een gevoel van betrokkenheid bij het personage gewekt en er worden twee kampen gecreëerd: de onconventionele Meursault tegenover de officiële instanties. Aan wiens kant de lezer zich moet scharen is duidelijk. Deze tendens zien we weerspiegeld in de receptie van de tekst.

3.3.3. Receptie

We zagen al dat er van begin af aan direct veel aandacht is in de Nederlandse pers voor Camus' werk, maar dat *L'Étranger* wat dat betreft in het begin een beetje achterblijft bij de rest. De eerste keer dat er in het door de Koninklijke Bibliotheek gedigitaliseerde krantenbestand melding wordt gemaakt van de roman is op 22 februari 1951 in het *Limburgsch Dagblad*, waarin het wel zijn werk wordt genoemd dat 'stylistisch zeker de meeste waarde heeft' ("Lezing over Camus" 5). Opmerkelijk is ook de weinig nadrukkelijke manier waarop er in *Het Vrije Volk* van 16 maart 1953 in een encyclopedisch artikel over Camus naar wordt verwezen: 'Met de roman

„De pest” (1947) toonde Camus zich een groot schrijver. In 1942 was reeds „De vreemdeling” verschenen’ (“Vrije Volk Encyclopaedie” 9). In de meeste overzichtsartikelen die over Camus verschijnen wanneer hij de Nobelprijs uitgereikt krijgt, wordt er echter meer belang gehecht aan de roman. Zowel *De Telegraaf* als *Het Vrije Volk* en *De Tijd* noemen *L’Étranger* dan als een van zijn belangrijkste werken⁷ en hetzelfde zien we gebeuren in de overzichtsartikelen die na zijn dood verschijnen.⁸

Dat de aandacht voor *De Vreemdeling* iets langzamer op gang komt dan voor de rest van Camus’ werk is ook terug te zien in de snelheid waarmee zijn boeken werden herdrukt. *De Pest* is twee jaar na verschijnen al toe aan een herdruk en tot 1963 verschijnt er heel regelmatig, om de twee, drie jaar een nieuwe druk. Vanaf 1963 is de frequentie gedurende circa vijftien jaar zelfs ieder jaar, en dan zakt het weer terug naar iedere twee, drie jaar. In 1992 verschijnt er een nieuwe vertaling door Jan Pieter van der Sterre. Wanneer *De Vreemdeling* aan zijn tweede druk toe is heb ik niet weten te achterhalen, maar de derde druk verschijnt pas in 1958, negen jaar na de eerste (terwijl het in ’48 verschenen *De Pest* in dat jaar al toe is aan zijn vijfde druk). Een jaar later verschijnt echter ook meteen de vierde druk van *De Vreemdeling* en vanaf dan, tot 1980 is de frequentie net als bij *De Pest* gemiddeld ieder jaar een nieuwe druk. Tot 2010 ligt de frequentie van een nieuwe druk om de drie, vier jaar.

Net zo min als Camus’ andere werk wordt *L’Étranger* vaak in koloniale context geplaatst. In het eerste artikel dat ik vond, uit 1951, worden vooral Camus’ ‘pessimistische levensbeschouwing’ en zijn verzetsactiviteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog besproken, hoewel daarnaast wel wordt genoemd dat hij geboren is in Algerije. Dit wordt echter niet nadrukkelijk genoemd en er worden ook zeker geen consequenties uit getrokken voor de lezing van zijn boeken (“Lezing over Camus” 5).

Een van de eerste en enige artikelen uit de jaren ’50 waarin uitgebreid aandacht wordt besteed aan *L’Étranger*, verschijnt op 18 oktober 1957 in *De Tijd* van de hand van B.M. Boerebach. In dit artikel wordt een aantal van Camus’ fictiewerken besproken. *L’Étranger* wordt hier ‘het eerste van Camus’ grote werken’ genoemd en direct in de eerste zin over het boek wordt gemeld dat het verscheen tijdens de bezetting. In de inleidende alinea was ook al gezegd dat Camus verbonden was geweest aan *Combat* en kort daarna wordt gesteld dat het boek een wereld oproept ‘die zich [...] aan de twintigste-eeuwse mens moest voordoen als een afgrond van absurditeit en zulks wel los van de ontketende oorlogshartstochten.’ Het boek wordt hier

⁷ Volgens *De Tijd* is het ‘het eerste van Camus’ grote werken (Boerebach 3), *Het Vrije Volk* noemt het ‘zijn eerste boek van betekenis’ (“Camus leerde uit verzet meer dan van filosofie” 11) en door *De Telegraaf* wordt het ‘een van zijn voornaamste boeken’ en ‘het boek dat hem beroemd maakte’ genoemd (Sandberg 7).

⁸ *De Telegraaf* heeft het bijvoorbeeld over het boek ‘dat hem onder de aandacht van het grote publiek bracht’ (“Albert CAMUS, adelaar der Franse schrijvers” 9) en *Het Vrije Volk* noemt *De Vreemdeling* ‘zijn eerste en wellicht grootste roman’ (“Camus, filosoof van absurde” 7).

dus interessant genoeg in de context van de Tweede Wereldoorlog geplaatst, zonder dat daar een inhoudelijke motivatie voor wordt gegeven.

Verder wordt bijzonder sterk benadrukt dat de roman over het absurde gaat. Drie korte alinea's achter elkaar beginnen met het woord 'absurd': 'Absurd is die wereld voor hem', 'Absurd is het tekort in het begripsvermogen van de mens', 'Absurd is 's mensen aspiratie naar het eeuwige naast zijn onderwerping aan tijd en ruimte.' En over Meursault zegt Boerebach: 'Zo is Meursault een vreemdeling: het leven is hem vreemd, alles is hem vreemd, het eigen wezen is hem gesloten. Hij is geen afschuwwekkend wezen, hij blijft inert en onbewogen als de man, die niet begrijpt, die niets begrijpt.' 'In tegenstelling tot andere critici' stelt Boerebach bovendien dat dit boek 'zich reeds aan een dreigend nihilisme ontworstelt', omdat het 'de biecht [is] van iemand, die deze maatschappij niet meer begrijpt' en dus niet van iemand die Meursaults 'onverschillige houding' goedkeurt. Door Boerebach wordt Meursault dus zeker niet als de held van het absurde gezien, maar eerder als een slachtoffer ervan, we zien immers opnieuw dat wordt benadrukt dat hij geen slecht mens is.

Kort na dit artikel wint Camus de Nobelprijs en verschijnt een groot aantal overzichtsartikelen, waarin *L'Étranger* wel stevast als belangrijk werk wordt erkend, maar waarin doorgaans inhoudelijk weinig aandacht aan het boek wordt besteed. In de receptiegeschiedenis van Camus in het algemeen zagen we bovendien dat ook in deze artikelen Camus vaker in de context van de Tweede Wereldoorlog wordt geplaatst dan in die van het koloniale Algerije. Hetzelfde geldt voor de overzichtsartikelen die in 1960 verschijnen naar aanleiding van zijn dood.

In 1962 besteedt *Het Vrije Volk* aandacht aan de aankondiging dat Visconti het boek gaat verfilmen en interessant genoeg heet dit artikel 'Camus uit Algiers'. Het zeer korte berichtje heeft veel aandacht voor Camus' Algerijnse achtergrond: 'Als Algiers eindelijk eens kneedbombvrij is gaat Rocco-regisseur Luchino Visconti er De Vreemdeling draaien, naar de roman van wijlen Camus, die in Algiers werd geboren en getogen en daar ook zijn beroemde boek situeerde' ('Camus uit Algiers'). Hier lijkt bovendien te worden gerefereerd aan de onafhankelijkheidsstrijd in Algerije, hoewel Camus' betrokkenheid daarbij niet direct wordt genoemd. Het feit dat ten onrechte wordt gezegd dat Camus in Algiers werd geboren laat ten eerste zien dat de details over Camus' oorsprong niet bekend waren bij de journalist en ten tweede bevestigt het feit dat hij meent deze informatie te moeten geven het beeld dat we hadden dat deze gegevens niet bekend zijn bij het grote publiek. Toch is het natuurlijk wel interessant om te zien dat de situering in Algiers zo wordt benadrukt. Des te opmerkelijker is het dan ook dat wanneer de film vijf jaar later uitkomt, er juist nog maar weinig aandacht is voor de situering van de roman.

Visconti's verfilming zorgt voor een opleving van de persaandacht voor *L'Étranger*. Omdat men over het algemeen niet echt te spreken is over de film, grijpen veel critici terug naar het boek en uit hun samenvattingen daarvan blijkt dat de nadruk ook in de jaren '60 nog steeds op de universele, filosofische lezing van het werk ligt. Direct na de eerste vertoning van de film in Venetië noemt Maria Rosseels 'de bittere kern' van het boek in *De Tijd* 'de zinloze tragedie van een man die ter dood veroordeeld wordt en geëxecuteerd, niet omdat hij een jongeman heeft neergeschoten, maar omdat hij zich niet gedraagt volgens de normen in de maatschappij, omdat hij een „vreemdeling” was' (5), in *De Waarheid* wordt gesteld dat Camus in dit boek 'sterker dan in al zijn andere werken zijn (overigens zeer aanvechtbare) levensfilosofie' illustreert (T. B. 9) en volgens *Het Vrije Volk* uit 1970 geeft de roman een beeld van 'het levensgevoel' dat leefde bij de naoorlogse generatie, 'dat van het absurdisme' (Wisse 18).

Hierna wordt er jarenlang nauwelijks nog in detail over de roman geschreven en zoals we eerder al zagen blijft de manier waarop er over Camus wordt geschreven lange tijd min of meer hetzelfde: Camus is en blijft in eerste plaats een geëngageerde Franse filosoof die zijn positieve imago met name lijkt te danken aan zijn houding tijdens de Tweede Wereldoorlog. De eerder geconstateerde lichte verschuiving naar een koloniale inkadering van Camus na het verschijnen van onder andere *Le Premier Homme* in de jaren '90 heeft geen effect op de manier waarop er over *L'Étranger* wordt geschreven. De frequentie waarmee het boek herdrukt wordt blijft constant, wat erop duidt dat er ook in de populariteit ervan niet veel verandert. In 2010 verschijnt de laatste druk van de vertaling van Adriaan Morriën.

3.4. Tweede vertaling *L'Étranger*

3.4.1. Presentatie

Ter gelegenheid van Camus' honderdste geboortjaar is in 2013 de 31e druk van *De Vreemdeling* uitgekomen: een nieuwe vertaling door Peter Verstegen. Dat Verstegens vertaling de 31e druk wordt genoemd in plaats van de eerste druk van een nieuwe vertaling, is opmerkelijk. Op deze manier wordt de nieuwe vertaling heel nadrukkelijk een vervanging van de eerste. Het wordt hiermee erg onwaarschijnlijk dat Morriëns vertaling ooit nog herdrukt zal worden en bovendien is het op deze manier lastig gemaakt de beide vertalingen uit elkaar te houden, waardoor het bestaan van de eerste weleens zou kunnen worden vergeten. Het kan zijn dat de uitgever door de nadruk te leggen op het hoge druknummer de klassieke status van het boek wilde onderstrepen, wat wordt bevestigd door het feit dat het boek in de serie *De Bij Klassieken* is uitgebracht en er op de binnenflap wordt gesproken van 'deze klassieke roman'.

Interessant aan de flapteksten van deze uitgave is dat er niet expliciet wordt gesproken over Camus als filosoof van het absurde, of Meursault als held van het absurde, zoals we in de pers en ook in de parateksten van twee edities van de eerste vertaling zagen gebeuren. In de

allereerste inleidende zin van de zeer korte introductie op de flaptekst wordt juist gezegd dat Meursault een 'pied-noir' is, een 'Algerijn van Franse afkomst'. In de eveneens zeer korte biografie van Camus wordt vermeld dat Camus 'opgroeide in een arme wijk in Algiers'.

Ook in de flaptekst van deze vertaling wordt de lezer echter gestuurd in zijn interpretatie in die zin dat de botsing van Meursaults gedrag met dat wat van hem wordt verwacht als de kern van de roman wordt gepresenteerd, al wordt de lezer iets minder sterk naar Meursaults kant getrokken dan in de edities van de eerste vertaling. Meursault wordt beschreven als de 'onverschillige hoofdfiguur' van de roman die 'geen verklaring' heeft voor zijn moord en 'in het proces dat volgt weigert [...] zich fatsoenlijk te verdedigen en zich aan te passen aan de normen van de maatschappij'. Meursault is hier net iets minder sterk een heldhaftige figuur die laat zien hoe absurd de samenleving in elkaar zit, temeer omdat het absurde niet wordt genoemd, maar de universele lezing van de onconventionele individu tegenover de officiële instanties staat nog steeds voorop. De tekst in de aanbiedingscatalogus van De Bezige Bij is vrijwel hetzelfde als de tekst op het omslag (De Bezige Bij, najaar 2012).

Anders dan bij de vorige vertaling wordt er dus wel gerefereerd aan de koloniale context van de roman, maar slechts op summiere wijze. Dit is des te opvallender omdat het voor Nederlandse begrippen geen vanzelfsprekende context is en een dergelijke summiere verwijzing waarschijnlijk geen effect heeft op de manier waarop de roman wordt ervaren. Wat een pied noir is wordt zo kort uitgelegd dat er voor de lezer die de term nog niet kende nog altijd geen koloniaal kader mee wordt opgeroepen en dat Camus opgroeide in Algiers betekent alleen voor de reeds geïnformeerde lezer dat Camus zijn jeugd in een gekoloniseerd land doorbracht. Het woord kolonie en daarvan afgeleide termen zijn nog altijd opvallend afwezig in de parateksten van deze nieuwe vertaling.

Deze bevindingen sluiten aan op het beeld van Camus dat we in de pers in de loop der jaren hebben zien ontstaan. Toch is het jammer dat er door een gerenommeerde uitgeverij bij een nieuwe vertaling van een zeer belangrijke roman maar zo weinig aandacht wordt besteed aan de nieuwe inzichten die in het internationale debat over een schrijver van formaat naar voren zijn gekomen. De Bezige Bij had Camus' honderdste geboortejaar kunnen benutten om niet alleen een nieuwe vertaling uit te brengen, maar om die vertaling ook te plaatsen in de context die al die jaren onderbelicht is gebleven en de Nederlandse lezer zo een vollediger beeld van de auteur te geven. Dat is echter bij deze druk niet gebeurd.

Zeer interessant is wel dat er op 27 oktober 2014 weer een nieuwe uitgave van Verstegens vertaling staat gepland, ditmaal met een nawoord van David van Reybrouck. Deze Belgische auteur werd vooral bekend met zijn veelgeprezen boek *Congo. Een geschiedenis*, waarin ook de tijd waarin Congo nog een Belgische kolonie was uitgebreid wordt besproken. Gezien Van Reybroucks kennis van en waarschijnlijk belangstelling voor het koloniale verleden

van Congo ligt het in de lijn der verwachtingen dat er in zijn nawoord, dat de vorm zal krijgen van een brief aan de auteur, ook verwezen wordt naar de koloniale context van *L'Étranger*. Dat zou een verschuiving betekenen in de manier waarop de roman altijd gepresenteerd is en misschien betekent het ook dat er in Nederland nu dan misschien toch ruimte is voor een hercontextualisering van Camus in koloniale context. Als aan de andere kant juist een auteur die zich in de koloniale geschiedenis van zijn eigen land heeft verdiept geen verband legt tussen Camus en de kolonisering van Algerije, is dat een wel erg nadrukkelijk voorbeeld van de in deze scriptie geconstateerde afwezigheid van een Algerijnse context voor Camus.⁹

3.4.2. Vertaler

De vertaler van de tweede vertaling, Peter Verstegen (30 juli 1938), is een zeer gerenommeerd vertaler, wat opnieuw de status van *L'Étranger* als klassieker bevestigt. Verstegen vertaalt uit het Frans, Duits, Engels en Italiaans en won in 1973 de Martinus Nijhoff-prijs voor zijn vertaling van Nabokovs *Pale Fire*. Een aantal auteurs die hij verder nog heeft vertaald zijn Goethe, Rilke, Baudelaire, Verlaine en Shakespeare. Verstegen was een aantal jaar werkzaam aan het Amsterdamse Instituut voor vertaalkunde en schreef een proefschrift over de verhouding tussen de vertaalkunde en de vertaalwetenschap (Naaijkens et al., 223).

In een artikel dat oorspronkelijk verscheen in het *Hollandsch Maandblad* in 1978 zet Verstegen uiteen wat in zijn ogen de criteria van een goede vertaling zijn: 'Een vertaling moet met behulp van de semantisch-stilistische mogelijkheden van de eigen taal het algehele effect van het origineel, op basis van een zoveel mogelijk geobjectiveerde interpretatie, zo dicht mogelijk benaderen' (213). Hij stelt dat een literaire tekst voor een belangrijk gedeelte bestaat uit standaardtaal, waarvoor vaak relatief gemakkelijk een equivalent begrip in de doeltaal kan worden gevonden, maar dat een literaire tekst ook gedeeltelijk bestaat uit elementen 'met een emotieve expressieve of sociaalindicatieve signaalfunctie' (222) en dat is het deel waar de vertaler op moet letten. De stijl van de brontekst 'wordt bepaald door de speciale eigenheid van woordkeus en constructie' en de kwaliteit van de literaire vertaling hangt grotendeels af van 'de wijze waarop de bijzondere plaats van bepaalde tekstdelen en combinaties daarvan in het taalspectrum door de vertaler is gereproduceerd' (221).

Verstegen lijkt vertalen een veel minder problematische bezigheid te vinden dan Morriën. Morriën is van mening dat zelfs op lexicaal niveau equivalentie onmogelijk is. Zo stelt hij dat je eigenlijk niet kunt zeggen dat 'huis' het volledige equivalent van 'maison' is, omdat Fransen nu eenmaal andere huizen bouwen dan Nederlanders. 'Huis', zo zegt hij, is in zekere zin een vrije vertaling van 'maison' (in: Dejonghe, 44). Dat is precies het type benadering waar

⁹ Helaas heeft deze uitgave vertaging opgelopen en is hij op de dag dat ik deze scriptie wil inleveren nog niet verschenen

Verstegen zich sterk tegen afzet. Hij signaleert dat zulke woordparen in de praktijk toch echt voor hetzelfde fenomeen worden gebruikt en dat je daarom wel degelijk kunt spreken van equivalentie (215-216).

Dat Verstegen spreekt over het 'algehele effect' en een 'geobjectiveerde interpretatie' van een roman en daarnaast stelt dat equivalentie mogelijk is voor een groot deel van een tekst sluit aan bij het Nederlandse beeld van *L'Étranger* als een relatief onproblematisch boek. Aangezien we echter ook hebben geconstateerd dat er in het geval van *L'Étranger* zeer verschillende interpretaties mogelijk zijn is de vraag welke van die interpretaties in Verstegens vertaling de bovenhand voert des te interessanter. Uit de vertaalvergelijking zal straks naar voren komen dat dit waarschijnlijk niet de interpretatie van de roman als manifestatie van een koloniale realiteit is geweest. De presentatie van de eerste druk van deze vertaling deed dat al vermoeden en we zien het ook weerspiegeld in de receptie, die we nu eerst gaan bekijken.

3.4.3. Receptie

Er wordt in de pers niet veel aandacht besteed aan de nieuwe vertaling van *L'Étranger*. In *de Volkskrant* verschijnt een bescheiden artikel van Wineke de Boer waarin kort het verschijnen wordt aangekondigd en wordt vermeld dat Verstegen 'de toon van de brontekst [...] voortreffelijk [heeft] gevangen' (Boeken 4). In de *NRC* schrijft Marco Kamphuis een wat langer artikel waarin het boek kort wordt samengevat en wordt beschouwd als een 'onverbiddelijk uitgevoerd nihilistisch gedachte-experiment' en waarin staat dat Verstegens vertaling 'het origineel getrouwer [volgt] dan die van Adriaan Morriën' (Boeken). In lijn met de verwachtingen worden de roman of Camus zelf opnieuw niet in de context van het kolonialisme of de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd geplaatst.

Een artikel waarin dat wel gebeurt dateert van 8 november 2013, de week van Camus' honderdste geboortedag. Dit is echter geen reactie op de nieuwe vertaling. In dit artikel wordt beschreven hoe de controverse rondom Camus in dit herdenkingsjaar in Frankrijk weer hoog is opgeklommen. Hij wordt daar door politiek rechts gezindten geclaimd omdat hij een van de eersten was die de rol van de islam ter sprake bracht en 'waarschuwde voor een "islamitisch rijk" ' terwijl anderen juist de nadruk willen leggen op zijn kritiek op het koloniale systeem. Ook wordt in dit artikel de vraag gesteld of Camus een 'onbewuste imperialist' was zoals Said stelt en of dat inderdaad te zien is in zijn romans *L'Étranger* en *La Peste*. De vraag blijft echter onbeantwoord, het artikel sluit af met "'Ieder zijn Camus", vindt Guiano' (Boeken).

Het is dus min of meer toevallig dat het eerste artikel in de Nederlandse pers dat ik heb gevonden waarin wordt gesproken over de vermeende imperialistische patronen in *L'Étranger* in hetzelfde jaar verschijnt als de nieuwe vertaling. Enkel Camus' honderdste geboortejaar verbindt de twee. De eerste uitgave van Verstegens vertaling zorgt niet voor een nieuwe

inkadering van Camus, wat ten eerste inhoudelijk wordt bevestigd door de reacties in de pers en wat je ten tweede kunt afleiden uit het feit dat er maar zo weinig reacties op zijn gekomen. Dat betekent dat de nieuwe vertaling vooralsnog niet tot een verschuiving heeft geleid in het beeld dat we van de roman hebben. Dit zullen we straks bevestigd zien in de vertaalvergelijking, maar voordat we daarop overgaan zal ik kort uiteenzetten wat er in de vertaalwetenschap geschreven is over het overbrengen van koloniale elementen in vertaling.

3.5. Koloniale realiteit in vertaling: vertaaltheorie

In deze casestudy hebben we allereerst gezien hoe de koloniale realiteit tot uiting komt in *L'Étranger*. Daarna hebben we gezien dat deze elementen in het algemene Nederlandse beeld van de roman eigenlijk niet zijn opgenomen. Als we straks in de vertaalvergelijking willen nagaan of de koloniale realiteit in de vertalingen wel terug te zien is, is het goed ons eerst af te vragen wat er in de postkoloniale vertaalwetenschap is geschreven over de mogelijkheid van het behoud van koloniale elementen in vertaling. Daarbij lopen we er al snel tegen aan dat er geen theoriën lijken te bestaan waarin een tekst wordt behandeld die precies op dezelfde manier in de koloniale realiteit is ingebed als de teksten van Camus, maar toch kunnen de postkoloniale vertaaltheorieën die we hieronder zullen beschrijven ons veel inzicht verschaffen in de grote problemen waarmee het vertalen van de koloniale elementen in een tekst als *L'Étranger* gepaard gaat.

3.5.1. Camus als intercultureel schrijver

Hoewel veel postkoloniale theoretici de tweedeling Oost West als onwenselijk beschouwen gaan veel theoriën in de praktijk toch uit van een dergelijk onderscheid. Deze tweedeling is in het geval van Camus echter uiterst problematisch. Camus voelde zich zo zeer verbonden met het koloniale Algerije dat hij het als zijn thuisland zag en Van der Poel benadrukt bovendien dat hij van zo nederige komaf was dat hij niet tot de kolonisten kon worden gerekend. Hij bekleedde volgens haar dus een soort tussenpositie. Ook Ali Yedes beargumenteert dat Camus tussen de Europese en de Algerijnse cultuur in stond en hij stelt zelfs dat voor Camus niet zozeer de inheemse bevolking van Algerije de Ander was, maar juist de bewoners van het Europese Frankrijk (37). Zowel Van der Poel als Yedes concluderen dat Camus dichterbij de inheemse bevolking stond dan bij de Franse kolonisten of de Fransen uit het moederland, maar bij de inheemse bevolking hoorde hij ook niet. De tweedeling Oost en West is dus onhoudbaar als we het over de positie van de persoon Camus willen hebben.

In de paragraaf 'postkoloniale lezingen van *L'Étranger*' concludeerden we dat er in de roman grofweg drie identiteiten worden geconstrueerd en dat liet eigenlijk al zien dat een binaire tegenstelling tussen Oost en West ons ook in de analyse van de roman niet verder helpt.

Net zoals Camus zelf niet werkelijk tot het Westen kan worden gerekend is er ook in *L'Étranger* geen personage dat zonder meer als representant van Europa kan worden gezien. Er is dus ergens tussen Westerse kolonist en Oosterse gekoloniseerde een schemergebied waar zowel Camus zelf als Raymond en Meursault zich bevinden en waarbinnen zijzelf dan ook weer drie verschillende posities innemen, afhankelijk van hoe dicht ze bij de inheemse bevolking of bij het moederland staan.

Hoewel er in de roman zelf dus geen representant van het Westen aan te wijzen is, is er wel degelijk een Westerling bij het verhaal betrokken: de lezer. Chaulet-Achour liet zien dat Camus door Raymonds taalgebruik te exotiseren het Europese Frans nadrukkelijk als de standaard in zijn roman gebruikt om in de Europese literaire traditie te passen en Yedes voegt hieraan toe dat Camus in zijn werk vaak zo veel gedetailleerde informatie geeft over zijn cultuur dat het duidelijk is dat de Europese Fransen zijn doelpubliek zijn. Volgens Yedes voelt Camus de behoefte om aan een voor hem vreemde groep alle socioculturele elementen die zo kenmerkend zijn voor zijn eigen groep uit te leggen (38). André Lefevere signaleert iets vergelijkbaars wanneer hij schrijft dat voor zowel Westerse vertalingen van niet-Westerse teksten als voor Westerse teksten over niet-Westerse culturen geldt dat de Westerse cultuur doorgaans de niet-Westerse cultuur 'vertaalt' naar Westerse categorieën om haar te kunnen begrijpen (77-78). Je zou kunnen zeggen dat Camus in Lefeveres termen zijn eigen cultuur 'vertaalt' voor de Europees Franse cultuur.

Maar wat is die 'eigen cultuur' van Camus precies als het niet de Westerse en ook niet de Oosterse cultuur is? Waarschijnlijk is het precies dat schemergebied waar we het over hadden. De cultuur die Camus voor de Europees Franse lezer 'vertaalt' is die van een bewoner van een koloniale samenleving die noch bij de kolonisten, noch bij de gekoloniseerden hoort. Camus' 'eigen cultuur' is de koloniale realiteit van alledag, een cultuur op zich. Maar wat betekent dit voor de vertaling van zijn werk?

Tymoczko bespreekt vanuit postkoloniaal perspectief de problematiek die de bijzonder veelomvattende culturele inbedding van een tekst in de broncultuur met zich meebrengt voor een vertaler (1999, 29). Volgens Tymoczko kampen zowel vertalers als postkoloniale schrijvers die ooit zelf gekoloniseerd zijn geweest en nu over hun cultuur schrijven voor een beoogde doelgroep die breder is dan enkel de leden van hun eigen cultuur met dit probleem. Tymoczko zegt dat zowel de vertaling als de postkoloniale tekst kan worden gezien als een vorm van 'intercultureel schrijven' waarbij rekening moet worden gehouden met een culturele metatekst (de binnen een cultuur bekend veronderstelde gebruiken, taal, sociale structuren, mythen etc.) die grotendeels onbekend is bij het beoogde publiek (23-26). Hoewel Camus dus opnieuw niet in een van beide door Tymoczko genoemde groepen past, is het misschien wel vruchtbaar om hem

als intercultureel schrijver te zien die in zijn tekst een voor de doelcultuur vreemde culturele metatekst probeert over te brengen.

Lefevere is van mening dat het goed zou zijn als vertalers de impliciete culturele informatie waarover het doelttekstpubliek niet beschikt in parateksten toe zouden lichten (77-78), maar Tymoczko kaart het probleem aan dat een vertaler en andere interculturele schrijvers die hiervoor kiezen het risico lopen dat hun tekst niet geaccepteerd wordt als literaire tekst in de doelcultuur (1999, 29). Daarom kiezen de meeste interculturele schrijvers daar niet voor, maar het gevolg hiervan is dat de verschillende vormen van intercultureel schrijven vaak tot een versimpelde weergave van de culturele metatekst leiden. Om de leesbaarheid te behouden vindt meestal een selectie plaats van over te brengen informatie en deze versimpeling is doorgaans sterker naarmate de afstand tussen bron- en doelcultuur groter is (1999, 23-24). De mate waarin informatie expliciet wordt gemaakt of overgebracht wordt hangt bovendien af van het prestige van de broncultuur en van de machtsverhoudingen tussen de bron- en doelcultuur. Als de broncultuur dominant is, blijven veel verwijzingen naar mythes, gebruiken, historische gebeurtenissen en dergelijke impliciet omdat veel kennis bij de doelcultuurlezer als bekend wordt verondersteld (28-29).

Je zou kunnen beargumenteren dat er ook zo'n versimpeling te zien is in *L'Étranger*. Schyns laat in een artikel over meertaligheid in deze roman zien dat het pataouète van Raymond minder ver afstaat van het Europese Frans dan mogelijk was geweest. Zijn taalgebruik lijkt wat afgezwakt als je het vergelijkt met het taalgebruik in een gesprek dat Camus opving in Bab-el-Oued (59). Wanneer je Saïds observaties over het onbesproken laten van de koloniale situatie in *L'Étranger* vergelijkt met Camus' motivatie om geen inheemse Algerijnen op te voeren in *La Peste* ontstaat bovendien het vermoeden dat ook hier sprake zou kunnen zijn van een versimpeling van de culturele metatekst om een bepaalde boodschap over te kunnen brengen.

We zouden Camus dus kunnen zien als een tussenpersoon tussen de Europees Franse cultuur – waar hij met zijn keuze voor het standaardfrans zijn tekst duidelijk bij wil laten horen – en de cultuur van de koloniale realiteit, waarvan hij een versimpelde weergave geeft. Dit betekent dat hij twee culturele metateksten oproept; die van het Europese Frankrijk en die van het koloniale Algerije. Tymoczko liet ons ook zien dat er van een culturele metatekst van een broncultuur die dominant is aan de doelcultuur en/of dichter bij de doelcultuur staat, in vertaling meer behouden blijft. Aangezien de metatekst van de koloniale realiteit verder van de Nederlandse doelcultuur afstaat en minder dominant is dan de Europees Franse cultuur, kun je naar aanleiding van deze beschouwing de hypothese opstellen dat de koloniale culturele metatekst in Nederlandse vertaling waarschijnlijk minder zichtbaar is dan de Europees Franse culturele metatekst. Dit zou niet verrassend zijn gezien het van het kolonialisme losgekoppelde beeld dat we van Camus in de Nederlandse pers hebben zien ontstaan.

3.5.2. Meertaligheid

Een specifiek element van de koloniale realiteit in *L'Étranger* is het taalgebruik van Raymond. Binnen de postkoloniale vertaaltheorie is er veel geschreven over meertaligheid in teksten en hoe daarmee identiteit wordt geconstrueerd. Veel van deze theorieën komen overeen met wat Prochaska en Chaulet-Achour zeiden over de manier waarop het pataouète in *L'Étranger* wordt ingezet. Zo beschrijft Tymoczko hoe het naast elkaar zetten van verschillende talen binnen een tekst een manier is om de verhoudingen tussen de sprekers van de verschillende groepen te benadrukken en hoe het ook machtsstructuren bloot kan leggen (2003, 31-32). In *The Empire Writes Back* van Ashcroft, Griffiths en Tiffin wordt ook gesteld dat de taal van een personage zijn politieke en culturele identificatie naar de voorgrond brengt en wanneer twee talen naast elkaar worden gebruikt in een literair werk kunnen de verschillen op dat vlak tot onderwerp van een tekst worden (54-55). Ashcroft et al. voegen hier, in navolging van Bhabha, nog aan toe dat het een illusie is te denken dat het literair discours een nabootsing is van de realiteit: 'the signs of identity and of difference are always a matter of invention and construction' (55) en ook dat komt overeen met wat Chaulet-Achour en Prochaska over het pataouète zeggen.

Ook Meylaerts gelooft dat meertaligheid in literatuur niet simpelweg een afspiegeling is van de meertaligheid van de werkelijke cultuur, maar wordt gebruikt om machtsverhoudingen bloot te leggen (3). Een belangrijk probleem bij het vertalen van dit soort meertaligheid is echter dat vertaling over het algemeen nog wordt gezien als een '*full* transposition of *one* (monolingual) source code into *another* (monolingual) target code for the benefit of a *monolingual* target public' (5) terwijl er wel steeds meer erkenning is voor het idee dat eentaligheid een mythe is, dat het een door Westerse natiestaten gecreëerd ideaalbeeld was dat moest zorgen voor een gevoel van gemeenschappelijke identiteit bij de burgers (1-2). Dat voor vertalingen wel nog steeds het idee van eentaligheid bestaat, heeft tot gevolg dat meertaligheid in vertaling nog steeds vaak wordt afgevlakt en de machtsverhoudingen die erdoor binnen de tekst werden blootgelegd dus ook verdwijnen. Een andere factor die hierin meespeelt gaat terug op Even-Zohar: de tolerantie voor vreemde woorden zijn indicaties voor de onevenwichtige machtsverhoudingen tussen de betreffende bron- en doelculturen. Meylaerts laat bovendien zien dat wanneer de vertaler besluit niet vervlakkend te vertalen een vertaling vaak minder geaccepteerd wordt (3).

In hetzelfde blad schrijft ook Grutman over vertaling van teksten die verschillende talen bevatten waartussen een onderlinge machtstrijd te zien is. Hij noemt een aantal oplossingen voor de vertaalproblemen die anderstaligheid overduidelijk met zich meebrengt. Ten eerste haalt hij Lefevere aan. Die stelt voor vreemde woorden onvertaald te laten en de vertaling tussen haakjes, of later in de tekst toe te voegen. Cees Koster volgt in een artikel over de vertaling van het dialect in *Trainspotting* de momenteel heersende opvatting dat een dialect niet met een

dialect in de brontaal moet worden vertaald en hij pleit voor exotiseren. Dat doet Antoine Berman ook in hoge mate, hij zegt: 'a vernacular clings tightly to its soil and completely resists any direct translating into another vernacular' (21). Een poging daartoe maakt de vertaling belachelijk, het is etnocentrisch en annexionistisch (20-23). Ook Grutman moet echter vaststellen dat bovenstaande opvattingen wellicht nobel zijn, maar dat in de praktijk de acceptatie voor een dergelijke vervreemding erg laag is en veel vertalers het daarom niet doen (23).

We kunnen uit bovenstaande concluderen dat voor meertaligheid net als voor onbekende culturele metateksten die in een inferieure positie ten opzichte van de doelttekst staan, geldt dat er in vertaling vaak vervlakking of versimpeling plaatsvindt. Omdat het vervreemdend vertalen van een taal in een meertalige brontekst niet echt wordt geaccepteerd, verdwijnt meertaligheid doorgaans in vertaling. Hiermee verdwijnen de onderliggende machtsstructuren echter ook naar de achtergrond. Het ligt dus in de lijn der verwachtingen dat Raymonds pataouète net als de culturele metatekst van de koloniale realiteit in de Nederlandse vertalingen minder duidelijk aanwezig zal zijn dan in de brontekst. Laten we naar de vertaalvergelijking gaan om te onderzoeken of dit werkelijk het geval is.

3.6. Vertaalvergelijking

Nu we hebben geconstateerd dat voor beide vertalingen van *L'Étranger* door de uitgeverij geen koloniaal kader is gecreëerd, er ook in de pers nauwelijks een dergelijke contextualisering plaatsvindt en het bovendien erg moeilijk is een koloniale realiteit in vertaling over te brengen, wordt het tijd om te bekijken hoe er in de vertalingen zelf is omgegaan met de koloniale realiteit waarin het boek is gesitueerd. Naar aanleiding van het uitblijven van kritiek in de Nederlandse pers op de manier waarop Camus de inheems Algerijnse personages portretteert zou je kunnen verwachten dat de imperialistische patronen die Said in de brontekst had opgemerkt in de eerste vertaling wellicht verder naar de achtergrond zijn verdwenen. We zullen echter zien dat dit niet zonder meer het geval is. Verder hadden we gehoopt dat naar aanleiding van de nieuwe interpretaties van de roman en de lichte verhoging van aandacht in Nederland voor Camus' koloniale oorsprong, de nieuwe vertaling de koloniale realiteit sterker naar voren zou laten komen, maar ook dat blijkt niet het geval. Op een verrassende manier lijkt het verhaal zelfs universeler te zijn geworden.

We hadden gezien dat er in *L'Étranger* grofweg drie identiteiten worden geconstrueerd: de pied noir met iets meer Europese oriëntatie (met als belangrijkste representant Meursault), de pied noir met Algerijnse oriëntatie (met name Raymond) en de inheemse bewoners van Algerije (de Mauresques en Arabes). Voor deze vertaalvergelijking heb ik een aantal passages

geselecteerd waarin de verhoudingen tussen deze drie groepen tot uiting komen. Ik heb gekeken naar alle passages waarin Arabes en Mauresques voorkomen en ook naar de passages waarin het pataouète wordt gesproken. Bij de pataouète-passages heb ik in eerste plaats onderzocht hoe Raymonds karakter wordt geconstrueerd, maar later zullen we zien dat de weergave van zijn dialect ook gevolgen heeft voor de verhouding tussen Raymond en Meursault. Bij de passages over de Arabes en Mauresques ga ik ten eerste in op de vertaling van deze termen zelf. Daarnaast heb ik in deze passages gekeken naar de verhouding tussen Meursault en de Algerijnen, of, wanneer het perspectief niet bij Meursault als individu ligt maar bij Meursault als onderdeel van de groep *pieds noirs*, naar de verhouding tussen de *pieds noirs* en de Algerijnen. Ook heb ik in deze passages onderzocht hoe Raymond zich verhoudt tot de Algerijnen en hoe de verhouding tussen Meursault en Raymond in elkaar zit. Naar de manier waarop er gerefereerd wordt aan Raymonds Moorse vriendin kijken we apart, omdat het juist interessant blijkt te zijn hoe er door verschillende personages over haar wordt gesproken.

3.6.1. Algemene observaties

Wat ten eerste opvalt aan de vertaling van Morriën is dat ze niet uit twee delen bestaat zoals de brontekst. In plaats daarvan wordt er gewoon doorgeteld tot en met hoofdstuk XI. Hierdoor is er een minder duidelijke tweedeling tussen voor en na de moord en lijkt de reflectie van de ik-verteller op zijn arrestatie en zijn tijd in de gevangenis veel directer te volgen op de moord dan in de brontekst of in de vertaling van Verstegen. Dit heeft echter geen gevolgen voor onze onderzoeksvraag.

Daarnaast is het opmerkelijk dat in de passages die ik heb onderzocht in Morriëns vertaling tot twee keer toe een zin of zinsdeel is toegevoegd. Op pagina 67 van de editie uit 1961 staat: 'Op dat ogenblik dacht ik, dat men kon schieten of niet schieten, maar dat alles op hetzelfde neerkwam.' In de twee versies van de brontekst die ik erop heb nageslagen staat echter alleen: 'J'ai pensé à ce moment qu'on pouvait tirer ou ne pas tirer' (91). Op pagina 86 van Morriëns vertaling staat: 'Buiten leek het alsof het licht tegen het raam aanzwol. Het stroomde over alle gezichten als vers geperst sap.' Die tweede zin ontbreekt echter in de brontekst (118) en in de vertaling van Verstegen (87). Met name de tweede toevoeging wekt de indruk dat Morriën zich misschien op een andere editie van de brontekst heeft gebaseerd, maar ik heb niet kunnen verifiëren dat er inderdaad nog een andere editie van de tekst bestaat.¹⁰

¹⁰ Ook ontbreken er in Morriëns vertaling twee stukjes. Ten eerste een zinsdeel op pagina 36; waar in de brontekst op pagina 51 staat: 'Mais elle ne travaillait pas, elle disait toujours qu'elle n'arrivait pas et c'est comme ça que je me suis aperçu qu'il y avait de la tromperie' en in Verstegens vertaling op pagina 38: 'Maar werken wou ze niet, ze zei steeds dat ze niet uitkwam en zo ben ik erachter gekomen dat er gerommeld werd', eindigt bij Morriën de zin na: 'Toch ging ze niet aan het werk, ze zei altijd maar dat ze niet toekwam'. Dit zou echter eenvoudigweg vergeten kunnen zijn. Een groter stuk ontbreekt op pagina 45. In de brontekst is dat pagina 62 en staat er: 'Raymond a eu l'air très content. Il m'a demandé si je voulais sortir avec lui. Je me suis

3.6.2. Pataouète

We zagen eerder al dat Camus het pataouète in *L'Étranger* in tegenstelling tot veel Frans-Algerijnse schrijvers uit zijn tijd niet gebruikt om voor zichzelf een Algerijnse identiteit te creëren, maar dat het in deze roman vooral dient om personages mee te kenschetsen. Het portretteert Raymond als een petit blanc en als een typische pied noir macho. Opvallend hierbij is dat er een duidelijk contrast bestaat tussen het Europese Frans en het pataouète. Dat laatste wordt door de ik-verteller met behulp van aanhalingstekens, directe rede en vrije indirecte rede nadrukkelijk als exotisch neergezet, zelfs al gaat het om een afgezwakte vorm van het dialect. Hierdoor ontstaat er een afstand tussen Raymond en Meursault, die meer geletterd is dan zijn vriend. Zo zorgt het gebruik van dit dialect op zich voor een situering in Algiers en wordt de wisselwerking tussen het Europese Frans en het dialect van een pied noir ingezet bij het construeren van de drie sociale klassen die een manifestatie zijn van het koloniale Algerije.

Schyns geeft in een artikel in *Filter* over meertaligheid in vertaling een analyse van de vertalingen van een van de passages waarin het pataouète het duidelijkst naar voren komt (in mijn voorbeelden A4(99)). Ze merkt op dat de typische pataouète-woorden 'mûrir' en 'taquets' respectievelijk door 'rotslaan' (Morriën)/'een lesje leren' (Verstegen) en 'twee opdonders' (Morriën)/'twee knallen voor zijn kop' (Verstegen) worden vertaald: in beide gevallen dus op een idiomatische wijze die past bij de wat louche figuur die Raymond is. Morriën versterkt de spreektaaligheid door 'es' toe te voegen, maar gebruikt tegelijkertijd wel meer afgeronde zinnen dan Verstegen, die de zinnen wat hakkeliger en korter maakt (Schyns, 59-60).

Deze tendens zien we eigenlijk door het hele boek terug als het om Raymonds taalgebruik gaat. Bij Morriën zijn Raymonds zinnen meer uitgewerkt, ook als de zinnen van Camus hakkeliger zijn. Een goed voorbeeld daarvan is A4(21). In de brontekst staat: « S'il y a de la bagarre, toi, Masson, tu prendras le deuxième. Moi, je me charge de mon type. Toi, Meursault, s'il en arrive un autre, il est pour toi. »' Verstegen houdt de hakkelige volgorde van de brontekst hier aan: "Als er rotzooi van komt, Masson, dan pak jij de tweede. Ik neem m'n eigen mannetje. Jij, Meursault, als er nog één opduikt, dan is die voor jou." maar bij Morriën worden het degelijker geconstrueerde zinnen, met name door de achteropplaatsing van de namen: "Als er gedonder komt, dan pak jij de tweede, Masson. Ik neem mijn eigen mannetje voor mijn rekening. En als er soms nog één bijkomt, dan is die voor jou, Meursault." Verstegen voert de hakkelige korthed van de zinnen consequent door, ook op plekken waarop het in de brontekst iets minder sterk aanwezig is, zoals wanneer Raymond in voorbeeld A4(5) in de brontekst zegt: « Si tu le vois près de la maison ce soir en rentrant, avertis-moi. » en Verstegen dat vertaalt met 'Zou je die

levé et j'ai commencé à me peigner.' Deze drie zinnen staan niet in Morriëns vertaling, wat zeer opmerkelijk is, maar wat geen gevolgen heeft voor onze onderzoeksvraag (zie voorbeeld A2(92)).

vanavond zien als je thuiskomt, moet je me een seintje geven,' terwijl het bij Morriën wordt: 'Als je hem vanavond wanneer je thuiskomt in de buurt van het huis ziet, waarschuw mij dan.'

Door dit verschil is Raymond bij Morriën net iets minder fel dan bij Verstegen en Camus. Het komt daarnaast weleens voor dat de afgeronde zinnen van Morriën voor een registerbotsing lijken te zorgen in vergelijking met de momenten waarop hij voor de idiomatische taal van een onderwereldfiguur kiest. Zo lijkt de vertaling van 'je me suis aperçu qu'il y avait de la tromperie' uit voorbeeld A4(71) met 'ik bemerkte dat er bedrog in het spel was' uit een hoger register te komen dan bijvoorbeeld de door Schyns genoemde vertalingen van 'taquets' en 'mûrir'. Ook door deze afwisseling van register komt Raymond minder duidelijk naar voren als een fel personage dan bij Verstegen en Camus. In dit kader zien we bovendien opnieuw bij Verstegen een consequente doorvoering van een beeld van een felle Raymond, ook als de brontekst daar op een specifiek punt geen directe aanleiding toe geeft. Zo wordt in voorbeeld A1/A3/A6(90) 'et qu'alors il l'avait battue' door Verstegen vertaald met 'en toen had hij haar afgerost', waar Morriën kiest voor 'en dat hij haar toen had geslagen'.

Schyns merkt verder nog op dat in beide vertalingen geen dialect uit Algiers terug te zien is, maar dat dat ook vrijwel onmogelijk zou zijn, aangezien er in het Nederlands geen dialect bestaat dat duidelijk verbonden is met deze stad. We zagen ook dat pataouète-termen voornamelijk idiomatisch worden vertaald, maar het komt wel voor dat er voor een exotiserende vertaling wordt gekozen, al wordt daarmee geen specifieke exotische context opgeroepen. Morriën vertaalt in voorbeeld A4(81), waarin beschreven wordt wat er in de brief aan Raymonds vriendin moet staan, 'avec des coups de pieds' met 'met een paar flinke trappen erin', terwijl Verstegen kiest voor het idiomatischere 'om haar een schop onder haar reet te geven'. Er is echter geen sprake van een consequent exotiserend patroon bij Morriën, dus op dit ene voorbeeld na zorgt Raymonds manier van praten in beide vertalingen enkel voor het beeld van een louche figuur maar raakt Raymonds band met Algiers op de achtergrond.

Opvallend is dat Verstegen regelmatig de aanhalingstekens van Camus niet overneemt. Zo zegt Raymond ' "juffrouw" ' tegen Marie (' « Mademoiselle » ' in de brontekst), maar bij Verstegen staat er: 'en Marie noemde hij juffrouw' (A4/A2(7)). Dat zien we ook in voorbeeld A2(68) waarin in de brontekst wordt gemeld: 'Quand on lui demande son métier, pourtant, il est « magasinier ».' Morriën vertaalt dat met: 'Maar wanneer men hem naar zijn beroep vraagt, dan is hij "magazijnbediende"' en Verstegen schrijft: 'Maar als je hem vraagt wat voor werk hij doet, zegt hij dat hij magazijnmeester is.' Bij het derde voorbeeld, A2(78) wordt 'Ce qui l'ennuyait, « c'est qu'il avait encore un sentiment pour son coït »' door Morriën vertaald met 'Wat hem hinderde, was, "dat hij nog altijd met haar naar bed wilde"' en door Verstegen met: 'Wat hem dwarszat, zei hij, was dat hij nog steeds een zwak had voor de seks met haar.' In alle drie de gevallen zou je kunnen zeggen dat het idee dat het Raymonds woorden zijn wordt overgebracht

door 'noemde', 'zegt hij' of 'zei hij', maar de aanhalingstekens versterken het gevoel dat Raymonds manier van spreken anders is dan die van Meursault. Zelfs al gaat het in deze gevallen om woorden die Meursault ook had kunnen gebruiken, de aanhalingstekens zorgen ervoor dat de lezer het gevoel krijgt dat Meursault afstand voelt tot Raymonds manier van spreken en dat is dus bij Verstegen minder sterk het geval dan bij Morriën of bij Camus.

3.6.3. Mauresques en Arabes

Het is allereerst interessant om op te merken dat zowel Morriën als Verstegen de term 'Arabe' heeft vertaald met 'Arabier'. Alek Baylee Toumi beschrijft in zijn artikel "Camus: l'étranger, l'Africain" hoe weinig eenduidig de vertaling van deze term is, omdat er een complexe socio-historische situatie achter schuil gaat. Toumi merkt op dat 'Arabe' in Camus' tijd een denigrerende term was voor iedere inheemse bewoner van Algerije, ongeacht of hij werkelijk Arabisch was. Camus gebruikt de term volgens Toumi dan ook niet zozeer om de oorsprong en achtergrond van Meursaults slachtoffer aan te geven, maar om de tegenstelling kolonist-gekoloniseerde te laten zien. Toumi stelt dat Camus de gedode man 'Arabe' noemt juist om het onrecht, de ontmenselijking van de oorspronkelijke bevolking te laten zien en gelooft dat Camus in de roman constateert hoe de verhoudingen liggen, maar daarmee die verhoudingen nog niet goedkeurt, integendeel.¹¹ Toumi pleit ervoor om 'Arabe' in het Engels te vertalen door 'African' of 'North-African', omdat dat in ieder geval niet de indruk wekt dat de 'Arabe' enkel een Arabische man geweest kan zijn en voor een Amerikaanse lezer roept met name 'African' volgens Toumi in ieder geval ook de associatie op met ongelijke machtsverhoudingen (2012).

Ook in het Nederlands betekent het woord Arabier naast inwoner van Saudi-Arabië enkel 'Arabischspreekende, islamitische bewoner van het Midden-Oosten en Noord-Afrika' (Van Dale, veertiende editie, 2005). Waarschijnlijk zal de Nederlandse lezer inderdaad vermoeden dat deze omschrijving voor de gedode man geldt, maar net als voor het dialect bestaat hier eigenlijk geen optie die de volledige socio-historische lading dekt.

Voor de vertaling van 'Mauresque' geldt iets vergelijkbaars. Lanly schrijft in *Le français d'afrique du nord* dat het woord 'mauresque' in Noord-Afrika in eerste instantie verwees naar de moslima's die daar woonden, maar eigenlijk een synoniem is geworden van huishoudster, omdat de Europeanen hen vrijwel alleen als zodanig kenden (42). Ook dit woord roept dus heel sterke associaties met ongelijke machtsrelaties op. Morriën en Verstegen hebben het allebei consequent met Moorse vertaald. Hier geldt wel dat het in het Nederlands specifiek kan verwijzen naar een moslima uit Noord-Afrika en bovendien klinkt het denigrerende moorse

¹¹ Dat Camus bewust een denigrerende term heeft gekozen valt te betwijfelen, want ook in *Chroniques Algériennes* refereert hij vaak aan de inheemse bevolking van Algerije met de term 'Arabe'. Dat doet echter geen afbreuk aan Toumi's observatie dat in de Engelse vertaling de socio-historische lading verdwijnt.

zonder hoofdletter er sterk in door en wordt er dus ook een connotatie van ongelijke machtsverhoudingen opgeroepen.

3.6.4. Meursault en de Ander

Laten we nu bekijken hoe Meursault over de Ander schrijft wanneer hijzelf de focalisator is. Het eerste inheemse personage dat hij in de roman tegenkomt is de verpleegster in het bejaardentehuis. In de omschrijving van deze vrouw zien we iets interessants gebeuren. De brontekst meldt: ‘une infirmière arabe en sarrau blanc, un foulard de couleur vive sur la tête’ (A1(1)). Morriën vertaalt: ‘een Arabische verpleegster in een wit schort, een helgekleurde doek om het hoofd gebonden.’ En Verstegen vertaalt: ‘een Arabische ziekenverzorgster in een wit schort met een felgekleurde hoofddoek.’ De manier waarop de ‘foulard’ wordt beschreven is opmerkelijk: voor een term die in het Frans zowel generiek als meers specifiek kan zijn kiest Morriën voor een generieke term, doek, en hij legt uit hoe die om het hoofd zit, terwijl Verstegen juist het specifiekere woord gebruikt en ook geen uitleg geeft over het gebruik ervan. Hierdoor lijkt bij Verstegen de ik-verteller bekend met het fenomeen hoofddoek, terwijl dat bij Morriën juist niet het geval is. Zo wordt bij Verstegen de afstand tussen de ik-verteller en de Arabische cultuur kleiner dan bij Morriën, bij wie de ‘foulard’ als een exotisch fenomeen wordt beschreven.

Iets vergelijkbaars zien we als er wordt gesproken over een dokter die zijn zondagen doorbrengt ‘sur le plateau’ (A1(30)). Morriën kiest hier voor ‘op de vlakte’ en Verstegen voor ‘op het plateau’. In dit geval zou het goed kunnen zijn dat de Nederlandse lezer een duidelijker beeld heeft bij ‘de vlakte’ dan bij ‘het plateau’, wat misschien wat exotischer aandoet. Anders dan bij het vorige voorbeeld – we mogen aannemen dat iedere hedendaagse Nederlandse lezer bekend is met het fenomeen hoofddoek – is de afstand tussen de lezer en het Andere, in dit geval het Algerijnse land, dus misschien iets groter bij Verstegen dan bij Morriën, maar juist daardoor, omdat de ik-verteller zelf gebruikmaakt van die exotische term, is de afstand tussen de *ik-verteller* en het Andere hier opnieuw kleiner bij Verstegen dan bij Morriën,

Een derde voorbeeld van de indruk dat de ik-verteller bekender is met de ruimte en gewoontes van de Ander is wanneer staat beschreven hoe een van de ‘Arabes’ op een ‘roseau’ blaast (A1(34)). Bij Morriën blaast hij ‘in een rietje’ en bij Verstegen ‘op een kleine rietfluit’. Opnieuw zorgt de specifiekere term van Verstegen voor een gevoel van bekendheid, wat interessant genoeg nog wordt versterkt door de voorzetselkeuze van Morriën: wanneer je *in* een rietje blaast is het net iets minder vanzelfsprekend, en dus een tikje mysterieuzer, dat er klanken uit voortkomen. Het Frans gebruikt hier dan wel geen specifieke term voor rietfluit, maar het voorzetsel ‘dans’ past wel bij een fluit, waardoor het al dadelijk redelijk duidelijk is wat er gebeurt. Uit het vervolg van de scene, A1(35), lijkt bovendien bij Morriën iets van een gevoel van superioriteit bij Meursault ten opzichte van de ‘Arabe’ te spreken. Waar Camus schrijft ‘les trois

notes qu'il obtenait de son instrument', schrijft Morriën 'de drie tonen die hij aan zijn fluitje kon ontlokken'. Wellicht was het invoegen van fluitje hier noodzakelijk om het mysterie van het rietje op te lossen, maar het klinkt laatdunkender dan het 'instrument' dat Verstegen en ook Camus gebruiken. Bovendien voegt Morriën er 'kon' aan toe en hoewel Verstegens 'en herhaalde steeds de drie noten die hij uit zijn instrument haalde' misschien wat onhandig geformuleerd is, lijkt in Morriëns vertaling de nadruk te liggen op de beperkte vermogens van de 'Arabe' en, of, van zijn rietfluit, terwijl dat bij Verstegens vertaling absoluut het geval niet is. De brontekst zit in dit geval een beetje tussen beide doelteksten in wat betreft de mate waarin de ik-verteller bekend is met de gebruiken van de Ander, maar de lichte vorm van superioriteitsgevoel bij Meursault zien we in de brontekst op dit punt niet.

Een andere passage waarin Morriëns Arabieren voor de ik-verteller iets mysterieuzer zijn dan die van Verstegen zien we in voorbeeld A1(49). In de brontekst zien we dat 'son bleu de chauffe fumait dans la chaleur'. Morriën vertaalt dit met: 'Zijn blauwe stokerspak leek te roken in de hitte', wat, zeker door de toevoeging van 'leek te' een veel curieuzer beeld oproept dan het eenduidige 'zijn overall dampte van de hitte' van Verstegen. Het mysterieuze aan de beschrijving van de Arabier zorgt hier bij Morriën opnieuw voor iets meer afstand tussen ik-verteller en de Ander.

Ditzelfde patroon zien we ten slotte wanneer Meursault in de gevangenis terecht komt en daar een groepje Arabische gevangenen ziet. In voorbeelden A1(57) en A3(58) lijken de verschillen tussen de vertaling van Morriën en die van Verstegen klein, en toch hangt er bij de eerste opnieuw meer mysterie om het gedrag van de Arabieren dan bij Verstegen. De brontekst luidt: 'Ils ont ri en me voyant (A1(57)). Puis ils m'ont demandé ce que j'avais fait. J'ai dit que j'avais tué un Arabe et ils sont restés silencieux (A3(58)).' Morriën vertaalt de eerste zin met: 'Zij lachten toen zij mij zagen', maar Verstegen heeft daar 'moeten' toegevoegd: 'Ze moesten lachen toen ze me zagen'. Morriëns vertaling is hier slechts een observatie van buitenaf, terwijl 'moeten lachen' iets meer informatie geeft over wat er in de Arabieren omgaat. Min of meer hetzelfde gebeurt bij de laatste zin, die door Morriën wordt vertaald met: 'Ik zei dat ik een Arabier had gedood, waarop zij zwegen' en door Verstegen met: 'Ik zei dat ik een Arabier had gedood en toen zeiden ze niets meer.' Bij Verstegen wordt er een causaal verband geïnsinueerd tussen de twee zinsdelen, waardoor het ineens logischer wordt dat ze zwijgen, terwijl we bij Morriën minder inzicht krijgen in de reden dat ze niets meer zeggen. Verstegen is hierin wellicht wat explicieter dan de brontekst, maar een vertaling van 'ze moesten lachen' voor 'ils ont ri' is niet ongebruikelijk. Het causale verband uit A3(58) is in de brontekst ook minder sterk aanwezig, maar een onmogelijke lezing is het daarmee zeker niet.

3.6.5. De pieds noirs en de Ander

Bovengenoemde observaties kunnen aan de ik-verteller worden toegeschreven: hij is degene die de observaties doet en becommentarieert. Er zijn daarnaast passages waarin hij spreekt over 'ons' en daarmee doelt op het groepje pieds noirs waarin hij zich bevindt. Ook in die passages heb ik de afstand tot de Ander onderzocht.

Het is ten eerste interessant om te zien dat de fysieke afstand tussen het groepje van de ik-verteller en de 'Arabes' bij Morriën (en hier ook bij Camus!) op zeker moment groter is dan bij Verstegen. In voorbeeld A1(17) vertaalt Morriën 'tout au bout de la plage et très loin de nous' met 'helemaal aan het einde van het strand en zeer ver bij ons vandaan', terwijl Verstegen slechts zegt: 'aan het eind van het strand en ver van ons af'. Een combinatie van het mysterie en de fysieke afstand zien we dan als in de brontekst staat: 'Les Arabes avançaient lentement et ils étaient déjà beaucoup plus rapprochés.' (A1/A3(20)). Bij Morriën wordt dit door het gebruik van 'maar' een mysterieus en dreigend gegeven: 'De Arabieren liepen langzaam, maar waren nu reeds veel dichterbij'; hoe kan het dat ze al veel dichterbij zijn, terwijl ze slechts langzaam lopen? Bij Verstegen aan de andere kant ontstaat er door de overname van 'en' en door de lichte explicitering in 'naderen' een minder ongemakkelijke dreiging: 'De Arabieren naderden langzaam en waren al een stuk dichterbij.'

Natuurlijk gaat er ook bij Verstegen dreiging uit van de Arabieren, maar als we de passages waarin de dreiging het duidelijkst tot uiting komt onder de loep nemen zien we iets verrassends gebeuren. In voorbeeld A3(10) staat in de brontekst: 'Ils nous regardaient en silence, mais à leur manière, ni plus ni moins que si nous étions des pierres ou des arbres morts.' Morriën heeft het tweede deel van deze zin vertaald met: 'maar te oordelen naar hun manier van doen leek het, alsof wij niet meer dan stenen of verdorde bomen voor hen waren.' Bij Verstegen staat er: 'maar op die speciale manier van ze, of we net zo goed van steen of dood hout hadden kunnen zijn.' Op het eerste gezicht zou je misschien verwachten dat de vertaling van Verstegen door de generalisatie een groter afstand tussen de twee groepen zou creëren, maar als je beter kijkt, zie je dat dat juist niet zo is. Bij Morriëns vertaling lukt het de ik-verteller namelijk niet in het hoofd van de Arabieren te kijken en hun gedrag te verklaren. Dit wordt veroorzaakt door 'te oordelen naar' en 'leek het'. Bij Verstegen is de ik-verteller juist donders goed bekend met 'die speciale manier van ze' en doorziet hij het beter, want hij *weet* dat hij zijn vrienden 'net zo goed van steen of dood hout hadden kunnen zijn.'

Bovendien zien we bij Verstegen heel duidelijk een vijandigheid in de formulering 'op die speciale manier van ze' die niet zo sterk aanwezig is in de brontekst. In plaats van voor meer afstand zorgt die vijandigheid echter gek genoeg voor meer gelijkwaardigheid. Dit punt zal ik proberen te verhelderen met een aantal voorbeelden.

De uitgesproken vijandigheid bij de *pieds noirs* ten opzichte van de Arabieren zien we met zeer grote regelmaat terug in Verstegens vertaling. Ze is daar iets sterker aanwezig dan in de brontekst, maar vooral duidelijker dan bij Morriën, waar bij de *pieds noirs* meer sprake lijkt te zijn van angst dan van vijandigheid. Bij A3(11) zien we voor de vertaling van ‘il a eu l’air préoccupé’ bij Morriën ‘hij zag er bezorgd uit’ en bij Verstegen ‘hij leek er niet gerust op’, waarbij in dit geval beide lezingen van de brontekst zeer goed te verdedigen zijn. A3(15), ‘Raymond s’est redressé et il a ri en disant qu’il fallait se dépêcher’ wordt door Morriën vertaald met ‘Raymond schudde de zorg van zich af, lachte dadelijk weer en zei dat wij ons moesten haasten’ en door Verstegen met ‘Raymond herstelde zich en zei lachend dat we ons moesten haasten.’ Raymond lijkt bij Morriën angstig, hij heeft echte zorgen (die hier in het ‘redresser’ van de brontekst minder sterk aanwezig zijn), terwijl Verstegens Raymond meer praktische problemen lijkt te zien. Uit ‘zich herstellen’ spreekt daarnaast een moreel oordeel: als man van de straat hoort hij zich te herpakken in een dergelijke situatie. Bovendien lijkt het moment van zorgen bij Morriën langer te duren waardoor het meer nadruk krijgt; zorgen van je afschudden is een ingrijpender en langduriger bezigheid dan je herstellen en daar komt bij dat bij Morriën voorbeeld A3(15) drie afzonderlijke handelingen zijn geworden (zorgen afschudden, lachen, iets zeggen) en bij Verstegen en Camus slechts twee.

In Morriëns vertaling zijn de *pieds noirs* dus angstiger en gaat de dreiging vooral van de Arabieren uit, die onbekend en daardoor op een mysterieuze manier bedreigend zijn. Dit is precies het stereotypebeeld dat volgens Said vaak van de Oosterling wordt geschetst (1978, 72). Bij Verstegen is er echter sprake van een *wederzijdse* dreiging, waardoor opmerkelijk genoeg meer gelijkwaardigheid ontstaat. Hier staan twee vijandige groepen tegenover elkaar en dat het Arabieren zijn is slechts toeval, het had ook een willekeurige andere vijandige groep kunnen zijn. Er zijn nog meer voorbeelden waarin deze tendens aan te wijzen is.

Zo wordt in voorbeeld A3(23) ‘Nous avancions d’un pas égal’ bij Morriën: ‘wij liepen met een gelijkmatige pas’ en bij Verstegen: ‘we liepen met een rustig gangetje’, waarbij dat laatste bovendien ook iets toffer is dan de brontekst. Bij A3(25) wordt de redelijk agressieve ‘coup de tête’ bij Morriën een eenvoudige ‘klap’ en bij Verstegen een fellere ‘kopstoot’. De brontekst schrijft bij A3(26) dat Masson een van de Arabieren ‘a frappé deux fois avec tout son poids’. Bij Verstegen wordt dit ‘raakte hem tweemaal, met zijn volle gewicht erachter’, wat stoerder klinkt dan Morriëns ‘gaf hem uit alle macht twee klappen’, want in het laatste geval is er na het gebruik van al die inspanningen misschien niet veel meer over. Ook klinkt het ‘Maar Raymond had al een snee in zijn arm en een gekerfde mond’ uit A3(28) voor ‘Mais déjà Raymond avait le bras ouvert et la bouche tailladée’ iets minder stoer dan ‘Maar intussen had Raymond al een jaap in zijn arm en een opengehaalde mond.’ Met name de ‘jaap’ is bovendien ook weer wat toffer taalgebruik dan in de brontekst.

Bij Morriëns vertaling van A3(29), 'nous restions cloués sous le soleil' spreekt ook een tikje meer angst dan bij de iets meer van buiten beschouwde vertaling van Verstegen: 'terwijl wij als vastgenageld in de zon bleven staan' tegenover 'terwijl wij stokstijf bleven staan in de zon'. Diezelfde tendens zien we ook wanneer bij A3(55) 'j'ai crispé ma main sur le revolver' door Morriën wordt vertaald met 'mijn hand greep krampachtig de revolver beet' en door Verstegen met 'mijn hand verkrampde om de revolver', wat een net iets objectiever beschreven en minder door gevoel gestuurde handeling lijkt en wat dat betreft weer iets dichterbij de brontekst lijkt te liggen.

Ook komt het voor dat wat in Verstegens vertaling een gedachtegang van een stoere vechtersbaas midden in een confrontatie zou kunnen zijn, bij Morriën een meer filosofische lading krijgt. A3/A5(43) zagen we al voorbijkomen toen we de toegevoegde zinsdelen bij Morriën bespraken. Hier zorgt die toevoeging samen met de keuze voor 'men' voor de iets filosofischer lading van de passage: 'Op dat ogenblik dacht ik, dat men kon schieten of niet schieten, maar dat alles op hetzelfde neerkwam.' Hiermee wordt de situatie in breder perspectief geplaatst en naar een abstracter niveau getild, terwijl Verstegen schrijft: 'Op dat moment dacht ik dat het schieten kon worden of niet,' wat directer op de situatie betrekking lijkt te hebben. Het lijkt mij dat de brontekst opnieuw zowel de filosofischere als de concretere lezing mogelijk maakt, al benadrukt de toevoeging van Morriën de filosofische lezing wel sterker dan de brontekst. Iets vergelijkbaars zien we ook bij A5/A3(51). Hier wordt 'J'ai pensé que je n'avais qu'un demi-tour à faire et ce serait fini' door Morriën vertaald met 'Ik dacht dat ik mij slechts hoefde om te keren om aan alles een eind te maken,' waarin met name het 'aan alles' voor 'ce' de overpeinzing nadrukkelijk iets breder lijkt te trekken. Verstegen vertaalt het met: 'ik bedacht dat ik me maar een halve slag hoefde te draaien en het zou voorbij zijn.' Ook het 'bedacht' tegenover het 'dacht' maakt deze zin iets meer tot een in tijd gebonden handeling (wat heel goed overeenkomt met het gebruik van de passé composé in de brontekst) dan het meer algemene, niet in tijd afgebakende 'dacht'.

Al deze voorbeelden versterken het beeld dat de pieds noirs en de Arabes bij Verstegen vergeleken met de brontekst, maar zeker vergeleken met Morriëns vertaling, net zo goed twee willekeurige vijandige groepen zouden kunnen zijn en dat hun vijandigheid niet direct een product is van de koloniale situatie. Bij Morriën lijkt de afstand tussen de twee groepen juist wel degelijk een voortzetting te zijn van de door Said gehelde afstand tussen de Occident en de Oriënt.

3.6.6. Meursault en Raymond

We zagen bij de paragraaf over het pataouète al dat Raymond bij Verstegen een wat feller karakter lijkt te hebben dan bij Morriën. Dit zien we dus terug in zijn houding tegenover de

Arabieren, maar ook in zijn houding tegenover Masson en Meursault. Voorbeeld A2/A3(31) laat dit op een subtiele manier zien. In de brontekst staat: 'Quand il a dit qu'il descendait sur la plage, je lui ai demandé où il allait. Il m'a répondu qu'il voulait prendre l'air.' Morriën vertaalt dit met: 'Toen hij zei dat hij weer het strand op wilde, vroeg ik hem waar hij heen ging. Hij antwoordde mij dat hij een luchtje wilde scheppen.' Interessant hieraan is dat hij twee keer voor 'wilde' kiest, terwijl het Frans slechts één keer 'voulait' gebruikt, en Verstegen gebruikt 'willen' helemaal niet, maar kiest in beide gevallen voor het stilliger 'ging', waardoor het beeld ontstaat van een vastberaden Raymond die geen tegenspraak duldt: 'Toen zei hij dat hij het strand op ging en ik vroeg waarheen. Hij antwoordde dat hij een luchtje ging scheppen.'

Op verschillende niveaus zien we dus dezelfde tendens en het lijkt erop dat we bij Verstegens vertaling van een macrostructurele verschuiving kunnen spreken ten opzichte van die van Morriën waar het Raymonds karakter aangaat. We hebben echter geen reden om te stellen dat er in een van beide vertalingen wat Raymonds felheid betreft een macrostructurele verschuiving heeft plaatsgevonden ten opzichte van de brontekst. Bij alle voorbeelden die we met betrekking hiertoe gaven waren beide lezingen mogelijk. Enkel de beter afgewerkte zinnen bij Morriën kunnen worden gezien als een consequente verschuiving, maar die alleen zorgen er niet voor dat Raymond bij Morriën geen opvliegend type meer is.

Onze observaties laten echter ook zien dat bij Verstegen niet alleen Raymond zich stoerder gedraagt tegenover de Arabieren dan bij Morriën, maar de ik-verteller ook. Dit zagen we in zijn woordkeus voor bijvoorbeeld 'jaap' en de overpeinzingen die bij Morriën een meer filosofische lading krijgen en bij Verstegen meer aan het moment worden gebonden. Het lijkt erop dat Meursault de wat stoerdere taal bij Verstegen niet meer reserveert voor de vrije indirecte rede (zoals in de brontekst wel het geval is), maar die ook zelf meer gaat gebruiken. Zo wordt bij voorbeeld A2(91) ook het vrij neutrale 'il me semblait que maintenant elle était punie' door Morriën vertaald met het even neutrale 'dat zij naar mijn mening nu haar straf had gekregen', maar door Verstegen met het stoerdere 'dat ze volgens mij haar straf te pakken had'. Hetzelfde zien we in het al eerder genoemde voorbeeld A1/A3/A6(90): 'Hij vertelde dat hij had gedaan wat hij van plan was, maar dat zij hem een klap in zijn gezicht had gegeven en toen had hij haar afgerost.' Omdat de laatste mededeling niet meer wordt ingeleid door 'en dat' is het minder sterk gekoppeld aan het werkwoord vertellen en daardoor minder duidelijk de woordkeus van Raymond. Op deze manier komt Meursaults manier van spreken bij Verstegen dichter bij die van Raymond te liggen dan bij Morriën en dan bij Camus. In feite zagen we dat ook al gebeuren toen we constateerden dat bij Verstegen vaak de aanhalingstekens worden weggelaten wanneer de ik-verteller vertelt wat Raymond heeft gezegd.

Interessant is dus dat de *pieds noirs* als groep stoerder uit de verf komen bij Verstegen dan bij Morriën, maar dat daar nog eens bij komt dat Meursault zelf meer onderdeel wordt van

die groep en zelf ook stoerder wordt. Bij Morriëns vertaling en in de brontekst wordt zorgvuldig een afstand gecreëerd tussen Meursault en Raymond, maar bij Verstegen smelten die twee samen en gaat Meursault actief deelnemen aan de wederzijdse vijandigheid tussen de Arabes en de pïeds noirs.

3.6.7. De Moorse vriendin

Naast de Arabische mannen, speelt er ook nog een Moorse vrouw in het boek, waar Raymond 'iets' mee had. Hoe hun relatie precies in elkaar zit wordt niet duidelijk en dus is het interessant om te zien hoe de vertalers naar haar verwijzen. In voorbeeld A1(4) wordt ze in de brontekst Raymonds 'ancienne maîtresse' genoemd. Bij Morriën heet ze 'zijn vroegere liefje' en bij Verstegen 'zijn ex-vriendin'. En verderop, in voorbeeld A1(70) legt Raymond uit: « J'ai connu une dame... c'était pour autant dire ma maîtresse » en dat wordt door Morriën vertaald met: "Ik heb een juffie gekend... om u de waarheid te zeggen: het was mijn liefje..." en door Verstegen met: "Ik heb kennis aan een dame... ze was mijn vriendin, zeg maar.". En dan is er nog A4(72) waarin 'Et madame ne travaillait pas' door Morriën wordt vertaald met 'En het juffie werkte niet' en door Verstegen met 'En mevrouw werkte niet'. Uit de eerste twee voorbeelden komt het beeld naar voren dat het om een daadwerkelijke liefdesrelatie gaat; de termen die Verstegen kiest wekken een gelijkwaardiger indruk van de relatie. Het 'mevrouw' uit het derde voorbeeld is natuurlijk net wat minder respectvol, maar kan ook nog als spottend worden geïnterpreteerd; 'het juffie' van Morriën klinkt toch echt nog kleinerender.

Interessant om te zien is ook dat Verstegen in voorbeeld A1(75), 'je te paye vingt francs par jour' het werkwoord 'payer' niet vertaalt met 'betalen' zoals Morriën doet, maar met 'geven'. Hierdoor wordt net een tikje minder de indruk gewekt dat de vrouw betaald wordt voor haar liefde. De kans dat het om een echte liefdesrelatie gaat wordt zo iets vergroot.

Er zijn echter ook plekken waarop Morriën voor een respectvollere term kiest dan Verstegen. In de voorbeelden A1(8), A1/A3(83), A1/A6(86) en A1/A6(93) wordt steeds door Morriën 'la fille' vertaald met 'de vrouw' en door Verstegen met 'het meisje' of 'de meid'. Aan de andere kant is er voorbeeld A1/A6(85), waarin 'Pendant ce temps, la fille pleurait' door Morriën wordt vertaald met: 'Gedurende al die tijd bleef de vrouw huilen' en door Verstegen met: 'Intussen bleef het meisje huilen'. Door de nadruk die er bij Morriën komt te liggen op de tijd dat ze huilt, lijkt het erop dat de ik-verteller het een beetje vervelend vindt dat ze huilt, terwijl het bij Verstegen een feitelijke constatering is, die de mogelijkheid dat haar huilen terecht is meer openhoudt.

Tegelijkertijd laat ook voorbeeld A1(77) zien dat Raymond bij Morriën zeker niet volledig respectloos over en tegen zijn vriendin praat. Raymond zegt hier in de brontekst: « Tu ne vois pas que le monde il est jaloux du bonheur que je te donne. Tu connaîtras plus tard le

bonheur que tu avais. »' Morriën vertaalt: '“Je ziet niet dat de mensen jaloers zijn op het geluk dat ik je geef. Later zul je zelf inzien hoe gelukkig je was”,’ en Verstegen: ‘“Jij ziet niet dat iedereen jaloers is op het goeie leven dat ik je geef. Later zul je inzien hoe goed je het had.”’ Volledig respectvol is Raymond echter ook niet (nog afgezien van het feit dat hij haar slaat natuurlijk). In voorbeeld A3/A6/A1(87) staat er in de brontekst: ‘« Attends, petite, on se retrouvera. »’ Bij Morriën wordt dit: ‘Wacht maar, meisje, wij spreken elkaar nog nader’ en bij Verstegen: ‘Wacht maar, liefje, we zien elkaar nog wel.’

Raymond behandelt de Moorse vrouw in beide vertalingen, net als in de brontekst, niet bijzonder respectvol, dus wat dat betreft heeft er geen verschuiving plaatsgevonden. Wat wel een verschuiving genoemd moet worden is dat de vrouw bij Verstegen echt Raymonds vriendin wordt genoemd, door Raymond zelf, maar later ook in de rechtszaal door de officier van justitie (A1(95)). Hierdoor wordt de relatie die een pied noir met een Moorse vrouw heeft een erkende relatie en dat is niet onbelangrijk voor de sociale verhoudingen tussen beide groepen, zeker omdat Lanly over ‘mauresques’ zegt dat er behalve de relatie huishoudster-huiseigenaar maar weinig relaties tussen Europeanen en moslims waren (42).

Ook wat de Moorse vriendin betreft moeten we dus constateren dat er bij Verstegen heel duidelijk meer gelijkwaardigheid tussen de verschillende groepen bestaat. Bij Morriën is er op dit vlak echter net zo min gelijkwaardigheid aan te wijzen als in de brontekst. Het feit dat bij Verstegen die gelijkwaardigheid kan bestaan, koppelt zijn tekst nog verder los van de koloniale realiteit, terwijl bij Morriën de machtsverhoudingen tussen de pied noir man en de mauresque vrouw wel nog overeen zouden kunnen komen met de koloniale situatie.

3.6.8. Conclusie

We hebben nu gezien dat het taalgebruik van Raymond, dat *L'Étranger* sterk aan een koloniaal Algiers koppelt, in beide doelteksten die koppeling niet meer heeft, zoals we naar aanleiding van de vertaaltheorie al hadden verwacht. Doordat er in beide doelteksten ook geen expliciete koppeling met een andere plek wordt gecreëerd, leidt dit vooral tot een universalisering van het verhaal, wat overeenkomt met het beeld dat er in Nederland van de roman bestaat.

Het tweede effect van het pataouète, de kenschetsing van Raymond als een wat louche figuur met een opvliegend karakter zien we in beide vertalingen terug, zij het in Morriëns versie iets minder sterk dan in die van Verstegen. Hoewel de lezer van beide doelteksten Raymond dus niet als een Algiers onderwereldfiguur zal herkennen, herkent hij hem wel als een universeel onderwereldfiguur.

De sociale afstand die er in de brontekst door de mengeling van pataouète en het Europese Frans tussen Meursault en Raymond wordt gecreëerd, is daarentegen bij Morriën duidelijker aanwezig dan bij Verstegen. Het door Camus gebruikte exotiserende effect van de

aanhalingstekens heeft alleen Morriën overgenomen. Ook hebben we bij Verstegen meer invloeden van Raymonds felle taalgebruik teruggezien in Meursaults eigen vocabulaire, waardoor de afstand tussen de twee vrienden bij Verstegen kleiner is dan bij Morriën en in de brontekst. Het effect hiervan is dat bij Verstegen deze twee identiteiten niet meer goed van elkaar te onderscheiden zijn. Dit heeft gevolgen voor de manier waarop de koloniale realiteit is geconstrueerd. Als Europees Frans sprekende ik-verteller functioneert Meursault in de brontekst namelijk als een tussenpersoon tussen de Europese lezer en de zeer op Algerije gerichte *pieds noirs* zoals Raymond. We zagen in de paragraaf over vertaaltheorieën dat het waarschijnlijk heel moeilijk zou worden de culturele metatekst van de *pied noir*-cultuur te behouden en ook bij Morriën wordt door de exotisering van Raymond geen specifieke doelpubliekvreemde cultuur opgeroepen, maar de *suggestie* van een cultuur die het doelpubliek vreemd is wordt wel gewekt. Daarmee blijft de mogelijkheid Raymond als representant van een doeltekstvreemde cultuur te zien open, en eventueel kan hier met meer kennis de *pied noir*-cultuur worden ingevuld. In de vertaling van Verstegen wordt Raymond juist niet meer als exotisch geportretteerd, dus functioneert hij niet meer als representant van een voor de lezer onbekende cultuur, laat staan als manifestatie van een concrete koloniale realiteit.

Verder hebben we geconstateerd dat de afstand tussen de ik-verteller en de inheemse bevolking van Algerije bij Verstegen kleiner is dan bij Morriën en dat de brontekst daar een beetje tussenin lijkt te zitten. De ik-verteller lijkt bij Verstegen meer inzicht te hebben in de gedachtewereld van de Arabieren en hun gewoontes, terwijl we bij Morriën nog duidelijk een confrontatie met een ondoorgrondelijke Ander zagen.

Ook wanneer de ik-verteller vertelt over de confrontatie tussen de Arabieren en het groepje *pieds noirs* zien we bij Verstegen meer begrip voor de tegenstander. Opmerkelijk genoeg gaat dit inzicht bij Verstegen vaak gepaard met meer vijandigheid jegens de Arabieren, terwijl de *pieds noirs* bij Morriën vooral bang en zorgelijk waren. Bovendien zijn Morriëns Arabieren bedreigend omdat ze ondoorgrondelijk zijn en of ze werkelijk kwaad in de zin hebben weet de lezer niet eens, maar bij Verstegen komt de vijandigheid duidelijk van beide kanten. In plaats van de afstand tussen beide groepen te vergroten, zorgt deze wederzijdse vijandigheid opvallend genoeg voor meer gelijkwaardigheid. De groepen bij Verstegen zouden heel goed twee andere groepen in een totaal andere setting kunnen zijn die elkaar vijandig gezind zijn zonder dat daar een koloniale realiteit aan ten grondslag ligt. Bij Verstegen is er in feite niet meer zo zeer sprake van een ongelijke machtsverhouding tussen de Westering en de Ander, maar van een meer gelijkwaardige verhouding tussen Meursault en zijn vrienden aan de ene kant en een groep waarmee ze toevallig ruzie hebben aan de andere kant.

Het gaat te ver om ook bij de relatie tussen Raymond en de Moorse vrouw over gelijkwaardigheid te spreken, want in beide vertalingen behandelt hij haar net zo respectloos als

in de brontekst, maar het is wel zeer opvallend dat de relatie tussen de twee in Verstegens vertaling zowel door Raymond als door de officier van justitie als relatie wordt erkend. 'Vriendin' en 'ex-vriendin' is duidelijk een serieuzere aanduiding dan het 'liefje' van Morriën, maar waarschijnlijk ook dan de 'maîtresse' uit de brontekst en dat betekent dat er bij Verstegen sprake is van een relatie die in de koloniale realiteit niet erg waarschijnlijk was. Ook hier worden bij Verstegen de verhoudingen dus losgekoppeld van een koloniale realiteit terwijl in de brontekst en bij Morriën deze relatie juist als een manifestatie van de koloniale verhoudingen kan worden gezien.

Zowel bij Morriën als Verstegen is de koppeling van de brontekst met het koloniale Algiers dus minder sterk aanwezig, wat niet verrassend is gezien de onbekendheid van de doelcultuur met deze koloniale culturele metatekst en het ontbreken van een Algiers' dialect in Nederland. De machtsverhoudingen kunnen in Morriëns vertaling echter nog worden gezien als manifestaties van ongelijke relatie tussen het Oosten en het Westen, terwijl er in Verstegens vertaling nauwelijks nog sprake is van ongelijkheid. Met andere woorden: in Morriëns vertaling is de koloniale realiteit niet nadrukkelijk aanwezig omdat de worteling in Algerije minder nadruk krijgt, maar de lezing van de roman als betreffende een koloniale situatie blijft mogelijk, terwijl de gelijkwaardigheid tussen de groepen in Verstegens vertaling zo'n lezing eigenlijk onmogelijk maakt.

Dat de manier waarop de Arabieren in Morriëns vertaling worden geportretteerd overeenkomt met het stereotypebeeld van de Ander volgens Said en dus kan worden gezien als uitingvorm van de koloniale realiteit lijkt misschien ondanks de minder duidelijke worteling van de vertaling in Algerije in tegenspraak met het gebrek aan aandacht voor die realiteit in de Nederlandse pers. Dat hoeft het echter niet te zijn. De mysterieuze dreiging van de Arabieren en de angstige houding van Meursault en de andere pieds noirs – wat in Morriëns doelttekst iets explicieter is dan in de brontekst – benadrukken namelijk de onschuld van Meursault. In combinatie met het door Dejonghe geconstateerde lagere vreemdelingsgehalte van de hoofdpersoon versterkt dit het beeld op de flapteksten van de uitgaven van Morriëns vertaling, waarin Meursault eerder als slachtoffer van de omstandigheden dan als dader wordt geportretteerd.

Het is bovendien goed mogelijk dat de imperialistisch te noemen manier waarop in Morriëns vertaling de Arabieren worden neergezet om dezelfde redenen niet opviel in Nederland als ze in eerste instantie in de brontekst lang niet werd opgemerkt in alle andere landen. Saïds ontmaskering van vergelijkbare patronen in de gehele Westerse cultuur dateert immers pas uit het eind van de jaren '70. De patronen in deze vertaling vielen bij de lezer dus waarschijnlijk helemaal niet op en het hoeft dan ook zeker niet verwonderlijk te zijn dat ze de

eerste jaren niet tot controversie leidden, zeker aangezien we ook weten dat Camus in de Nederlandse pers niet werd betrokken in het debat over de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd en er dus geen aanleiding was om hem als controversieel te zien in dezen. We kunnen onze observaties omtrent Morriëns vertaling van *L'Étranger* dus niet zien als een verklaring voor het ontbreken van controversie rondom Camus, maar misschien wel als een bevestiging of een uitingsvorm ervan.

Waarom de oriëntalistische patronen in de eerste vertaling ook later niet tot controversie hebben geleid is speculatie. Het zou kunnen dat na de jaren '70 de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd een onderwerp was geworden dat, in tegenstelling tot in de jaren '50, toch weer verder van de Nederlander af was komen te staan en men zich dus niet druk maakte om eventuele controversie met betrekking tot dit thema. Aangezien het debat over Camus als al of niet controversieel ten opzichte van (de)kolonisatie nooit echt heeft bestaan was er bovendien ook niets om op terug te vallen op het moment dat Said in andere landen de herinnering aan Camus' Stockholmspeech weer deed herleven. Echter ook nadat er meer aandacht was gekomen voor Camus' worteling in Algerije en zelfs voor zijn ideeën over de koloniale situatie heeft de manier waarop de Europeanen en Algerijnen zich in *De Vreemdeling* tot elkaar verhouden geen aanleiding gegeven tot debat. Dit blijkt des te meer uit het feit dat er ook bij de tweede vertaling maar weinig aandacht wordt besteed aan het schetsen van een koloniale context voor het boek.

Dat de koloniale realiteit in Verstegens vertaling minder sterk aanwezig is dan in Morriëns vertaling of in de brontekst kun je op twee manieren zien. Ten eerste zou je het jammer kunnen vinden dat de koloniale elementen die al zo lang onderbelicht zijn gebleven opnieuw geen aandacht krijgen. Je zou de vertaling echter ook als een hedendaagse lezing van de roman kunnen zien die tot stand is gekomen zonder dat de vertaler zich heeft willen laten sturen door hedendaagse studies en dan zou je de verschuivingen in een positief daglicht kunnen stellen. We zagen namelijk dat de kennis van de cultuur van de Ander bij de ik-figuur in Verstegens vertaling groter is dan bij Morriën. Exemplarisch hiervoor was de passage over de hoofddoek van de Arabische ziekenverzorger. Waar Morriën een uitleg gaf over wat de ik-verteller zag, gebruikte Verstegen één specifieke term. Dat kon hij doen omdat een hoofddoek bij de hedendaagse lezer een heel duidelijk beeld oproept, wat in Morriëns tijd waarschijnlijk niet het geval was. Met andere woorden, dat wat voor de doeltekstlezer eerst nog exotisch was, is inmiddels een bekend fenomeen geworden.

Opmerkelijk is ook dat het woord 'hoofddoek' veel meer culturele informatie in zich draagt dan de omschrijving die Morriën gaf. Tymoczko liet ons zien dat hoe dichter een broncultuur bij de doelcultuur ligt, hoe meer informatie er makkelijk overgedragen kan worden en hoe minder er versimpeld wordt. Dat is misschien wel wat we hier zien gebeuren; dit

voorbeeld duidt erop dat de Arabische cultuur dicht bij de Nederlandse doelcultuur is komen te liggen en daarom hoeft er geen versimpeling plaats te vinden. Dat Verstegen het groepje Arabieren niet als mysterieus en als de enige bedreiger heeft geportretteerd zou dan uitgelegd kunnen worden doordat de Arabische cultuur zo dicht bij de doelcultuur is komen te liggen dat een interpretatie van de Arabier als mysterieuze Ander stomweg niet meer past in een hedendaagse lezing.

Zelfs al zou je de vervaging van de koloniale realiteit in Verstegens vertaling dus positief kunnen uitleggen, zolang men in Nederland zo weinig aandacht blijft besteden aan Camus' worteling in het koloniale Algerije blijft het Nederlandse beeld dat er van de auteur bestaat onvolledig. Het is misschien vrijwel onmogelijk Raymond een dialect te laten spreken dat het boek sterker in Algiers situeert en daarnaast koloniale machtsverhoudingen impliceert, of een term te gebruiken voor Arabes en Mauresques die alle onderliggende koloniale verhoudingen blootlegt, en misschien is het zelfs moeilijk geworden de Ander in het boek nog als een Ander te vertalen, maar dat betekent niet dat we niet kunnen proberen Camus' werk op een alternatieve manier de context terug te geven die al zo lang onderbelicht is gebleven.

Ik stipte al aan dat Morriëns vertaling gelezen kan worden als een tekst die in een koloniale setting speelt en dat de lezer met meer informatie zelfs zou kunnen invullen welke koloniale setting dat precies is. We zagen ook dat de parateksten van deze vertaling de lezer juist richting een universele lezing stuurt. In deze parateksten zou echter ook de informatie kunnen worden gegeven die de lezer nodig heeft om de tekst in de Algerijnse koloniale context te plaatsen.

Tymoczko wijst erop dat ertoe kunnen leiden dat een tekst niet als literair wordt erkend, maar het is de vraag of dat ook geldt voor een auteur en tekst die zo sterk gecanoniseerd zijn als Camus en *L'Étranger*. Mij lijkt het goed om te pogen het vooralsnog onvolledige Nederlandse beeld van een van de bekendste auteurs ter wereld aan te vullen door de lezer in parateksten informatie te verschaffen over de koloniale realiteit die ten grondslag ligt aan veel van zijn werk. Ik denk dat Camus' werk voldoende waardering geniet om ondanks de toevoeging van nadere informatie nog steeds geaccepteerd te worden als literair. Wellicht blijkt uit het nawoord van David van Reybrouck dat De Bezige Bij ook gelooft dat de tijd daarvoor nu rijp is.

Daarnaast zou het voor een vollediger Nederlands beeld van Camus goed zijn als het Nederlandstalige publiek toegang zou krijgen tot de teksten waaruit Camus' kritiek op het koloniale systeem het duidelijkst blijkt: de *Chroniques Algériennes*. Daarom zal ik in het tweede deel van deze scriptie een viertal van de teksten uit deze bundel vertalen.

4. Vertaalreflectie artikelen *Chroniques Algériennes*

We noemden eerder een aantal mogelijke verklaringen voor de onbekendheid van het Nederlandse publiek met Camus' betrokkenheid bij de problemen in het koloniale Algerije en het feit dat zijn *Chroniques Algériennes* nooit in het Nederlands is vertaald was daar één van. Voor het creëren van een koloniale context voor Camus in Nederland zou het nuttig kunnen zijn om deze teksten, waarin zijn betrokkenheid expliciet wordt benoemd, toegankelijk te maken voor de Nederlandse lezer. In het tweede deel van deze scriptie over de koloniale hercontextualisering van Camus wil ik daar dan ook een begin mee maken door een viertal artikelen uit deze journalistieke bundel te vertalen. Door deze artikelen te vertalen wilde ik tevens ondervinden hoe moeilijk het is elementen die verwijzen naar een voor het doelpubliek goeddeels onbekende koloniale realiteit in de doelttekst te behouden. Ik onderzoek in dit deel van mijn scriptie hoe je hierbij het best te werk kunt gaan.

Ik heb vier artikelen gekozen die verspreid liggen over de tijd die de bundel beslaat, van 1939 tot en met 1958. Zo dateert het eerste artikel uit 1939, het tweede uit 1945, het derde uit 1955 en het vierde uit een reeks die is gepubliceerd in de winter van 1955-1956. In het verloop van de artikelen zien we hoe de situatie in Algerije steeds explosiever wordt. Waar Camus in het eerste artikel nog met name ingaat op het onrecht dat de inheemse bevolking wordt aangedaan door het koloniale regime, zien we in het tweede artikel hoe dat onrecht bij de Algerijnen tot steeds meer desillusies en wantrouwen leidt en uiteindelijk, in het derde en zeker het vierde artikel, tot een explosie die niet meer lijkt te zijn terug te draaien, ook al geeft Camus zelf de moed nog niet op. In de laatste twee artikelen is de oorlog al een feit, maar Camus blijft bepleiten wat hij van begin af aan bepleitte: de verschillende bevolkingsgroepen zouden met elkaar in gesprek moeten gaan om de ander te leren kennen. De Fransen en de Algerijnen kennen en begrijpen elkaar namelijk niet en dat is de oorzaak van alle ellende. Als ze echt moeite zouden doen elkaar te leren kennen, zouden ze zich volgens Camus realiseren dat ze bij elkaar horen, al was het maar omdat ze een land delen. Dan zouden ze geen oorlog hoeven voeren, maar samen kunnen leven in een land waar ze allemaal van houden. Ondanks alles blijft Camus dus tot het einde toe hopen op verzoening.

Deze teksten brengen een flink aantal vertaalproblemen met zich mee, die grofweg in te delen zijn in drie categorieën. Ten eerste maakt Camus veelvuldig gebruik van ogenschijnlijk eenvoudige retorische middelen om zijn boodschap kracht bij te zetten. De kruisstelling is bijvoorbeeld een stijlfiguur waarvan hij zich regelmatig bedient en ook doet hij vaak beroep op parallelie in de zinsstructuur. Het is niet altijd eenvoudig dergelijke stijlfiguren in het Nederlands te behouden en de doelttekst dezelfde kracht en eenvoud te geven als de brontekst, temeer omdat het tempo van de doelttekst snel vertraagd dreigt te worden door de vele feiten en

zaken waar de brontekstlezer wellicht bekend mee is, maar de hedendaags doeltekstlezer niet. Deze historische feiten, die de tweede categorie vertaalproblemen vormen, vergen soms wat achtergrondonderzoek en niet altijd heb ik de informatie kunnen vinden die ik zocht. De derde categorie vertaalproblemen betreft de al dan niet politiek correcte termen die Camus gebruikt, zoals *Arabes* en *Français d'Algérie*. Vooral omdat het moeilijk is vast te stellen in welke mate deze termen politiek correct zijn, is het bijzonder moeilijk er een bevredigende vertaling voor te vinden.

Alle drie deze categorieën zijn belangrijk voor het tot uiting laten komen van de koloniale realiteit. Van de laatste twee spreekt het voor zich, maar de stilistische middelen die bijdragen aan de overtuigingskracht van de teksten mogen niet onderschat worden als we de koloniale elementen bij Camus recht willen doen. Zijn mening kan immers worden gezien als een manifestatie van koloniale realiteit en daarom is het belangrijk die mening duidelijk voor het voetlicht te brengen. In wat volgt zal ik in detail ingaan op de drie soorten vertaalproblemen.

4.1. Retorische middelen

Camus maakt veelvuldig gebruik van stijlfiguren om zijn betoog kracht bij te zetten. Vaak gaat het om ingenieuze constructies waarin zinsstructuur en woordkeuze op minutieuze met elkaar samenwerken om de inhoud van de tekst beter tot zijn recht te laten komen. Het is allesbehalve eenvoudig dergelijke dichtgetimmerde constructies te vertalen en het is dan ook niet in alle gevallen gelukt een bevredigende oplossing te vinden. Ik zal hier een aantal stijlmiddelen uiteenzetten en de vertaalproblemen die ze teweeg hebben gebracht bespreken.

4.1.1. Parallellie

Een door Camus zeer veelgebruikte stijlfiguur is de parallelle zinsstructuur. Meestal gebruikt hij die om de ernst van een kwestie te benadrukken. Het artikel 'L'Enseignement' staat bol van zulke herhalingen en ik heb getracht in het Nederlands ook steeds een constructie te vinden die ik goed kon herhalen. Zo staan er in de eerste alinea de zinnen:

Il n'est pas rare, à l'heure actuelle, de voir des villages proposer un local, offrir une participation en argent ou de la main-d'oeuvre gratuite pour qu'une école leur soit donnée. Il n'est pas rare non plus de voir ces offres inutilisées (105).¹²

Camus begint het artikel heel optimistisch door de leergierigheid en de inzet van de Kabyllische bevolking te roemen. Ook de eerste van deze geciteerde zinnen is optimistisch wat de Kabyllische

¹² De paginanummers in deze vertaalreflectie verwijzen naar de bronteksten en vertalingen in de bijlagen van deze scriptie.

bevolking betreft en het feit dat de zin zo lang en gedetailleerd is versterkt het gevoel dat we naar iets moois toewerken. Als Camus dan in de tweede zin de constructie van de eerste zin herhaalt verwacht de lezer al helemaal een climax, maar wat hij krijgt is een korte, bondige anticlimax. Mijn vertaling luidt als volgt:

Het komt tegenwoordig regelmatig voor dat dorpen een ruimte ter beschikking stellen en een bijdrage in de vorm van geld of gratis mankracht aanbieden in de hoop dat ze een school krijgen. En het komt ook regelmatig voor dat er met zo'n aanbod niets wordt gedaan (84).

Het Nederlands kan helaas minder goed zonder voegwoorden in dergelijke constructies, dus het leek me noodzakelijk er een in te voegen. Wel heb ik ervoor gewaakt de anticlimax te vroeg weg te geven, dus hoewel 'maar' een heel logisch voegwoord was geweest heb ik juist voor 'en' gekozen.

In de twee zinnen die op deze passage volgen gebruikt Camus opnieuw een parallelle zinsstructuur, al is de herhaling minder letterlijk. In beide zinnen is sprake van een dubbele ontkenning waarbij de eerste de zin opent en de tweede de tweede helft van de zin vormt (in de tweede zin zou je kunnen zeggen dat het zelfs om een driedubbele ontkenning gaat, aangezien 'refuser' ook een ontkenning in zich draagt). In beide gevallen is de tweede ontkenning een constructie zonder 'pas', wat de parallellie versterkt. Bovendien laat, net als in het vorige voorbeeld, de eerste wat langere zin de goede wil van de Kabyls zien en toont de tweede kortere zin hoe het in werkelijkheid is. De korthed van de zin versterkt de hardheid van de feiten en ook het opnieuw ontbrekende expliciterende voegwoord draagt hieraan bij. Camus schrijft:

Je n'ai pas traversé un seul centre de la Kabylie sans que ses habitants ne me disent leur impatience d'avoir des écoles de filles. Et il n'est pas une de ces écoles qui, aujourd'hui, ne refuse des élèves (105).

Mijn vertaling:

In geen van de Kabyrische dorpen waar ik ben geweest lieten de inwoners na me te vertellen hoe graag ze meisjesscholen wilden hebben. En er is op dit moment niet één zo'n school die geen leerlingen weigert (84).

Aanvankelijk had ik voor de tweede zin 'En er is op dit moment geen school die geen leerlingen weigert', maar ik vond de hamerende herhaling van 'geen' niet ideaal, temeer omdat de ontkenning bij Camus juist uit een wat hoger register komt. Bovendien ging in deze constructie

de koppeling met de scholen uit de zin ervoor verloren. Daarom heb ik gezocht naar andere woorden en constructies om ontkenning weer te geven: 'nalaten' en 'niet één'.

In de opsomming van het aantal lesplekken per douar gebruikt Camus ook regelmatig parallelle zinsstructuren, vaak met een lichte variatie. Door de relatieve monotonie wordt het gevoel versterkt dat de lijst lang is en door de variatie van tijd tot tijd blijft het een stuk stilistisch interessant en raakt het de lezer niet kwijt. In veel van deze constructies zien we de iets langere eerste zin tegenover de iets kortere tweede zin staan, waarbij de laatste steeds als een koude douche voelt. Dit heb ik steeds proberen na te bootsen. Een voorbeeld hiervan is:

Le douar Aguedal, qui compte 11,000 habitants, a une seule école de deux classes. Le douar Ittomagh, peuplé par 10,000 Kabyles, n'en a pas du tout (106).

Mijn vertaling:

De douar Aguedal telt 11 000 inwoners en heeft één enkele school met twee klassen. De douar Ittomagh wordt bewoond door 10 000 Kabyls en heeft er helemaal geen (85).

Ook in 'Le Malaise politique' maakt Camus gebruik van deze stijfiguur. Hier zien we bijvoorbeeld hoe hij de inheemse bevolking tegenover de invloedrijke kolonisten stelt. De ene zijn 'réunies dans le Congrès algérien' en de andere 'groupées dans les Délégations financières et dans l'Association des maires d'Algérie' (109). Door hen in dezelfde syntactische structuur te plaatsen stelt hij hen aan elkaar gelijk, maar omdat hij tegelijkertijd in woorden benoemt dat de ene groep veel sterker staat dan de ander wordt het contrast des te schrijnender. Daarom heb ik deze figuur willen behouden en de zinsopeningen als volgt vertaald:

Vrijwel al deze mensen, die zijn verzameld in het Algerijnse congres (...) De invloedrijke kolonisten, die zijn verenigd in de staatscommissie voor financiën en de bond voor burgemeesters van Algerije... (90).

In de brief aan Mohamed Aziz Kessous gebruikt Camus opnieuw parallelle zinsstructuren om over twee groepen te beschrijven, maar ditmaal zorgt het er juist voor dat de groepen dichter bij elkaar worden gebracht. Camus laat voortdurend beide kanten van de zaak zien en wanneer hij vindt dat de inheemse bevolking iets moet doen, stelt hij daar direct de plichten van de Franse bevolking tegenover. Zo volgt op 'Si vous autres, démocrates arabes, faillissez à votre tâche d'apaisement' in de volgende zin: 'Et si nous faiblissons devant notre devoir' (112). Dit heb ik vertaald met: 'Als jullie, democratische Arabieren, tekortschieten in jullie taak voor rust te zorgen' en 'En als wij onze plicht niet weten te volbrengen' (95).

Er is ook veel parallellie binnen zinnen aan te wijzen, zoals wanneer Camus schrijft '[ils] sont en Algérie depuis plus d'un siècle et ils sont plus d'un million' (111), wat ik heb vertaald met: '[ze] leven er al meer dan een eeuw en zijn met meer dan een miljoen' (93-94). Ik heb geprobeerd dergelijke herhalingen zoveel mogelijk te behouden, maar het komt ook voor dat ik de natuurlijkheid van het Nederlands zwaarder heb laten wegen zoals waar de brontekst stelt dat de eerlijkheid 'dans leurs mains' (van de bestuurders) ligt en er daarom onrust is 'dans nos coeurs' (113). In mijn vertaling ligt het wel 'momenteel in hun handen', maar van het tweede deel heb ik gemaakt 'en daarom maken we ons zo'n zorgen' (96). Een constructie met 'in ons hart' leek me al snel wat zwaar worden, terwijl daar in de brontekst eigenlijk geen sprake van is.

Verder heb ik mijn best gedaan belangrijke terugkerende woorden binnen hetzelfde artikel op dezelfde manier te vertalen. In de laatste alinea van 'L'Enseignement' wordt bijvoorbeeld tweemaal het woord 'séparer' gebruikt (108). Door de eerste keer 'te scheiden' (87) en de tweede keer 'gescheiden houden' (88) te gebruiken heb ik dat woord willen laten resoneren. Het komt echter ook voor dat het me niet is gelukt zo'n resonantie te behouden. In alinea drie van 'Le Malaise politique' zegt Camus dat de hoop van de inheemse bevolking 'a été démentie' (108) en in alinea vier schrijft hij dat de vijandigheid van de invloedrijke kolonisten 'ne s'est jamais démentie' (109). Ik vind dit een heel mooi schrijnend dubbel gebruik van hetzelfde woord, maar helaas heb ik het niet weten te behouden (cf 89 en 90).

Een veelvoorkomende variant van parallellie is de kruisstelling. Die komt zowel binnen zinnen als over meerdere zinnen verspreid regelmatig voor. In 'Le Malaise politique' schrijft Camus bijvoorbeeld 'Ce grand espoir déçu a naturellement entraîné une désaffection aussi radicale' (109). Omdat alle bijvoeglijk naamwoorden in het Nederlands dezelfde plek krijgen ten opzichte van het zelfstandig naamwoord heb ik deze kruisstelling niet weten te behouden. In mijn vertaling gaat het over een 'vurige hoop' en een 'al even radicale verwijdering' (91)

Een andere kruisstelling kon ik behouden door hem om te keren. Zo werd 'qu'ils peuvent se passer de murs mosaïqués et qu'un logement confortable et salubre leur suffit' (107): 'dat ze best zonder met mozaïek versierde muren kunnen en genoeg hebben aan een comfortabele, nette woning' (87)

Daarnaast is het ook een keer voorgekomen dat ik een gewone parallellie in zinsstructuur niet goed kon behouden en er daarom een kruisstelling van heb gemaakt. Aan de ene kant ter compensatie van de parallellie op die plek en aan de andere kant ter compensatie van een aantal kruisstellingen die ik moest laten verdwijnen. In 'L'Enseignement' staat: 'ce pays manque d'écoles, mais il ne manque pourtant pas de crédits pour l'enseignement' (105). Omdat 'het land' geen mooi reflexief voornaamwoord heeft, kon ik er geen 'het ontbreekt dit land aan scholen, maar het ontbreekt * bepaald niet aan geld' van maken. Daarom heb ik gekozen voor: 'het ontbreekt dit land aan scholen, maar geld voor onderwijs is er genoeg' (84).

4.1.2. Woorduitbuiting

Het gebeurt in deze teksten van Camus met grote regelmaat dat woorden op een zeer intensieve manier worden gebruikt. Dat wil zeggen dat er aanspraak wordt gemaakt op meerdere of alle betekenissen van een woord of dat het in een aantal van de constructies waarin het kan functioneren ook daadwerkelijk wordt gebruikt. Ook komt het voor dat metaforen eerst gewoon als metafoor worden gebruikt en daarna tot leven worden gebracht. Ik noem dat hier even de uitbuiting van de mogelijkheden van woorden. Het spreekt voor zich dat dit bij het vertalen regelmatig tot problemen leidt. We zagen al een voorbeeld bij het gebruik van 'démentir', maar er zijn er nog meer.

In een passage in 'Le Malaise politique' wordt bijvoorbeeld gesproken over de geschiedenis die nooit stilstaat, zelfs al probeer je hem tot stilstand te brengen:

Des intérêts particuliers se sont opposés à cette entreprise et se sont essayés à arrêter l'histoire. Mais l'histoire est toujours en mouvement et les peuples évoluent en même temps qu'elle. Aucune situation historique n'est jamais définitive. Et si l'on ne veut pas adopter l'allure de ses variations, il faut se résigner à la laisser échapper (109).

Mijn vertaling luidt:

Er kwam verzet van individuele belangen die hebben geprobeerd de geschiedenis tot stilstand te brengen. Maar de geschiedenis is altijd in beweging en volkeren ontwikkelen zich net zo goed. Geen enkele historische situatie is ooit definitief. En als je je niet wilt aanpassen aan de snelheid waarmee de tijden veranderen, moet je je erbij neerleggen dat je niet mee kunt komen (90).

Gelukkig kan de geschiedenis in het Nederlands ook in beweging zijn of tot stilstand komen. Moeilijker was het om het tijdsaspect van 'en même temps qu'elle' te bewaren. Omdat het niet per se betekent dat de volkeren zich met dezelfde snelheid ontwikkelen kan het niet 'even snel' zijn. Eigenlijk zou het iets moeten zijn als 'gelijktijdig met haar', maar dan krijgt het voornaamwoord 'haar' onelegant veel nadruk. Daarom heb ik voor 'net zo goed' gekozen, wat qua betekenis wel acceptabel is, maar waarin helaas het spel met de tijd verloren gaat.

Eveneens om een te nadrukkelijk voornaamwoord te vermijden heb ik verderop 'de tijden' ingevoegd. Het voordeel hiervan is dat tijden in het Nederlands inderdaad veranderen waardoor de beeldspraak niet gekunsteld klinkt. Omdat we in de zin erna de beeldspraak weer tot leven moeten wekken, is het van belang dat de beeldspraak zo min mogelijk gekunsteld aandoet. Over mijn oplossing van 'se résigner à la laisser échapper' ben ik echter maar gedeeltelijk tevreden. De manier waarop de metafoor nieuw leven wordt ingeblazen vind ik

acceptabel, maar wat ik er niet mee overbreng is dat in de brontekst de nadruk ligt op het feit dat de geschiedenis voortsnel, zich ontwikkelt en ergens anders heengaat. In mijn vertaling ligt het perspectief veeleer bij de achtergeblevenen en daardoor gaat de lezer ook minder mee met de geschiedenis. Dat de geschiedenis zich wel ontwikkelt, in tegenstelling tot de conservatieve kolonisten, wordt in de vertaling niet expliciet benoemd, maar in de brontekst wel.

Er zijn ook gevallen van woorduitbuiting waar ik wel tevreden over ben. Wanneer Camus bijvoorbeeld schrijft: 'que le sang, s'il fait parfois avancer l'histoire, la fait avancer vers plus de barbarie et de misère encore' (111). Dit heb ik vertaald met: '[dat] bloed de geschiedenis wel vooruit kan brengen, maar dan alleen in de richting van nog meer wreedheid en ellende' (94). Waar Camus eerder over een aantal 'notions' en 'idées' schrijft: 'cela est resté théorique' (108) heb ik dat vertaald met: 'dat het bij een idee is gebleven' (90)

Gedeeltelijk tevreden ben ik over mijn vertaling van 'j'ai mal à l'Algérie, en ce moment, comme d'autres ont mal au poumons' (110). Ik heb meer woorden nodig dan Camus, waardoor het woordspel wat gezochter klinkt: 'dat Algerije me op het moment pijn doet zoals een ander zou zeggen dat zijn longen hem pijn doen' (93). Het komt me echter nog niet zo gezocht voor dat het onacceptabel is.

'[I]l s'agit de faire la guerre et de la gagner' (112) komt ook wat minder goed uit de verf in mijn vertaling: 'dat het nu zaak is een oorlog te voeren en die te winnen.' Het Franse 'faire la guerre' is het onbepaalde Nederlandse 'oorlog voeren', maar Camus maakt de oorlog vervolgens specifiek door te zeggen '[il s'agit de] la gagner'. Lieten we in het Nederlands de oorlog de hele zin lang onbepaald: 'dat het nu zaak is oorlog te voeren en te winnen', dan klopt de zin grammaticaal niet meer. Je zou in gedachte het eerste deel van de zin moeten kunnen herhalen, maar dan krijg je 'dat het nu zaak is oorlog te winnen'. We moeten dus een voornaamwoord toevoegen in de tweede helft van de zin, maar daarom ook meteen in de eerste helft. Hierdoor is de eerste helft van de zin minder idiomatisch en is het woordspel minder krachtig, want meer gezocht: 'dat het nu zaak is een oorlog te voeren en die te winnen' (95).

Tot twee keer toe maakt Camus gebruik van een accentuering van de werkwoordstijden om zijn punt te maken. Het eerste voorbeeld is:

Et mon sentiment, c'est qu'alors seulement la connaissance mutuelle commencera. Je dis « commencera » car, il faut bien le dire, elle n'a pas encore été faite (108).

Dit heb ik vertaald met:

En ik heb het gevoel dat beide groepen dan pas zullen beginnen elkaar te leren kennen. Ik gebruik de toekomstige tijd, want het moet gezegd dat er nog geen begin mee is gemaakt (88).

Als je 'zullen beginnen' zou herhalen, lijkt dat te suggereren dat daar zekerheid over bestaat. Ik heb ook overwogen om in beide zinnen 'kunnen beginnen' te gebruiken, maar dan suggereer je juist weer dat de kans klein is. Daarom heb ik voor deze oplossing gekozen.

In het tweede voorbeeld heb ik het op een vergelijkbare manier opgelost. Camus schrijft:

J'ai lu dans un journal du matin que 80% des Arabes désiraient de-venir des citoyens français. Je résumerai au contraire l'état actuel de la politique algérienne en disant qu'ils le désiraient effectivement, mais qu'ils ne le désirent plus (108).

En omdat ik vond dat willen en wilden te veel op elkaar leek, heb ik voor de volgende vertaling gekozen:

Ik las in een ochtendkrant dat 80% van de Arabieren Frans staatsburger wilde worden. Ik zal de huidige toestand in de Algerijnse politiek echter samenvatten met de mededeling dat ze dat inderdaad wilden, maar dat dat verleden tijd is (89).

4.1.3. Ironie

Camus laat zich vooral in 'L'Enseignement' wat ironisch uit over de situatie in Algerije. Ook dit maakt zijn schets van de toestand schrijnender. Wanneer hij bijvoorbeeld zegt: 'Autour de Michelet, la situation est, si j'ose dire, plus instructive' (106), benadrukt hij zelf al dat zijn woordkeus eigenlijk een beetje pijnlijk is. Ik heb deze zin vertaald met: 'Rondom Michelet is de situatie nog instructiever, als ik het zo mag verwoorden' (85). Door 'als ik het zo mag verwoorden' achterop te plaatsen, kreeg het de nadruk die het in het Frans midden in de zin ook heeft, maar als je het in het Nederlands ook midden in de zin zou zetten, zou dat onnatuurlijk klinken.

Een ander voorbeeld van ironie is wanneer Camus zegt: 'Mais on aurait mauvaise grâce à chercher des responsabilités' (106). We mogen ervan uitgaan dat Camus wel degelijk vindt dat moet worden gekeken wie voor deze toestand verantwoordelijk is, maar dat hij merkt dat het over het algemeen niet zo op prijs wordt gesteld door de zogenaamd keurige Europeanen. Omdat 'mauvaise grâce' zo keurig klinkt en ik mee wilde gaan in het spel van wat volgens de conventies wel en niet gezegd mag worden heb ik deze zin vertaald met: 'Maar het zou ongepast zijn daar iemand de schuld van te geven' (86)

De écoles-palais (107) zijn natuurlijk ook redelijk ironisch en in dit geval is het heel fijn dat het Nederlands zo goed samengestelde woorden kan maken en ik het kon vertalen met 'paleisscholen' (87).

Het vierde voorbeeld van ironie is het einde van de zin: 'Et je crois aussi qu'ils aiment assez leur métier (...) pour préférer deux classes de plus à une pergola inutile' (107). Deze zin

maakt gebruik van hetzelfde procedé als we bij de parallellie zagen; een zeer lange zin, vol details, die onschuldig begint en heel lang onschuldig blijft, maar een onverwacht, hard einde heeft, in dit geval in de vorm van een ironische vergelijking. Ik heb dan ook mijn best gedaan in de vertaling die ironische draai ook zo ver mogelijk naar het einde te verplaatsen en zo een even abrupt einde te creëren: 'En ik denk ook dat ze genoeg van hun vak houden (...) om liever twee extra klassen te hebben dan een nutteloze pergola' (87).

4.2. Historische feiten en realia

Het doel van deze bronteksten was in de eerste plaats de lezer te laten zien wat er niet goed was aan de situatie in Algerije. Het lijkt me daarom belangrijk om het ook voor de hedendaagse doeltekstlezer mogelijk te maken zich een duidelijk beeld te vormen van de toestand in Algerije in de tijd dat Camus deze teksten schreef. Aangezien de hedendaagse Nederlandse lezer echter hoogstwaarschijnlijk over minder voorkennis beschikt dan de toenmalige Franse lezer lijkt het me op zijn plaats op punten waar historische feiten en realia voor begripsproblemen zouden kunnen zorgen wat achtergrondinformatie te verschaffen. Om deze informatie te vinden heb ik me voornamelijk gewend tot de aantekingen van Spiquel en Vanney bij de *Chroniques Algériennes* in het verzameld werk van Camus en *Histoire de la guerre d'Algérie* van Droz en Lever.

Nu kan die achtergrondinformatie op verschillende manier worden verwerkt. Heel korte expliciteringen kunnen bijdragen aan de begrijpelijkheid van de tekst voor de hedendaagse Nederlandse lezer zonder dat het literaire karakter eronder hoeft te lijden. Het komt echter ook voor dat de achtergrondinformatie die mij nodig leek voor een beter begrip van de tekst te veel woorden zou beslaan om in de vertaling te kunnen verweven zonder dat dit ten koste zou gaan van mijn pogingen de literaire kenmerken te behouden. Camus' stijl is immers erg doorwrocht en het toevoegen van informatie in de lopende tekst zou daar al snel afbreuk aan doen. Hoewel Tymoczko ervoor waarschuwt dat het toevoegen van parateksten ertoe kan leiden dat een tekst niet meer als literair wordt beschouwd heb ik ervoor gekozen juist wel met parateksten te werken. Ten eerste en vooral omdat bepaalde informatie me onontbeerlijk lijkt voor een goed begrip van deze teksten en daar komt nog bij dat deze artikelen in eerste plaats informatief en betogend zijn bedoeld en niet zo zeer als literatuur waardoor de acceptatie voor parateksten misschien hoger is. De artikelen bezitten tegelijkertijd wel degelijk literaire kwaliteiten en ook die mogen niet verloren gaan. Ik denk echter dat de literaire kenmerken van deze teksten beter tot hun recht kunnen komen juist als de achtergrondinformatie buiten de lopende tekst wordt gepresenteerd.

Ik heb ervoor gekozen met twee soorten parateksten te werken: een introductie bij iedere tekst en voetnoten op plekken waar ze me relevant leken. Daarnaast heb ik op een enkele

plek in de lopende tekst achtergrondinformatie toegevoegd. Ook zijn er punten waarop ik juist geen informatie heb toegevoegd omdat Camus dat zelf al doet. In wat volgt zal ik deze vier soorten informatievoorziening bespreken.

4.2.1. Informatievoorziening door de auteur zelf

Dat Camus voor ogen heeft met deze teksten een duidelijk beeld te schetsen van de toestand in Algerije blijkt al uit het feit dat hij een aantal keer benoemt dat hij dat wil doen. In 'La Table ronde' geeft hij aan helderheid in de zaak te willen brengen door 'beide medespelers de argumenten [te] laten zien die zijn tegenstander tegen hem gebruikt' (97),¹³ in 'Le Malaise politique' dat de politiek in Algerije 'er al enorm mee geholpen is we de situatie op een objectieve manier in kaart brengen' (89)¹⁴ en in 'L'Enseignement' zegt hij dat 'de details die hij nu zal geven [...] onweerlegbaar [aantonen] dat de situatie niet merkbaar is verbeterd' (85).¹⁵

Hieruit kunnen we afleiden dat het publiek dat Camus voor ogen heeft niet volledig op de hoogte is van de precieze situatie in Algerije en dat zien we ook terug aan het feit dat Camus soms achtergrondinformatie in de tekst verweeft. Zo legt hij in de lopende tekst uit wat het 'Blum-Viollette-project' (90 en 91)¹⁶ en de 'beschikking van 7 maart 1944' (91)¹⁷ ongeveer inhielden en benoemt hij wat het betekende dat de Arabieren 'een bijzondere juridische status' (91)¹⁸ hadden. Daarnaast legt Camus uit dat de assimilatiepolitiek inhield dat 'Frankrijk zich officieel ten doel [had] gesteld langzaam maar zeker het Franse staatsburgerschap open te stellen voor alle Arabieren' (90).¹⁹ Ook is het in 'Le Malaise politique' duidelijk dat wanneer Camus zegt dat er 'verzet [kwam] van individuele belangen' (90)²⁰ hij terugverwijst naar het feit dat '[d]e assimilatiepolitiek in Algerije zelf, en dan vooral bij de invloedrijke kolonisten, op een niet aflatende vijandigheid [is] gestuit' (90).²¹ Daarom heb ik het niet nodig geacht de lezer op deze punten van extra informatie te voorzien in mijn vertaling.

4.2.2. Explicitering in lopende tekst

Op veel andere punten leek het me wel van belang extra informatie te geven en soms kon dat onnadrukkelijk in de lopende tekst. Zo heb ik in 'L'Enseignement' voor Beni-Ouacif 'de

¹³ 'en présentant à chaque partenaire les raisons que ses adversaires lui opposent' (113)

¹⁴ 'c'est déjà faire beaucoup pour elle, si l'on en présente un tableau objectif' (108)

¹⁵ 'les précisions que je vais maintenant donner prouvent sans contredit que la situation n'a pas été sensiblement améliorée' (105)

¹⁶ 'le projet Blum-Viollette' (109)

¹⁷ 'l'ordonnance du 7 mars 1944' (109)

¹⁸ 'statut juridique exceptionnel' (109)

¹⁹ 'le but avoué de la France en Afrique du Nord était d'ouvrir progressivement la citoyenneté française à tous les Arabes' (108)

²⁰ 'Des intérêts particuliers se sont opposés à cette entreprise' (109)

²¹ 'La politique d'assimilation a rencontré en Algérie même, et principalement auprès des grands colons, une hostilité qui ne s'est jamais démentie' (108-109)

gemeente' toegevoegd (DT86, BT106)), omdat het anders niet duidelijk is wat het verband tussen Bou-Ahderrahmane en Beni-Ouacif precies is (cf: 'de school in Bou-Ahderrahmane in Beni-Ouacif'). Ik werd gesterkt in de keuze voor de bestuurlijke term 'gemeente' omdat Camus verderop in de tekst ook de niet specifiek aan een koloniale context gebonden term 'commune' gebruikt (106).

In 'Le Malaise politique' heb ik aan 'le débarquement de 1942' (110) in de lopende tekst toegevoegd dat het om de landing van de geallieerden ging (91). De brontekst is gepubliceerd in 1945, een tijd waarin 'débarquement', zeker in combinatie met 1942, vermoedelijk ondubbelzinnig naar de landing van de geallieerden verwees en precies daarom leek 'de landing van 1942' me een te vage vertaling. Wel heb ik aan het einde van deze zin, waarin wordt verteld dat de landing de Algerijnen in contact heeft gebracht met andere naties, een voetnoot toegevoegd om uit te leggen hoe deze twee gegevens met elkaar in verband staan.

In 'La Table ronde' stelt Camus dat het moederland niet alleen wordt bevolkt door 'démissionnaires' en 'officiers généraux nostalgiques' (113), wat ik heb vertaald met 'gepensioneerde ambtenaren' en 'nostalgische opperofficiers' (96). Nu kan een 'démissionnaire' zowel iemand zijn die wegloopt voor problemen als iemand die ontslag heeft genomen of gekregen of om een andere reden gestopt is met zijn werk. Omdat het woord samen met 'officiers généraux nostalgiques' wordt gepresenteerd, waarmee Camus waarschijnlijk gerepatrieerde militairen bedoelt die ooit in Algerije waren gevestigd, rees bij mij het vermoeden dat hij met de démissionnaires vooral de mensen bedoelde die ooit een functie uitoefenden in Algerije maar nu weer terug zijn in Frankrijk. Hoogstwaarschijnlijk wilde hij de tweede betekenis er echter ook in laten meeklinken. Ik heb helaas geen vertaling kunnen vinden waarin beide betekenissen liggen vervat en omdat het Nederlands bovendien graag een zelfstandig naamwoord wil hebben om te weten wie er dan precies ontslag heeft genomen of gekregen heb ik hier een explicitering ingevoegd. Ik heb ervoor gekozen 'ambtenaren' te gebruiken omdat de ietwat bekrompen connotatie van dit woord toch nog iets van de hoon opvangt die er in 'démissionnaires' ook te lezen is. Het 'gepensioneerde' heeft bovendien iets ingeduts en zeker in combinatie met de nostalgische opperofficiers hoop ik het beeld op te roepen van een al even nostalgische ambtenaar die misschien terug is in Frankrijk, maar nog wel blijft vasthouden aan het Algerije dat hij heeft gekend. Vanwege de conservatieve kolonisten die we eerder hebben zien proberen de geschiedenis tot stilstand te brengen vermoed ik dat dit beeld wel past in Camus' betoog.

4.2.3. Achtergrondinformatie in voetnoten

Er komen ook historische feiten en realia in de teksten voor die Camus niet heeft uitgelegd en waarbij ik de benodigde achtergrondinformatie niet heb weten te verschaffen door middel van

een onnadrukkelijke explicitering in de lopende tekst. In deze gevallen leken voetnoten me de beste oplossing.²²

In één geval waar ik een voetnoot had willen toevoegen heb ik echter niet kunnen achterhalen waar Camus precies op doelde. Wanneer hij in 'L'Enseignement' aangeeft dat '[h]et lovenswaardige initiatief van de kolonie met betrekking tot meisjesscholen [...] nog niet zo lang geleden [is] genomen' (DT86, BT106) weet ik helaas niet precies welk initiatief hier wordt bedoeld, maar ik denk dat het de vertaling ten goede was gekomen als ik hier een voetnoot had kunnen invoegen.

Op een aantal andere punten heb ik wel een voetnoot met in mijn ogen relevante achtergrondinformatie kunnen plaatsen. Zo verwijst Camus in 'L'Enseignement' naar de tijd dat 'le budget algérien dépendait de la métropole' (105), wat ik heb vertaald met 'dat het Algerijnse budget werd beheerd door het moederland' (84). Hieraan kon ik een voetnoot toevoegen waarin beschreven staat hoe circa vijftien jaar lang alle Algerijnse bestuurszaken in Parijs werden geregeld. Vermoedelijk doelt Camus hierop. Ook heb ik wat achtergrondinformatie toegevoegd bij het Joly-Jean-Marie-project (DT84, BT105).

Twee relatief korte voetnoten heb ik geplaatst bij 'M. Le Beau' (DT85, BT105) en het woord 'douar' (DT85, BT105). Die informatie was wellicht niet strikt noodzakelijk voor een goed begrip van de tekst, maar verschaffen wel wat extra inzicht in de koloniale realiteit.

Eerder noemde ik al dat ik een voetnoot heb geplaatst bij de landing van de geallieerden om te verduidelijken hoe die heeft kunnen leiden tot een verheving van de Algerijnse behoefte aan een sterkere positie (91). Daarnaast heb ik uit willen leggen dat tijdens de Second Empire al de relatief progressieve doelstelling werd geformuleerd dat Algerije moest worden gezien als een Arabisch koninkrijk dat enkel onder protectoraat van Frankrijk zou komen te staan, maar waarin alle bevolkingsgroepen gelijke rechten zouden krijgen (DT90, BT108). Ook dat is informatie waar de brontekstlezer destijds wellicht over beschikte maar de hedendaags doelttekstlezer hoogstwaarschijnlijk niet.

Hetzelfde geldt voor de gebeurtenissen op 20 augustus 1955 die in de tijd dat Camus 'Lettre à un militant algérien' schreef de doelttekstlezer waarschijnlijk nog helder voor ogen

²² In 2008 is *Chroniques Algériennes* verschenen in Camus' *Oeuvres Complètes* met een zeer uitgebreid notenapparaat van Siquel en Vanney. Hoewel hun notities zeer relevant en uitgebreid zijn, heb ik me er niet op gebaseerd. In de eerste plaats omdat ik pas op het allerlaatste moment ontdekte dat deze uitgave bestond. Toen ik het notenapparaat echter bekeek, realiseerde ik me ook dat er niet altijd noten staan op plekken waar ik ze wel had toegevoegd. Dit zou er uiteraard mee te maken kunnen hebben dat de achtergrondinformatie die de hedendaagse Nederlandse lezer wellicht nodig heeft anders is dan de informatie die voor een hedendaags Franse lezer relevant kan zijn. Daarnaast richt ik me op een relatief breed publiek en lijken de aantekeningen van Siquel en Vanney door hun uitgebreid- en gedetailleerdheid met name geschikt voor een lezer met een academische belangstelling voor Camus.

stonden (de brief verscheen zo'n anderhalve maand nadien), maar die de Nederlandse lezer nu niet veel zeggen (DT 93, BT110). Ik heb kort proberen uit te leggen dat de brief direct naar de opstanden in Philippeville en een aantal andere plaatsen verwijst. Tragisch aan deze brief is dat Camus, zo kort nadat de opstanden plaatsvonden, er juist een extra reden in zag om te roepen om een gesprek tussen beide partijen, maar dat de bron waar ik me op baseer (Droz en Lever) de gebeurtenissen op 20 en 21 augustus achteraf ziet als het kantelpunt waarna er geen weg meer terug is. Hier wordt de ernst van de situatie in mijn ogen versterkt door het schrijnende contrast tussen voetnoot en lopende tekst.

Er is een tweetal voetnoten waarvan ik niet helemaal zeker ben, maar die me wel waarschijnlijk en relevant genoeg leken om ze in te voegen. Camus opent 'L'Enseignement' met de mededeling dat het alom bekend is dat de Kabylische bevolking leergierig is (DT84, BT105). Vooral omdat een ongefundeerde generalisering ook als ze positief is een superioriteit uitdragende want paternalistische bijklank kan hebben wilde ik graag weten waarom de leergierigheid van de Kabyls dan zo legendarisch was. Zoals in de voetnoot gezegd zou dat te maken kunnen hebben met een kleine hoogopgeleide inheemse elite die streed voor een ruimhartigere assimilatie en die vooral uit Kabyls bestond. Dat komt overeen met het besef dat Camus noemt dat onderwijs kan bijdragen aan emancipatie, dus het zou goed kunnen dat Camus aan deze groep refereerde.

Wanneer Camus zegt dat hij niet dieper hoeft in te gaan op de redenen dat er geen gevolg is gegeven aan het plan van Charles Lutaud uit 1914 om ieder jaar 22 scholen te bouwen (105) klinkt dat alsof hij ervan uitgaat dat de brontekstlezer zelf wel kan beredeneren waarom het project niet is uitgevoerd. Aangezien we echter hadden geconcludeerd dat Camus zich waarschijnlijk richt op een publiek dat niet op de hoogte is van alle details van de Algerijnse politiek leid ik hieruit af dat de oorzaak van het mislukken van het project niet daar moet worden gezocht, maar in gebeurtenissen die breder bekend zijn. Daarom vermoed ik dat hij hier refereert aan de Eerste Wereldoorlog (cf voetnoot op p. 85).

Op het punt waar Camus bespreekt waarom het Blum-Viollette-project niet aan het parlement is voorgelegd heb ik bij mijn vertaling van 'Les Délégations financières' (109) een voetnoot geplaatst waarin kort staat uitgelegd wat dit orgaan deed en waarom het de ongelijkheid tussen Europeanen en inheemse bevolking bevorderde. Ik heb ervoor gekozen het in de lopende tekst te vertalen met 'staatscommissie voor financiën' (90), zonder hoofdletter om aan te geven dat het meer een beschrijving van het orgaan is dan een officiële titel in het Nederlands. Bij mijn vertaling van 'Association des maires d'Algérie' (109) heb ik geen voetnoot geplaatst omdat ik denk dat de lezer zich bij een 'bond voor burgemeesters van Algerije' (90-91) een vrij duidelijk beeld kan vormen. Aangezien in mijn ogen de manier waarop mensen die reeds invloedrijk zijn omdat ze burgemeester zijn nog sterker komen te staan door zich te verenigen

de belangrijkste functie van deze reële op dit punt in de tekst is leek het me niet nodig extra toelichting te geven bij het functioneren van deze bond. Opnieuw heb ik ervoor gekozen geen hoofdletter te gebruiken om niet de suggestie te wekken dat dit in het Nederlands een officiële term is.

4.2.4. Introducerende teksten

In de bundel *Chroniques Algériennes* staat bij iedere reeks artikelen een korte introductie. De informatie hieruit heb ik overgenomen en waar me dat nodig leek heb ik de informatie wat uitgebreid (cf pp. 84, 89, 93, 96). Wanneer een artikel uit een reeks afkomstig was heb ik aangestipt waar de andere artikelen uit de serie over gaan. Op deze manier heb ik een kader proberen te creëren voor de verschillende artikelen om de lezer houvast te geven bij het lezen ervan. Ik vond het belangrijk te laten zien dat Camus' opvatting over hoe de problemen in Algerije zouden kunnen worden opgelost in de loop der jaren eigenlijk hetzelfde is gebleven. Van begin af aan komt zijn standpunt erop neer dat de inheemse bevolking onrechtvaardig wordt behandeld, de Franse kolonisten alleen aan hun eigen belangen denken en niet eens weten wie de mensen met wie ze een land delen eigenlijk zijn. Van begin af ziet Camus het nader tot elkaar brengen van de bevolkingsgroepen als enige oplossing voor de problemen, maar in de loop van de artikelen wordt het ook steeds duidelijker dat zijn wens geen werkelijkheid zal worden.

4.3. Codering van machtsverhoudingen

Er is veel te zeggen over de manier waarop Camus refereert aan de inheemse bevolking van Algerije en het is niet eenvoudig een bevredigende vertaling te vinden voor de termen die hij gebruikt. Het kernprobleem is dat we aan de ene kant weten dat Camus wilde dat de Europeanen in Algerije en in Europa de inheemse bevolking van Algerije werkelijk leerden zien en zich zou realiseren hoe waardevol hun cultuur was, maar dat hij aan de andere kant afbreuk doet aan de culturele verscheidenheid van de inheemse Algerijnen door hen allemaal 'Arabes' te noemen. Amina Azza Bekkat stelt bovendien dat Camus' zelf ook niet bijzonder veel kennis had van de inheemse taal en cultuur. Volgens haar is dat een van de redenen dat hij ondanks zijn goede intenties lange tijd niet echt erkend is geweest door de Algerijnen. Hij had veel respect voor hun cultuur en hoopte op een samenleving die in zijn ogen alleen maar rijker kon worden van inheems Algerijnse invloeden, maar door gebrek aan kennis stond hij zelf ook niet werkelijk dicht bij de inheemse bevolking (17-18).

Tegelijkertijd gooit hij ook alle Europeanen in Algerije op een hoop door hen 'Français' of 'Français d'Algérie' te noemen. We mogen echter aannemen dat hij, als zoon van een moeder van Spaanse origine, zich terdege realiseerde dat niet alle 'Français' daadwerkelijk van Franse oorsprong waren. Misschien gebruikt hij de termen 'Arabe' en 'Français' dus zoals Toumi

suggereert in de eerste plaats om te verwijzen naar kolonist of gekoloniseerde (2012, 74), maar het blijft opmerkelijk dat iemand die pleit voor meer gelijkheid en meer waardering voor een rijke cultuur zelf gebruikmaakt van een term waarin ongelijke machtsverhoudingen besloten liggen en waarmee verschillende groepen op een hoop worden gegooid.

Omdat het doel van deze scriptie is recht te doen aan de koloniale realiteit in Camus' teksten lijkt het me van belang juist deze spanning in mijn vertaling te laten zien. Azza Bekkat citeert Octavio Paz die zegt dat Camus' gebrek aan kennis van de inheemse cultuur waarschijnlijk een effect is van het kolonialisme en hij zich er zelf misschien niet eens van bewust was (18). Dat is precies wat Said ook zegt. Volgens hem is het eigen aan het imperialisme dat niemand het gebrek aan kennis van en een gebrek aan aandacht voor het bestaan van de onderdrukte cultuur werkelijk opmerkt (1994, 77). Toumi laat echter ook zien hoe moeilijk het is een vertaling te vinden die de volledige socio-historische lading van een term als 'Arabe' dekt. Daarom heb ik ervoor gekozen de term in de lopende tekst te vertalen met 'Arabier' en er een voetnoot bij te plaatsen waarin ik inga op de onderliggende machtsverhoudingen (89).

Ik heb overwogen de term 'Arabe' onvertaald te laten, maar ik denk dat het woord 'Arabier' in combinatie met de voetnoot waarin staat dat er zowel de kleine groep mensen met Arabische voorouders als de grotere groep met Berbervoorouders mee wordt bedoeld juist goed de discrepantie laat zien tussen wat je verwacht dat een woord betekent en dat waar het in werkelijkheid naar verwijst. Ik vermoed dat de Nederlandse lezer zich sterker realiseert dat hier sprake is van een generalisering die voortkomt uit ongelijke machtsverhoudingen als hij wordt geconfronteerd met de 'letterlijke' vertaling van 'Arabe'.

Na deze opmerkingen is het wellicht verrassend dat Camus juist in de oudste tekst, 'L'Enseignement', de term 'Arabe' niet gebruikt. Weliswaar beschrijft hij hier specifiek de situatie in Kabylië en is het wat dat betreft logisch dat hij naar de bewoners van de streek even specifiek met 'Kabyles' verwijst (zie bijvoorbeeld 105), maar ook als hij het meer in het algemeen heeft over het onderwijs voor de inheemse bevolking gebruikt hij niet de term 'Arabe/arabe', maar 'indigène' (zie bijvoorbeeld 105). Het zou kunnen dat dit ermee te maken heeft dat de meeste Kabyls van oorsprong Berber waren en Camus zich toch wel degelijk realiseerde dat het vreemd zou zijn om de situatie in een Berberstreek exemplarisch te maken voor de algehele toestand van het 'Arabische' onderwijs. Dit zou kunnen betekenen dat hij zich meer bewust was van de verschillende oorsprongen van de inheemse bevolking dan ik hierboven suggereerde, maar het desondanks niet nodig achtte ook in zijn latere teksten in dezen een onderscheid te maken. Dat hij zich misschien wel realiseerde dat achter de term 'Arabe' ook mensen van niet-Arabische oorsprong schuilgingen en de term toch gebruikte, versterkt het beeld dat hij het zelf niet als een politiek beladen term zag.

Omdat ik Camus' referenties aan de koloniale realiteit heb proberen weer te geven inclusief alle tegenstrijdigheden die erin zitten, heb ik het vrij politiek correcte – hoewel ook dit woord juist de connotatie van de tegenstelling kolonist-gekoloniseerde in zich draagt – 'indigène' vertaald met het even relatief politiek neutrale 'inheems' (cf 85).

Lastiger vond ik het om de politieke beladenheid van de openingszinnen van 'L'Enseignement' in te schatten en te vertalen. Eerder stipte ik al heel kort aan dat deze eerste zinnen kunnen klinken als een ongefundeerde generalisering die dan wel positief is maar daardoor des te betuttelender klinkt met als gevolg dat je zou kunnen denken dat de verteller zich superieur voelt aan de Kabyls. De zinnen luiden:

La soif d'apprendre du Kabyle et son goût pour l'étude sont devenus légendaires. Mais c'est que le Kabyle, outre ses dispositions naturelles et son intelligence pratique, a vite compris quel instrument d'émancipation l'école pouvait être (105).

Een van de eerste vertalingen die ik hiervan maakte was:

Het verlangen van de Kabyl om te leren en zijn liefde voor het studeren zijn inmiddels legendarisch. En dat komt niet alleen door zijn natuurlijke aanleg en praktische intelligentie, maar ook doordat de Kabyl al snel heeft begrepen hoezeer scholing kan bijdragen tot emancipatie.

Het gebruik van het generieke 'de Kabyl' klinkt hier echter in mijn oren te zeer alsof we het over een heel curieuze mensensoort hebben. Nu vertaal je een generiek gebruikt Frans 'le Kabyle' sowieso doorgaans met een meervoud, maar in dit geval zou ik dan verderop in de zin ook 'hun' moeten invoegen en daarmee vond ik de afstand tot de Kabylische bevolking enkel nog groter worden. Bovendien zijn 'het verlangen' en 'zijn liefde' zulke zachtaardige termen dat de paternalistische bijklank zeer sterk werd. Wat dat betreft leggen 'soif' en 'goût' iets meer felheid bij de Kabyls waardoor het Frans misschien iets minder betuttelend klinkt. Toch klinkt ook in het Frans, met name door 'ses dispositions naturelles et son intelligence pratique', het idee dat we aapjes aan het kijken zijn wel een beetje door. Ik heb dat dan ook niet willen verdoezelen, maar ik heb er ook erg voor gewaakt het niet prominenter te maken dan in het Frans. Mijn uiteindelijke vertaling luidt daarom:

Dat Kabyls leergierig zijn en van studeren houden is inmiddels welbekend. Nog naast hun natuurlijk aanleg en praktische intelligentie ontstond bij de Kabyls immers al snel het besef dat scholing enorm kan bijdragen tot emancipatie (84).

Inhoudelijk zit er nu nog een wat paternalistische generalisering in, maar minder dan in mijn eerste vertaling wordt dat nog aangedikt door de formulering. Het is immers niet mijn bedoeling enige constructie van ongelijkheid die Camus waarschijnlijk onbewust in zijn tekst heeft verwerkt sterker aan te zetten dan hij zelf deed. 'Leergierig zijn' en 'van studeren houden' suggereert een iets actievere houding dan wat ik eerst had en daarnaast klinkt in 'begreep al snel' uit mijn eerste vertaling door dat het om kennis ging waar de verteller allang van op de hoogte was maar wat tot de Kabyl wat langzamer doordrong, terwijl 'het besef' uit mijn uiteindelijke vertaling meer los lijkt te staan van de kennis van de verteller en daardoor minder superieur klinkt.

Een ander voorbeeld dat in het Frans niet anders dan positief bedoeld is, maar waarin toch wel degelijk lichte superioriteit doorklinkt is 'si l'on veut vraiment [...] que ce peuple si digne soit français' (108). De suggestie van superioriteit zit hem erin dat het blijkbaar niet voor zich spreekt dat dit volk 'digne' is. Camus bedoelt natuurlijk alle lezers uit zijn tijd die daar onterecht aan twifelen te overtuigen, maar aan de hedendaagse lezer laat dit zinnetje vooral zien hoe scheef de verhoudingen waren. Ook dit heb ik niet proberen te verdoezelen en daarom heb ik het vertaald met: 'Als we [...] echt [...] willen dat dit bijzonder waardige volk Frans wordt' (88).

In 'Le Malaise politique' komt naast de referentie 'Arabe' ook nog de term 'musulman' voor om de inheemse bevolking van Algerije aan te duiden (cf 109). Dit lijkt misschien een even generaliserende term als 'Arabe', maar volgens Toumi klopt het dat vrijwel alle inheemse bewoners van Algerije toen moslim waren (76). Ook Droz en Lever gebruiken in hun boek *Histoire de la guerre d'Algérie* de term 'musulman' om de inheemse bevolking mee aan te duiden (cf 21-22) dus het is waarschijnlijk een redelijk machtsneutrale aanduiding. Ik heb ervoor gekozen 'moslim' te gebruiken (cf 90) omdat hier dus inderdaad sprake is van een groep mensen met een islamitische achtergrond.

Problematischer vond ik het wanneer Camus sprak over 'les masses arabes' (79), 'une masse arabe' (111) of 'la quasi-totalité de ces masses', als verwijzing naar 'les populations arabes' (109). Wanneer het over mensen gaat kan 'masse' volgens Le Grand Robert een tijdelijk gevormde grote groep zijn of een grote groep mensen die permanent een geheel vormt. Het is een vrij neutrale term in die zin dat er niet direct wordt gesuggereerd *waarom* een groep een groep is, maar daarmee is het nog niet makkelijk te vertalen. Het woord 'masse' suggereert namelijk een eenheid, maar de nadruk ligt erop dat het om een grote hoeveelheid gaat. Wanneer Camus zegt: 'Supposer [...] que la répression une fois déclenchée puisse susciter dans les masses arabes la confiance et l'estime...' (79) weet de lezer dat het om heel veel mensen gaat die op een bepaalde manier bij elkaar horen. Wanneer we 'groepen Arabieren' zouden vertalen ligt de nadruk echter ineens veel te veel op de eenheid die ze vormen en niet op de hoeveelheid; 'grote

hoeveelheden Arabieren' gaat dan weer voorbij aan de eenheid. Bovendien zijn bij beide vertalingen niet alle Arabieren in Algerije betrokken, terwijl dat in het Frans wel zo is. Ik heb het in dit geval uiteindelijk met 'de Arabieren' (93) vertaald, maar zonder overtuiging.

Ook 'le rêve d'une masse arabe annulée à jamais' (111) komt in mijn vertaling niet goed uit de verf. 'Het verlangen naar een voor altijd uitgewist [...] Arabisch volk' (94) heeft wel de eenheid, maar waar het woord 'masse' niet direct inzicht geeft over de oorsprong of reden van de eenheid vult 'volk' dat natuurlijk wel in. Het gebruik van 'volk' maakt het verschil tussen de Europeanen en de inheemse bevolking weer net een beetje moeilijker te overbruggen. Aan de andere kant heeft Camus het zelf in deze tekst verderop ook over 'le peuple arabe' (112).

Dit probleem deed zich ook voor bij het derde geval van 'masse', wanneer het terugwijst naar 'les populations arabes' (109). 'Population' kan volgens Le Grand Robert zowel duiden op een volk dat bepaalde kenmerken deelt als naar een neutralere bevolking van een bepaalde plek die behalve die plek niet veel meer hoeft te delen. Als vertaler moet je dan kiezen of je nadruk wil leggen op de eigenheid van een groep mensen, en daarmee op de verschillen tussen die groep en andere groepen, of dat je het neutraler en overbrugbaarder wil houden. Daar komt nog bij dat Camus in dit geval kiest voor een meervoud wat bij de eerste interpretatie zou accentueren dat er sprake is van duidelijk te onderscheiden 'Arabische' volkeren, terwijl in het tweede geval simpelweg alle 'Arabische' bewoners van het land worden bedoeld. Voor beide interpretaties valt wat te zeggen. De eerste laat zien dat Camus zich ervan bewust is dat er verscheidenheid is onder wat hij desondanks 'les Arabes' noemt, en met de tweede is de afstand tussen de Arabische bevolking en de Europeanen minder groot. Dat is precies wat Camus nastreefde en het woord 'population' laat deze optie op dit punt open. Voor dat laatste heb ik gekozen om de toenaderingspoging iets meer te accentueren. Mijn vertaling luidt dus: 'de Arabische bevolking' (90).

Maar om terug te keren op de 'masse' in de zin erna: ook hier heb ik geen oplossing kunnen vinden die in mijn ogen alle facetten van het woord ondervangt. Ik heb er hier voor gekozen de nadruk te leggen op de hoeveelheid en daardoor gaat de eenheid wat verloren. Mijn vertaling van 'La quasi-totalité de ces masses' luidt: 'Vrijwel al deze mensen' (90).

Een volgend probleem deed zich voor in 'Lettre à un militant algérien'. Camus heeft het hier over 'Nous, Français' en 'Vous, Arabes'. Van beiden vindt hij dat ze zich moeten richten 'aux siens' (112), dus 'aux nôtres' en 'aux vôtres' (112). Het oubollige 'tot de zijnen', 'tot de onzen' of 'tot de uwen' werkt niet meer, dus moest ik er wel wat aan toevoegen. Ik heb ervoor gekozen in alle gevallen 'broeders' (94 en 95) toe te voegen omdat Camus regelmatig voor broederschap pleit. Daar zou je tegen in kunnen brengen dat hij juist voor broederschap tussen de verschillende bevolkingsgroepen pleit en het toevoegen van broeders op de plekken waar ik het heb gedaan suggereert dat hij en Kessous allebei hun eigen broeders hebben en dat ze juist niet

gemengd zijn. Omdat Camus in deze tekst echter zelf in het begin al een keer zegt 'vous et vos frères' (111) leek het me desondanks het meest geschikte woord om toe te voegen.

Er is ook een drietal politiek beladen termen waarmee Camus refereert aan feiten aan de Europese kant van de zaak. Ten eerste is er het woord 'métropole', dat staat voor een natie *ten opzichte van* zijn koloniën en daarmee onlosmakelijk verbonden is met de koloniale realiteit. Ik heb dit woord beide keren dat het voorkomt (in 'L'Enseignement' (105) en 'La Table ronde' (113)) met 'moederland' vertaald (84 en 96), omdat dat de term is die in het Nederlands gangbaar is om de verhouding tussen een land en zijn overzeese koloniën aan te duiden. Ik denk dat beide woorden evenzeer met de koloniale realiteit verbonden zijn en vergelijkbare machtsverhoudingen in zich dragen.

Le « fait français » (111) uit 'Lettre à un militant algérien' was problematischer. Het duidt erop dat Frankrijk nu eenmaal op een bepaalde manier in Algerije aanwezig is, dus 'de Franse aanwezigheid' zou wellicht in de buurt komen. Die formulering draagt echter te weinig de boodschap in zich dat er niets aan de situatie te doen is, dat het een gegeven is waar je niet omheen kunt. Bovendien wijzen de aanhalingstekens erop dat deze woorden vaker zijn gebruikt om de aanwezigheid van de Fransen mee aan te duiden, maar dat ze in Camus' oren misschien net iets te boud klinken. Ik kon geen Nederlandse uitspraak vinden die als vaker gebruikt equivalent van 'fait français' zou kunnen worden gezien, maar ik wilde wel graag het onontkoombare van de situatie laten zien en ook een iets te boude bewoording gebruiken. Daarom heb ik voor 'de "Franse realiteit"' gekozen (94). De aanhalingstekens refereren nu niet direct aan een eerder gebruikte uitspraak, maar ze benadrukken wel dat Camus deze woorden zelf niet zo snel zou hebben gekozen.

'Les Français d'Algérie' (111 en 113) was ook niet gemakkelijk te vertalen. Het klinkt in het Frans redelijk neutraal. Het gebruik van 'de' suggereert wel een oorsprongsband, maar Algerije wordt er niet mee opgeëist, noch wordt heel sterk benadrukt dat deze Fransen in Algerije thuishoren. Ze komen ervandaan, maar verder gaat het in deze benaming niet per se. 'De Fransen van Algerije' klinkt echter onbeholpen en 'de Fransen uit Algerije' iets minder, maar het klinkt nog niet natuurlijk genoeg om door te kunnen gaan voor *de* manier om aan deze groep te refereren. Het lijkt bovendien lichtjes te impliceren dat ze wel uit het land afkomstig zijn, maar er nu niet meer wonen. De andere kant van het spectrum, 'de Algerijnse Franse' of de 'Franse Algerijnen', zou juist wel heel veel toe-eigening impliceren en dat leek me niet wenselijk. Ik heb uiteindelijk gekozen voor 'de Fransen in Algerije' (93 en 96) hoewel daarmee niet meer dan een toevallige aanwezigheid wordt gesuggereerd en de oorsprongsband, die voor Camus toch erg belangrijk was, verdwijnt. Misschien heb ik hiermee de beladenheid van de term iets te veel naar de achtergrond geduwd, maar de andere opties brengen weer andere bezwaren met zich mee.

De laatste politiek beladen term die ik wil bespreken is 'la communauté franco-arabe d'Algérie' uit 'Lettre à un militant algérien' (112). Dit is een belangrijke term omdat hij beschrijft wat Camus nastreefde: een samensmelting van beide bevolkingsgroepen tot één gemeenschap. Het 'franco-arabe' moest dus een geheel vormen en het was ook van belang om net als Camus een bepaald lidwoord te gebruiken; hij weet namelijk precies hoe die gemeenschap eruit moet komen te zien. We hebben echter opnieuw het probleem van 'd'Algérie'. In dit geval kon het zeker niet in een bijvoeglijk naamwoord worden gevangen, want dan zou het wegvallen tegen het bijvoeglijke naamwoord Frans-Arabisch. Een 'gemeenschap in Algerije' klinkt te veel alsof er nog andere gemeenschappen zijn en dat is juist niet de bedoeling, want het gaat om een gemeenschap waaraan iedereen meedoet. Ik heb dus gekozen voor 'de Frans-Arabisch gemeenschap van Algerije' om Camus' ideaal te beschrijven (95).

4.4. Conclusie

Het was niet eenvoudig deze teksten van Camus uit *Chroniques Algériennes* te vertalen. De vertaalproblemtiek is erg complex. Door alles wat Camus zelf uitlegt is de informatiedichtheid in de brontekst al erg hoog en toch moet er voor de hedendaagse doeltekstlezer nog redelijk wat informatie worden toegevoegd. Tegelijkertijd is de tekst stilistisch erg strak gecomponeerd waardoor er in de lopende tekst weinig ruimte is voor een toelichting. Daarom heb ik ervoor gekozen bij ieder artikel een introducerend tekstje te schrijven en waar me dat nodig leek een voetnoot in te voegen. Op deze manier hoop ik de lezer de informatie te verschaffen die hij nodig heeft om een goed beeld te krijgen van de koloniale realiteit waarin de artikelen zijn ontstaan zonder dat die extra informatie ten koste gaat van de stilistische kwaliteiten van de teksten.

De stilistische kenmerken zijn namelijk net zo goed van belang om Camus' mening, die op zichzelf een manifestatie van koloniale realiteit is, even krachtig als in de brontekst over te brengen. Ik heb Camus' stijlfiguren niet altijd weten te behouden. Vooral wanneer een bepaald woord op heel veel verschillende manieren werd gebruikt heb ik soms iets moeten inleveren. Gelukkig kwam het ook voor dat ik de retorische middelen wel kon behouden of op andere punten kon compenseren.

Hoewel ik het belangrijk vond de lezer van genoeg informatie te voorzien om de teksten in hun ontstaanscontext te kunnen plaatsen, heb ik dat niet altijd naar tevredenheid kunnen doen. Soms refereert Camus bijvoorbeeld aan feiten die ik niet heb teruggevonden, zoals wanneer hij het heeft over het initiatief van de kolonie om meer meisjesscholen te bouwen. Toch denk ik dat ik op genoeg punten relevante informatie heb kunnen toevoegen om de lezer wat houvast te geven en een lezing zonder al te grote begripsproblemen mogelijk te maken. Hierbij heb ik vooral veel gehad aan de aantekeningen van Spiquel en Vanney bij de *Chroniques*

Algériennes in het verzameld werk van Camus en *Histoire de la guerre d'Algérie* van Droz en Lever.

De manier waarop in Camus' journalistieke artikelen machtsverhoudingen zijn gecodeerd was misschien nog wel het grootste vertaalprobleem. Het was mijn uitgangspunt de politieke beladenheid zo min mogelijk af te zwakken en ook niet aan te sterken, maar het was niet altijd makkelijk in te schatten hoe politiek beladen een formulering precies was. Over een term als 'Arabe' is gelukkig veel geschreven, dus hierbij kon ik in een voetnoot laten zien dat Camus' woordkeuze op dit punt een wellicht onbewuste aangebrachte codering van ongelijke machtsverhoudingen was. Ook op andere punten heb ik geprobeerd de spanning voelbaar te maken tussen het feit dat Camus dan wel voor gelijkheid pleitte, maar er in zijn teksten toch wel degelijk sporen te zien zijn van de superieure positie die Europeanen innamen ten opzichte van de inheemse bevolking van Algerije. Om dit te bereiken heb ik er vooral voor gewaakt de politieke beladenheid in de teksten niet af te zwakken, maar het was ook niet mijn bedoeling haar aan te sterken. Tussen deze twee uitersten heb ik voortdurend geschipperd.

Voor een volledig Nederlands beeld van Camus zou het goed zijn als *Chroniques Algériennes* in het Nederlands zou worden vertaald. Ik ben ervan overtuigd dat er een publiek is in Nederland dat Camus genoeg waardeert om graag geïntroduceerd te worden in de nieuwe inzichten in het werk van deze auteur. Een dergelijke uitgave zou in mijn ogen van uitgebreide informatieve parateksten moeten worden voorzien, temeer omdat de koloniale context voor Camus vanaf de basis zou moeten worden opgebouwd. Er is een algemene introductie nodig waarin Camus' positie ten opzichte van het kolonialisme en de onafhankelijkheidsstrijd uit de doeken wordt gedaan en het zou ook niet verkeerd zijn bij iedere artikelenreeks een korte introductie te schrijven, zoals Camus zelf heeft gedaan en ik nu voor ieder afzonderlijk artikel ook. Daarnaast denk ik dat het goed zou zijn met noten te werken, zoals ik heb gedaan, want er is bij de Nederlandse lezer waarschijnlijk veel onbekend over de ontstaansgrond van deze en andere teksten van Camus, maar het zou me niet verbazen als de tijd rijp is om daar verandering in te brengen.

5. Vertaling artikelen Chroniques Algériennes

Op de volgende pagina's staan mijn vertalingen van de artikelen *L'Enseignement*, *Le malaise politique*, *Lettre à un militant algérien* en *La table ronde*. Ieder artikel wordt voorafgegaan door een korte inleiding.

Het volgende artikel komt uit de reportagereeks *Misère de la Kabylie* die Albert Camus van 5 tot en met 15 juni 1939 publiceerde in de links georiënteerde Algerijnse krant *Alger Républicain*. De artikelen gaan met name over de grote schaarste waar Kabylïë, een bergachtige streek in het noorden van Algerije, in het begin van 1939 mee te maken kreeg. Camus schrijft in deze reeks echter niet alleen over de schaarste, maar ook over de algehele achtergestelde positie waar de Kabylische bevolking in verkeerde. Hij kaart bijvoorbeeld de ongelijkheid in salarissen en onderwijs aan en hekelt het koloniale beleid dat aan dergelijke ongelijkheden ten grondslag lag.

Het onderwijs

Dat Kabyls leergierig zijn en van studeren houden is inmiddels welbekend. Nog naast hun natuurlijk aanleg en praktische intelligentie ontstond bij de Kabyls immers al snel het besef dat scholing enorm kan bijdragen tot emancipatie.²³ Het komt tegenwoordig regelmatig voor dat dorpen een ruimte ter beschikking stellen en een bijdrage in de vorm van geld of gratis mankracht aanbieden in de hoop dat ze een school krijgen. En het komt ook regelmatig voor dat er met zo'n aanbod niets wordt gedaan. En het gaat hierbij niet alleen om de jongens. In geen van de Kabylische dorpen waar ik ben geweest lieten de inwoners na me te vertellen hoe graag ze meisjesscholen wilden hebben. En er is op dit moment niet één zo'n school die geen leerlingen weigert.

Dat is trouwens precies het probleem met het onderwijs in Kabylïë; het ontbreekt dit land aan scholen, maar geld voor onderwijs is er genoeg. Die paradox zal ik straks uitleggen. Als ik de tien schitterende schoolgebouwen die onlangs zijn gebouwd buiten beschouwing laat, dateert het grootste deel van de hedendaagse Kabylische scholen uit de tijd dat het Algerijnse budget werd beheerd door het moederland, zo rond 1892.²⁴

Van 1892 tot 1912 heeft de bouw van scholen volledig stilgelegen. In die periode stond met het project Joly-Jean-Marie de bouw van een flink aantal scholen van 5000 frank op de planning²⁵ en gouverneur-generaal Lutaud kondigde op 7 februari 1914 zelfs plechtig aan dat er

²³ Het zou kunnen dat Camus hier refereert aan de *Jeunes Algériens*, een groep hoger opgeleide Algerijnen die zich in het begin van de 20ste eeuw uitspraken voor een ruimhartiger assimilatiebeleid. Aan het eind van de 19de eeuw waren er Franse stemmen opgestegen die pleitten voor een betere positie voor de inheemse Algerijnse bevolking en hoewel deze stemmen nauwelijks werden gehoord en maar voor weinig veranderingen hebben kunnen zorgen, werd het wel voor een enkeling mogelijk hoger onderwijs te volgen en zo kon er aan het begin van de 20ste eeuw een kleine hoogopgeleide inheemse elite ontstaan. Het grootste deel van deze hoger opgeleide Algerijnen was afkomstig uit Kabylïë (Droz en Lever, 21-22)

²⁴ Van 1881 tot 1896 was het *système des Rattachements* ('het verbindingssysteem') van kracht, dat inhield dat alle Algerijnse regeringszaken in Parijs werden behandeld in het kader van een volledige integratie van het beleid. In 1896 kwam er een einde aan dit systeem, met name om efficiëntieredenen (Droz en Lever, 21).

²⁵ Gouverneur-generaal Charles Jonnart was een voorstander van beter onderwijs in Algerije en in 1907 kreeg financieel vertegenwoordiger Charles Joly van hem de opdracht meer scholen te laten bouwen. Het plan voor

in Algerije 62 klaslokalen en 22 scholen per jaar zouden worden gebouwd. Als dit project maar voor de helft was uitgevoerd, zouden de 900 000 inheemse kinderen die momenteel geen onderwijs kunnen volgen nu op school zitten.

Om redenen waar ik hier niet dieper op in hoeft te gaan is er geen gevolg gegeven aan dit officiële project.²⁶ Het resultaat zal ik samenvatten in een cijfer: van de Kabylische kinderen die de leeftijd hebben om naar school te gaan profiteert vandaag de dag slechts een tiende van dit onderwijs.

Betekent dit dat de kolonie niets heeft gedaan in dit opzicht? Het is een ingewikkeld probleem. Meneer Le Beau heeft onlangs in een toespraak bekendgemaakt dat er meerdere miljoenen aan inheems onderwijs zijn besteed.²⁷ De details die ik nu zal geven tonen echter onweerlegbaar aan dat de situatie niet merkbaar is verbeterd. We moeten dus aannemen dat die miljoenen welbeschouwd verkeerd zijn besteed en dat wil ik graag verduidelijken met een aantal voorbeelden. Maar laten we eerst de situatie eens bekijken.

Het spreekt voor zich dat de infrastructuur rondom economische en toeristische centra goed is. Waar het ons hier echter om gaat, is hoe het er in de douars²⁸ en met de Kabylische bevolking voor staat. Wat we nu al kunnen zeggen is dat Tizi-Ouzou, een stad die over een mooie inheemse school met 600 plekken beschikt, ieder jaar 500 leerlingen weigert.

In een school in Oumalou die ik heb kunnen bekijken moesten de onderwijzers in oktober ongeveer tien scholieren per klas weigeren. En die klassen waren met 60 tot 80 leerlingen al overvol.

In Beni-Douala kun je een klas met 86 leerlingen bewonderen waar de kinderen her en der zijn neergezet, tussen de banken, op de verhoging waar de leraar zit en sommigen moeten staan. In Djemaâ-Saridj heeft een prachtige school met 250 leerlingen er in oktober 50 geweigerd. De school in Adni telt 106 leerlingen en heeft er een stuk of tien afgewezen, nadat de dertienjarige kinderen op straat waren gezet.

Rondom Michelet is de situatie nog instructiever, als ik het zo mag verwoorden. De douar Aguedal telt 11 000 inwoners en heeft één enkele school met twee klassen. De douar Ittomagh

een flink aantal scholen van 5000 frank is echter mislukt omdat de gemeentes niet wilden meewerken en in 1914 is het project beëindigd. Charles Lutaud probeert dan de kosten voor basisscholen voor de inheemse bevolking onder te brengen bij het landelijke Algerijnse budget om niet afhankelijk te zijn van de gemeentes (Spiquel en Vanney, 1431).

²⁶ Waarschijnlijk doelt Camus hier op WOI die in de vier jaren die zouden volgen een groot deel van de aandacht opeiste.

²⁷ George Le Beau, gouverneur-generaal van Algerije van 1935 tot 1940.

²⁸ Een douar is in de eerste plaats een Noord-Afrikaans nomadisch tentendorp, maar tijdens de kolonisatieperiode was het ook een bestuurlijke aanduiding voor een dorp of stad op het platteland (Le Grand Robert, 'douar').

wordt bewoond door 10 000 Kabyls en heeft er helemaal geen. De school in Bou-Ahderrahmane in de gemeente Beni-Ouacif heeft onlangs nog zo'n honderd leerlingen geweigerd.

Sinds twee jaar heeft het dorp Aït-Aïlem een klaslokaal waar slechts één onderwijzer lesgeeft.

In de regio Sidi-Aïch, in het dorp Vieux-Marché, hebben tweehonderd kandidaten zich in oktober aangemeld. Er zijn er ongeveer vijftien toegelaten.

In de douar Ikedjane met zijn 15 000 inwoners hebben ze geen enkele klas. In de douar Timzrit met zijn even grote bevolking hebben ze een school met één klas. In de douar Iyadjadjène (5000 inwoners) hebben ze geen school. In de douar Azrou-N'-Bechar (6000 inwoners) hebben ze geen school.

Het aantal kinderen dat geen onderwijs krijgt wordt in deze streek op 80% geschat. In mijn woorden komt dat erop neer dat alleen al in deze streek bijna 10 000 kinderen zijn veroordeeld tot de modder in de goot.

Wat de gemeente Maillot betreft, ik heb hier de berekeningen voor me liggen van het aantal scholen per douar en per inwoner. Hoewel dit toch al geen wereldliteratuur is denk ik dat een opsomming daarvan te langdradig zou zijn. Maar het is van belang in ieder geval te weten dat deze streek over negen klassen beschikt voor ongeveer 30 000 Kabyls. De douar Beni-Sliem in de streek Dellys, waarvan ik de extreme armoede al eens heb aangekaart, heeft 9000 inwoners en niet één klas.

Het lovenswaardige initiatief van de kolonie met betrekking tot meisjesscholen is nog niet zo lang geleden genomen en het staat buiten kijf dat negen van de tien douars er te weinig van hebben. Maar het zou ongepast zijn daar iemand de schuld van te geven. We moeten echter wel opmerken hoe ongelooflijk belangrijk de Kabyls dat onderwijs vinden en hoe eensgezind ze zijn in hun roep om uitbreiding ervan.

Wat dat betreft is er niets zo aangrijpend als het scherpe besef dat sommige Kabyls hebben van de kloof die dit eenzijdige onderwijs tussen hun vrouwen en henzelf slaat. Een van hen zei tegen me: 'Het gezin is alleen nog maar een begrip of sociaal basisprincipe zonder inhoud. En elke dag merken we tot ons verdriet dat het onmogelijk is geworden om ook maar een deel van onze gevoelens met onze vrouwen te delen. Geef ons meisjesscholen, anders zorgt deze breuk voor een ontwrichting van het leven van de Kabyls.'

Betekent dit dat er niets is gedaan voor het Kabylische onderwijs? Integendeel. Er zijn prachtige scholen gebouwd, een stuk of tien in totaal, volgens mij. Al die scholen hebben tussen de 700 000 en een miljoen frank gekost. De allermooiste zijn zonder twijfel die in Djemaâ-Saridj, Tizi-Rached, Tizi-Ouzou en Tililit. Maar op deze scholen wordt regelmatig iemand geweigerd. En deze scholen komen aan geen van de behoeftes in de streek tegemoet.

Kabylië zit niet te wachten op een paar paleizen. Het heeft een heleboel degelijke, eenvoudige scholen nodig. Ik denk dat alle onderwijzers het met me eens zijn als ik zeg dat ze best zonder met mozaïek versierde muren kunnen en genoeg hebben aan een comfortabele, nette woning. En ik denk ook dat ze genoeg van hun vak houden, zoals ze in de zware eenzaamheid van het binnenland iedere dag weer laten zien, om liever twee extra klassen te hebben dan een nutteloze pergola.

Symbolisch voor dit absurde beleid was wat ik zag toen ik onderweg naar Port-Gueydon door Aghrib reed, een van de onvruchtbaarste streken van Kabylië. Het enige mooie was de zeemassa die je vanaf de top van de col in een inham in de bergen kon zien liggen. Maar onder het gonzende licht strekten onvruchtbare, rotsachtige stukken land vol fonkelende bremstruiken en mastiekbomen zich eindeloos ver uit. En daar, midden in de woestijn waarin geen mens te bekennen was, rees de wonderschone school van Aghrib op als het toonbeeld van nutteloosheid.

Ik vind dat ik hier geen blad voor de mond hoor te nemen. Ik weet niet wat er waar is van de volgende uitspraak die ik van een Kabyl hoorde: 'Ziet u, het gaat erom zo min mogelijk klassen te creëren met zo veel mogelijk geld.' Maar ik heb wel de indruk dat deze scholen voor de toeristen en de onderzoekscommissies zijn gebouwd en dat de elementaire levensbehoeften van de inheemse bevolking worden opgeofferd voor de suggestie van prestige.

In mijn ogen is er niets zo verwerpelijk als een dergelijk beleid. En als het gevoel van prestige überhaupt ooit bevestigd kan worden, gebeurt dat pas op de dag dat het niet meer is gebaseerd op uiterlijke sier, maar op diepgaande grootmoedigheid en broederlijk begrip.

Tot die tijd is het goed om te weten dat we met het bedrag dat is uitgegeven aan één paleisschool drie extra klaslokalen zouden kunnen bouwen en een einde kunnen maken aan het jaarlijkse teveel aan afgewezen leerlingen. Ik heb nagevraagd wat het kost om een standaard moderne, comfortabele school te bouwen met twee klaslokalen en twee onderwijzerswoningen.

Zo'n school kan met 200 000 frank worden geplaatst. En voor iedere paleisschool zou je er drie kunnen neerzetten. Dit lijkt me voldoende informatie om een oordeel te vellen over een beleid waarbij het erop neerkomt dat je een pop van 1000 frank cadeau doet aan een kind dat al drie dagen niets heeft gegeten.

De Kabyls vragen dus met klem om scholen, zoals ze met klem om brood vragen. Maar ik ben er ook van overtuigd dat er een algemenere hervorming moet plaatsvinden in de onderwijskwesitie. De vraag die ik de Kabyliëse bevolking met betrekking tot dit onderwerp voorlegde werd unaniem beantwoord. De Kabyls krijgen pas meer scholen op de dag dat de kunstmatige grens tussen het Europese onderwijs en het inheemse onderwijs wordt opgeheven, op de dag dus dat in de banken van dezelfde school twee volkeren die gemaakt zijn om elkaar te begrijpen elkaar zullen beginnen te leren kennen.

Ik maak me natuurlijk geen illusies over wat onderwijs vermag. Maar de mensen die zo luchtig doen over het nut van onderwijs hebben er zelf wel gebruik van gemaakt. Als we in ieder geval echt assimilatie nastreven en willen dat dit bijzonder waardige volk Frans wordt, moeten we er niet mee beginnen hen van de Fransen te scheiden. Als ik het goed heb begrepen is dat het enige wat ze vragen. En ik heb het gevoel dat beide groepen dan pas zullen beginnen elkaar te leren kennen. Ik gebruik de toekomstige tijd, want het moet gezegd dat er nog geen begin mee is gemaakt en dat verklaart de fouten in ons beleid. Toch is een oprecht uitgestoken hand voldoende, dat heb ik onlangs zelf gemerkt. Maar het is aan ons om de muren die ons gescheiden houden omver te werpen.

In mei 1945 schreef Camus voor de Franse verzetskrant Combat een serie artikelen onder de titel Crise en Algérie. De artikelen zijn gebaseerd op een rondreis van drie weken door Algerije waarin Camus de sociale, economische en politieke stand van zaken in kaart probeerde te brengen. Het doel van zijn teksten, zo zei Camus, was de Fransen in Europa te laten zien wat zich eigenlijk in Algerije afspeelde, want in Frankrijk heerste een 'ongelooflijke onwetendheid' als het om Noord-Afrika ging en volgens Camus was dat een van de kernoorzaken van een beleid dat eerder voor spanningen zorgde dan dat het oplossingen bracht (Chroniques Algériennes, 93-94). Ook in deze serie behandelde Camus verschillende problemen, van de honger waar de Algerijnse bevolking mee te kampen had tot de ongelijke behandeling van de verschillende bevolkingsgroepen.

De politieke malaise

Hoe ernstig en urgent het economisch tekort in Noord-Afrika ook is, het is geen afdoende verklaring voor de politieke crisis in Algerije. Het is het eerste waar we aandacht aan hebben besteed omdat de honger al het andere overheerst. Maar de politieke malaise gaat eigenlijk nog aan de hongersnood vooraf. En als we doen wat we moeten doen om de Algerijnse bevolking te eten te geven hebben we alleen nog maar een begin gemaakt. Dat is een andere manier om te zeggen dat we daarna eindelijk een politiek zullen moeten gaan bedenken.

Ik zal niet beweren dat ik in twee, drie artikelen een Noord-Afrikaanse politiek kan formuleren. Dat zou niemand me in dank afnemen en de waarheid is er niet bij gebaat. Maar de Algerijnse politiek is zo vervormd geraakt door vooroordelen en onwetendheid dat ze er al enorm mee geholpen is we de situatie op een objectieve manier in kaart brengen aan de hand van een gefundeerd onderzoek. Dat wil ik hier graag doen.

Ik las in een ochtendkrant dat 80% van de Arabieren²⁹ Frans staatsburger wilde worden. Ik zal de huidige toestand in de Algerijnse politiek echter samenvatten met de mededeling dat ze dat inderdaad wilden, maar dat dat verleden tijd is. Wanneer je heel lang door hoop op de been bent gehouden en die hoop is de grond in geboord ga je je ergens anders op richten en hoef je op den duur niet eens meer. Dat is wat er bij de inheemse Algerijnen is gebeurd en dat is in de eerste plaats onze schuld.

²⁹ Hoewel slechts 15% van de inheems bevolking van Algerije werkelijk Arabische voorouders had werd de term *Arabe* tijdens de kolonisatie gebruikt voor iedereen die deel uitmaakte van de inheemse bevolking, ook al was het overgrote deel daarvan Berber. Het was dan ook meer een manier om het verschil tussen kolonist en gekoloniseerde aan te duiden dan om een etnische of culturele achtergrond te laten zien (Toumi, 74). De term staat dus symbool voor ongelijke machtsverhoudingen en dat maakt het opmerkelijk dat Camus, die juist meer gelijkheid nastreefde, zich er wel van bediende. Het zou kunnen dat het gebruik ervan destijds zo gebruikelijk was dat men zich nauwelijks realiseerde dat daarmee ongelijke machtsverhoudingen werden benadrukt.

Je kunt niet zeggen dat de Franse koloniale doctrine in Algerije sinds de verovering erg coherent is gebleken. Ik zal de lezer niet vermoeien met een overzicht van de veranderingen die ze heeft doorgemaakt vanaf het concept van een Arabisch koninkrijk, dat zo geliefd was bij het Second Empire,³⁰ tot het concept van assimilatie. In theorie heeft die laatste idee uiteindelijk gewonnen. Sinds een jaar of vijftig heeft Frankrijk zich officieel ten doel gesteld langzaam maar zeker het Franse staatsburgerschap open te stellen voor alle Arabieren. Laten we daar meteen aan toevoegen dat het bij een idee is gebleven. De assimilatiepolitiek is in Algerije zelf, en dan vooral bij de invloedrijke kolonisten, op een niet aflatende vijandigheid gestuit.

Er bestaat een breed scala aan – soms ogenschijnlijk overtuigende – argumenten die Algerije in de verstarde politieke toestand hebben gebracht waarin het zich nu bevindt. Ik zal het niet in mijn hoofd halen die argumenten ter discussie te stellen. Maar ik kan wel zeggen dat je in deze kwestie, net als in andere kwesties, op een dag een keuze moet maken. Frankrijk heeft zich er duidelijk over uit moeten spreken of het Algerije zag als een veroverd land waarvan de bewoners, wie alle rechten waren ontnomen en die nog eens extra plichten op de koop toe moesten nemen, in volledige afhankelijkheid van ons moesten leven, of dat het zijn eigen democratische principes zo universeel achtte dat het ze ook kon laten gelden voor de volkeren die het onder zijn hoede had genomen.

Frankrijk heeft gekozen en dat strekt het land tot eer. Omdat het heeft gekozen en om die woorden betekenis te geven moest het tot het uiterste gaan. Er kwam verzet van individuele belangen die hebben geprobeerd de geschiedenis tot stilstand te brengen. Maar de geschiedenis is altijd in beweging en volkeren ontwikkelen zich net zo goed. Geen enkele historische situatie is ooit definitief. En als je je niet wilt aanpassen aan de snelheid waarmee de tijden veranderen, moet je je erbij neerleggen dat je niet mee kunt komen. De Franse politiek in Algerije heeft deze elementaire waarheidsprincipes genegeerd en loopt daarom altijd twintig jaar achter op de werkelijke situatie. Een voorbeeld zal de zaak wat verhelderen.

Het Blum-Viollette-project was in 1936 na zeventien jaar stilstand de eerste stap in de richting van de assimilatiepolitiek. Er was niets revolutionairs aan. Het kwam erop neer dat zo'n 60 000 moslims staatsburgerrechten en de status van kiezer zouden krijgen. Dit relatief bescheiden project deed bij de Arabische bevolking enorm veel hoop opvlammen. Vrijwel al deze mensen, die zijn verzameld in het Algerijnse congres, zijn dan ook akkoord gegaan. De invloedrijke kolonisten, die zijn verenigd in de staatscommissie voor financiën³¹ en de bond voor

³⁰ In 1863 werd door Napoleon III, die aanvankelijk president was van de Tweede Franse Republiek en daarna keizer werd van het Second Empire, een nieuwe politiek geformuleerd met betrekking tot Algerije. Het moest niet langer worden gezien als een kolonie, maar als een 'Royaume arabe', dat onder Frans protectoraat zou komen te staan en waar gelijke rechten zouden moeten gelden voor de verschillende bevolkingsgroepen. Deze politiek is echter nooit echt van de grond gekomen (Droz en Lever, 17-18)

³¹ *Les Délégations financières* was een orgaan dat zich mocht uitspreken over de door de gouverneur-generaal opgestelde begroting voordat het aan het parlement werd voorgelegd. De commissie bestond uit 24 Europese

burgemeesters van Algerije, hebben zo'n sterk tegenoffensief uitgevoerd dat het project niet eens aan het parlement is voorgesteld.

De verijdeling van die vurige hoop heeft natuurlijk voor een al even radicale verwijdering gezorgd. Op dit moment heeft de Franse overheid voor Algerije de beschikking van 7 maart 1944 in de aanbieding met een kiesreglement dat min of meer hetzelfde is als bij het Blum-Viollette-project.

Als die beschikking werkelijk werd toegepast zouden bijna 80 000 moslims het kiesrecht verwerven. Het maakt ook een einde aan de bijzondere juridische status van de Arabieren, iets waarvoor de Noord-Afrikaanse democraten jarenlang hebben gestreden. Arabieren werden namelijk niet volgens hetzelfde strafrecht en ook niet door dezelfde rechtbanken berecht als de Fransen. Door strengere en snellere buitengewone rechtsmachten verkeerden ze in een permanente staat van onderdrukking. In de beschikking wordt een einde gemaakt aan deze misstanden en dat is heel goed.

Maar de Arabische opinie heeft teleurstellingen te verduren gehad en men blijft wantrouwig en terughoudend, ondanks al het goede wat dit project met zich meebrengt. De geschiedenis heeft namelijk niet stilgestaan. Eerst zagen we hoe het Franse prestige een nederlaag leed en ten onder ging. Toen kregen we de landing van de geallieerden in 1942, waardoor de Arabieren met andere landen in contact kwamen en de behoefte kregen zichzelf met hen te vergelijken.³² Ten slotte kregen we de pan-Arabische federatie, waarvan we niet kunnen ontkennen dat het voor de Noord-Afrikaanse volkeren een permanente verleiding vormt. En ten slotte kregen we ook nog de schaarste die de wrok alleen maar groter maakt. Dit alles zorgt ervoor dat een project dat in 1936 met enthousiasme was ontvangen en heel wat problemen had opgelost vandaag de dag slechts met wantrouwen tegemoet wordt getreden. We zijn opnieuw te laat.

Over het algemeen streven volkeren alleen maar naar politieke rechten om een begin te maken aan hun sociale strijd en die tot een goed einde te brengen. De Arabische bevolking wilde vooral stemmen omdat ze wisten dat ze op die manier, door gebruik te maken van hun democratische vrijheid, een einde konden maken aan het onrecht waar het politieke klimaat in Algerije door wordt verziekt. Ze wisten dat ze een einde konden maken aan de ongelijkheid in de

kolonisten, 24 Europese niet-kolonisten en 21 (vanaf 1937 24) inheemse afgevaardigden, deels Arabieren en deels Kabyls. Door deze ongelijke verdeling kregen de grootgrondbezitters doorgaans hun zin (Spiquel en Vanney, 1433)

³² Op 8 november 1942 landden de geallieerden in Noord-Afrika en dat leidde tot een opleving van het Algerijnse nationalisme. Ferhat Abbas kwam in contact met de vertegenwoordiger van Roosevelt: Robert Murphy, met wiens steun hij in februari 1943 *le Manifeste du peuple algérien* schreef. Abbas streefde een constructie na waarbij Algerije een federatie van Frankrijk zou worden; erkend als autonome staat, maar wel beschermd door Frankrijk (Droz en Lever, 31)

salarissen en pensioenen, aan de nog schandaligere ongelijkheid in de militaire pensioenen en uitkeringen, en in het algemeen aan alles waardoor ze in een ondergeschikte positie worden gehouden. Maar het lijkt erop dat dit volk geen vertrouwen meer heeft in de democratie, waarvan het een schijnvertoning te zien heeft gekregen. Ze hopen een andere manier te vinden om het doel te bereiken waarvan ze nooit zijn afgeweken: een verbetering van hun positie.

Als ik op mijn onderzoek afga staat de Arabische opinie hierom grotendeels onverschillig of vijandig tegenover de assimilatiepolitiek. Dat is eeuwig zonde. Maar voor we besluiten wat we moeten doen om de situatie te verbeteren moeten we een helder beeld schetsen van het politieke klimaat waar Algerije in is beland.

De Arabieren zijn in aanraking gekomen met tal van nieuwe zienswijzen en omdat het in de geschiedenis der volkeren altijd zo is dat alles wat een volk nastreeft politiek tot uitdrukking komt, heeft de moslim-opinie zich momenteel verenigd rondom een opmerkelijke persoonlijkheid, Ferhat Abbas, en zijn partij *Les Amis du Manifeste*. Mijn volgende artikel zal over deze belangwekkende beweging gaan die oorspronkelijker en van grotere betekenis is dan alle andere bewegingen die sinds het begin van de verovering het daglicht hebben gezien.

Mohamed el Aziz Kessous was een Algerijnse socialist die aanvankelijk lid was van Les Amis du Manifeste van Ferhat Abbas. Een paar maanden na het begin van de oorlog in Algerije besloot hij een tweemaandelijks blad op te richten dat als doel had de Europeanen en de Algerijnen nader tot elkaar te brengen: Communauté Algérienne. Camus' brief aan Kessous verscheen in het eerste nummer van dit blad, op 1 oktober 1955.

Brief aan een Algerijnse activist

Mijn beste Kessous,

Ik vond je brieven toen ik terugkwam van vakantie en ik vrees dat mijn bijval rijkelijk laat komt. Toch wil ik je graag laten weten dat ik achter je sta. Want het zal je niet verbazen dat Algerije me op het moment pijn doet zoals een ander zou zeggen dat zijn longen hem pijn doen. En sinds 20 augustus begin ik wanhopig te worden.³³

Als we denken dat de Algerijnse Fransen de massaslachtingen in Philippeville en elders wel zullen vergeten, hebben we geen idee hoe de mens in elkaar zit. Als we aan de andere kant denken dat wanneer de repressiemaatregelen eenmaal in werking treden ze bij de Arabieren zullen leiden tot vertrouwen in en waardering voor Frankrijk, is dat net zo goed onzinnig. We zijn dus tegenover elkaar komen te staan met het vaste besluit elkaar onverbiddelijk zo veel mogelijk pijn te doen. Ik kan die gedachte niet verdragen en op het moment worden al mijn dagen erdoor vergald.

En toch, jij en ik, wij die zo op elkaar lijken, die opgroeiden in dezelfde cultuur en dezelfde hoop koesteren, die al zo lang als broers met elkaar omgaan en één zijn in de liefde voor ons land, wij weten dat we geen vijanden zijn en, samen, een gelukkig leven zouden kunnen leiden in dit land van ons. Want het is van ons en zonder jou en je broers kan ik het me niet voorstellen, zoals jij het waarschijnlijk niet los kunt zien van mij en de mensen die op mij lijken.

Je hebt het heel goed verwoord, beter dan ik het zou kunnen: we zijn gedoemd tot samenleven. De Fransen in Algerije – en ik wil je ervoor bedanken dat je nog eens benadrukt dat dat niet allemaal bloeddorstige rijkelui zijn – leven er al meer dan een eeuw en zijn met meer

³³ Onder leiding van Youssef Zighout ontstonden er op 20 augustus 1955 onder andere in Philippeville rellen waarmee men wilde laten zien dat de bevolking achter de nationalistische beweging FLN (Front de Libération Nationale) stond en dat ze in staat waren zich te organiseren. De rellen, waarbij zo'n 123 doden vielen, waarvan 71 onder de Europese bevolking, werden hardhandig neergeslagen door het Franse leger. Het aantal slachtoffers dat officieel is gevallen bij die repressiemaatregelen komt op 1273, maar wordt ook wel op 12 000 geschat. Vanaf dat moment zijn de verhoudingen onherroepelijk op scherp komen te staan. Angst dreef de Europese bevolking tot extreme maatregelen en veel inheemse Algerijnen ontvluchtten hun verwoeste douars om zich aan te sluiten bij de onafhankelijkheidsstrijd. Volgens Droz en Lever was er nu geen weg meer terug en was vanaf dit moment de oorlog volledig (Droz en Lever, 75-77).

dan een miljoen. Alleen al daarom zijn de Algerijnse problemen anders dan die in Tunesië en Marokko, waar de Fransen zich minder lang geleden en in kleineren getale hebben gevestigd. De 'Franse realiteit' in Algerije kan niet worden opgeheven en het is onnozel te verlangen dat Frankrijk er per direct verdwijnt. Maar aan de andere kant is er ook geen reden dat negen miljoen Arabieren als vergeten mensen op hun eigen grond zouden moeten leven; het verlangen naar een voor altijd uitgewist, zwijgend en onderworpen Arabisch volk is evengoed krankzinnig. De Fransen zijn al zo lang zo stevig in de Algerijnse grond geworteld dat het niet reëel is te denken dat je hen ervan los kunt rukken. Maar dat geeft hun in mijn ogen nog niet het recht de wortels van de Arabische cultuur en het Arabische leven door te snijden. Ik heb mijn leven lang gezegd (en je weet dat ik daarvoor zelfs uit mijn land ben verbannen) dat er verreikende en diepgaande hervormingen nodig zijn. Ik werd niet geloofd, men bleef vasthouden aan die machtsdroom die uitgaat van een eeuwigdurende macht en waarin wordt vergeten dat de geschiedenis nooit stilstaat en de hervormingen nu harder nodig zijn dan ooit. De hervormingen die jij noemt zijn in ieder geval een eerste, essentiële poging, waarmee we zo snel mogelijk moeten beginnen, als ze tenminste niet bij voorbaat al kopje ondergaan in Frans of Arabisch bloed.

Maar ik weet uit ervaring dat als je vandaag de dag zoiets zegt je je begeeft in het 'no man's land' tussen twee legers en je daar dan tussen de rondvliegende kogels staat te verkondigen dat oorlog bedrog is en bloed de geschiedenis wel vooruit kan brengen, maar dan alleen in de richting van nog meer wreedheid en ellende. Wat voor antwoord kan iemand die zoiets met hart en ziel en uit alle macht durft te roepen anders verwachten dan gelach en nog meer wapengekletter? En toch moet het worden geroepen en omdat jij je hebt voorgenomen dat te doen kan ik je niet aan deze dwaze en noodzakelijke onderneming laten beginnen zonder je te zeggen dat ik me als een broer met je verbonden voel.

Ja, het belangrijkste is dat we ruimte openhouden voor dialoog, hoe klein die ruimte ook is; het belangrijkste is dat we ontspanning brengen, hoe vluchtig en licht die ook mag zijn. En om dat te bereiken moeten wij allebei onze broeders tot kalmte manen. De onvergeeflijke massaslachtingen van Franse burgers leiden tot andere, even stompzinnige vernielingen gericht op individuen en het eigendom van het Arabische volk. Het lijkt net of een paar woedende gekken zich hebben gerealiseerd dat ze gevangenzitten in een gedwongen huwelijk en daarom maar hebben besloten er een dodelijke omhelzing van te maken. Ze zijn gedwongen om samen te leven, niet in staat één te worden en besluiten om dan toch ten minste samen te sterven. En omdat beide groepen met hun excessen de motieven en de excessen van de ander in kracht doen toenemen kan de dodenstorm die over ons land is neergedaald alleen maar blijven groeien tot er een algehele vernietiging plaatsvindt. Als we elkaar onophoudelijk blijven aftroeven wint de

verwoesting het uiteindelijk en verandert Algerije in een land vol ruïnes en doden dat geen enkele kracht en geen enkele macht ter wereld er deze eeuw nog bovenop kan helpen.

We moeten dus ophouden elkaar af te troeven en daar is een taak weggelegd voor ons, Fransen en Arabieren die weigeren elkaars hand los te laten. Wij, Fransen, moeten ervoor strijden dat de onderdrukking niet van ons allemaal uitgaat en dat de Franse wet in ons land helder en algemeen geldend blijft. We moeten strijden om onze broeders te wijzen op hun fouten en op de plichten van een groot land dat zonder aan waardigheid in te boeten niet op een xenofobe massaslachting kan reageren met een vergelijkbare uitbarsting. En we moeten ook strijden voor een versnelde invoering van de noodzakelijke, beslissende hervormingen waarmee de Frans-Arabische gemeenschap van Algerije weer op de weg naar de toekomst terechtkomt. Jullie, Arabieren, moeten op jullie beurt jullie broeders er onophoudelijk op blijven wijzen dat wanneer terrorisme tot burgerslachtoffers leidt het niet alleen terecht doet twifelen aan de politieke rijpheid van de mensen die tot zulke dingen in staat zijn, maar bovendien de positie van anti-Arabisch denkende personen alleen maar versterkt, het bevestigt hun argumenten en legt de liberale Franse opinie het zwijgen op, terwijl die misschien zal zien dat verzoening een oplossing is en anderen daarvan kan overtuigen.

Ik zal hetzelfde antwoord krijgen als jij: dat de tijd voor verzoening voorbij is en dat het nu zaak is een oorlog te voeren en die te winnen. Maar wij weten allebei dat er bij deze oorlog geen echte winnaars zullen zijn en dat we erna net zo goed als ervoor nog steeds en voor altijd samen moeten leven, op dezelfde aarde. Wij weten dat onze levens zo nauw met elkaar verbonden zijn dat alles wat de een doet een tegenaanval bij de ander uitlokt, dat de ene misdaad tot de andere leidt, waanzin op gekte volgt en dat het uiteindelijk vooral zo is dat wanneer de een geen actie onderneemt de ander ook niets kan doen. Als jullie, democratische Arabieren, tekortschieten in jullie taak voor rust te zorgen, is alles wat wij, liberale Fransen, ondernemen gedoemd te mislukken. En als wij onze plicht niet weten te volbrengen, zullen jullie schamele woorden verloren gaan in de wind en het vuur van deze genadeloze oorlog.

Daarom toon ik me zo solidair met de plannen die je hebt, beste Kessous. Ik wens je, ik wens ons veel succes. Ik wil uit alle macht geloven dat er op onze akkers, in onze bergen en aan onze oevers vrede komt, dat de Arabieren en de Fransen zich in een vrij en rechtvaardig Algerije kunnen verzoenen en dan eindelijk zullen proberen het bloed te vergeten dat hen nu nog uit elkaar drijft. Wij, die samen verbannen zijn naar haat en wanhoop, zullen die dag samen een vaderland terugvinden.

Het volgende artikel komt uit de reeks L'Algérie déchirée die Camus van oktober 1955 tot januari 1956 publiceerde in het Franse, centrum-linkse weekblad L'Express. In deze artikelen constateert Camus met afgrijzen dat de oorlog nu echt is begonnen en de kloof tussen de Fransen en de Algerijnen dieper is dan ooit. Voor de zoveelste keer roept hij op tot een werkelijk gesprek waarin beide partijen elkaar eindelijk zouden kunnen leren kennen en zich misschien toch nog zouden kunnen verzoenen.

De rondetafelconferentie

Politieke problemen los je niet op met mensenkennis. Maar zonder maak je ze gegarandeerd alleen maar complexer. In Algerije is bloed al genoeg om mensen uit elkaar te drijven. Laten we er geen domheid en verblinding aan toevoegen. De Fransen in Algerije zijn niet allemaal bloeddorstige schoften, en niet alle Arabieren zijn maniakale moordenaars. Het moederland wordt niet enkel bevolkt door gepensioneerde ambtenaren en nostalgische opperofficieren. En evenmin is Algerije Frankrijk, zoals met indrukwekkende onwetendheid hardnekkig wordt volgehouden, hoewel er wel meer dan een miljoen Fransen wonen, zoals aan de andere kant te vaak wordt vergeten. Zulke simplificaties zorgen alleen maar voor een verharding van het probleem. Bovendien rechtvaardigen ze elkaar en ontmoeten ze elkaar pas bij hun dodelijke afloop. Zo laten ze dag na dag zien, maar op een absurde manier, dat in Algerije Fransen en Arabieren gedoemd zijn om samen te leven of samen te sterven.

Natuurlijk kun je ervoor kiezen te sterven wanneer de wanhoop te groot wordt. Maar het is onvergeeflijk in het water te springen om de regen uit de weg te gaan en om te sterven juist omdat je wil overleven. Precies daarom lijkt het me nog altijd een zinvol idee een rondetafelconferentie te organiseren, waar de vertegenwoordigers van alle stromingen elkaar in alle rust kunnen ontmoeten, van de kolonialistische kringen tot de Arabische nationalisten. Het is namelijk niet goed als mensen alleen leven of in de eenzaamheid van hun facties. Het is niet goed te lang rond te blijven lopen met je haat of je vernedering, of zelfs met je dromen. De wereld waarin we leven is die van de onzichtbare vijand; de strijd is abstract en daarom kan niemand hem verhelleren of verzachten. De ander zien en hem horen kan de strijd een betekenis geven en hem misschien ook zinloos maken. Het uur van de ronde tafel wordt het uur van de verantwoordelijkheid.

Maar dan moet het wel een eerlijke en heldere bijeenkomst zijn. Of het eerlijk wordt ligt buiten onze macht. Uit principe zou ik dat niet aan bestuurders overlaten. Het is echter een feit dat het momenteel in hun handen ligt en daarom maken we ons zo'n zorgen. De rondetafelconferentie moet in ieder geval niet worden benut voor een nieuw krachteloos

koehandelproject dat is bedoeld om de mensen aan de macht houden die blijkbaar politicus zijn geworden om politiek te kunnen vermijden.

Dan blijft de helderheid over en daar kunnen we wel wat aan doen. Daarom zal ik in een aantal artikelen ingaan op de simplificaties die ik noemde en daarbij zal ik beide medespelers de argumenten laten zien die zijn tegenstander tegen hem gebruikt. Maar een objectieve houding is geen neutrale houding. Het heeft alleen zin moeite te doen iets te begrijpen als dat tot verheldering van een stellingame kan leiden. Ik zal ten slotte dus stelling nemen. En ik zal maar meteen zeggen dat ik opnieuw stelling neem tegen de wanhoop, want in Algerije staat wanhoop op dit moment gelijk aan oorlog.

Tot besluit

In deze scriptie heb ik een vertaalwetenschappelijke bijdrage willen leveren aan de oproep uit verschillende hoeken en verschillende landen om het werk van Albert Camus tegen het licht van zijn koloniale ontstaansgrond te herlezen. Said pleitte voor een hercontextualisering van Camus' werk omdat hij de imperialistische patronen die er volgens hem in verscholen liggen zichtbaar wilde maken, Ieme van der Poel wilde Camus' werk juist herlezen tegen het licht van zijn idealistische mediterraneaanse droom en Chaulet-Achour benadrukte dat de vraag of Camus imperialist was of niet van secundair belang is en dat we de koloniale realiteit in zijn werk ongeacht het antwoord op die vraag moeten erkennen.

Zelfs al waren deze drie theoretici het er niet over eens of Camus als een antikolonialist of juist als een kolonialist moet worden gezien, ze besteedden allemaal aandacht aan de controverse die er rondom Camus is ontstaan met betrekking tot de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog die hij niet steunde en het kolonialisme waartegen hij in zijn fictiewerk niet expliciet ten strijde trok. De meest Nederlanders zien Camus echter als een onbesproken, geëngageerde Franse filosoof, zeker niet als een controversieel persoon. Slechts weinig Nederlanders realiseren zich dat veel van zijn fictiewerk in Algerije speelt, laat staan dat men de verhalen in een koloniale context plaatst. Daarom leek het me des te interessanter om voor Nederland, waarvoor bovenstaande oproep bij uitstek kan gelden, te onderzoeken hoe dit beeld van een oncontroverseele, van iedere koloniale realiteit losstaande Camus zich heeft ontwikkeld.

Ik heb ten eerste onderzocht hoe er in Nederland al of niet een koloniale context wordt gecreëerd voor Albert Camus 1) in de Nederlandse pers, 2) in de presentatie van de vertalingen van zijn werk door de uitgever en 3) in de vertalingen zelf. Omdat ik er dus al snel achter kwam dat die context in Nederland vrijwel ontbreekt, heb ik me ten tweede afgevraagd hoe een koloniale context voor Camus alsnog gecreëerd zou kunnen worden. Ik ben namelijk van mening dat een koloniale hercontextualisering in Nederland een vollediger beeld van de schrijver zou geven.

In het eerste hoofdstuk heb ik uiteengezet hoe groot de rol was die het koloniale Algerije speelde in het leven en werk van Albert Camus. We hebben gezien dat de positie van de inheemse bevolking Camus erg aan het hart ging en dat het geweld in de onafhankelijkheidsoorlog hem veel verdriet deed. Tot zijn dood bleef hij hopen dat de verschillende bevolkingsgroepen in Algerije zich zouden verzoenen en in harmonie verder zouden kunnen leven. De Franse staatsburger Camus voelde zich namelijk meer thuis in Algerije dan in Frankrijk, zoals Marius Coolen in zijn artikel 'Albert Camus terug in Afrika' zo nadrukkelijk beschrijft. Camus' betrokkenheid bij het koloniale Algerije komt met name tot uitdrukking in zijn journalistieke artikelen die zijn gebundeld in *Chroniques Algériennes*, maar

ook in zijn fictiewerk zijn duidelijke sporen terug te zien van de koloniale realiteit waarin hij leefde.

In het tweede hoofdstuk heb ik een receptieonderzoek uitgevoerd van 1940 tot en met 2013. Hierin komt naar voren dat het koloniale Algerije altijd al grotendeels afwezig is geweest in het beeld dat in Nederland van de schrijver bestaat. Over het algemeen wordt hij in de context van het existentialisme en de Tweede Wereldoorlog geplaatst. Een enkele keer wordt gemeld dat Camus geboren is in Algerije, maar aan zijn politieke standpunten hieromtrent wordt vrijwel geen aandacht besteed. Het opvallendst is dit tijdens de onafhankelijkheidsstrijd, wanneer er in Nederland tegelijkertijd erg veel aandacht is voor de Franse intellectuelen, met name de existentialisten, en ook voor de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog. Deze twee aandachtspunten worden echter nooit met elkaar in verband gebracht. Tekenend is ook het gebrek aan ophef in Nederland over Camus' uitspraken in Stockholm nadat hij de Nobelprijs heeft gewonnen. Terwijl heel de wereld erover valt dat Camus eerder zijn moeder dan de gerechtigheid zou verdedigen, blijft het in Nederland stil.

Wanneer in de jaren '90 de biografieën van Todd en Verrips, *Le Premier Homme* en later de vertaling daarvan verschijnen, komt er iets meer aandacht voor Camus' koloniale achtergrond en zelfs voor de controverse die er rondom hem was ontstaan. Opvallend genoeg wordt de kritiek op Camus' standpunten, nu ze eigenlijk voor het eerst in Nederland worden besproken, weggewoven als achterhaald en onredelijk. Camus blijft in Nederlandse ogen de onbesproken, geëngageerde Franse filosoof van het absurde.

Aan de hand van een casestudy van *L'Étranger* heb ik in het derde hoofdstuk willen onderzoeken hoe de receptie van een specifiek werk eruit heeft gezien. Daarnaast heb ik in dit hoofdstuk het tweede en derde punt van mijn onderzoeksvraag willen behandelen: 2) wordt er door uitgeverijen een koloniale context voor deze roman gecreëerd en 3) zien we in de vertaling zelf sporen terug van de koloniale realiteit?

Om hier antwoord op te kunnen geven heb ik allereerst besproken hoe de koloniale realiteit in de brontekst precies tot uiting komt. We zagen dat de presentatie van de Arabes als naam- en stemloze, statische en passieve abstracties zonder gedifferentieerde en doorgrondelijke persoonlijkheden een manifestatie van het kolonialisme was. Daarnaast nemen Meursault en Raymond allebei een bepaalde positie in ten opzichte van de Arabes, ten opzichte van elkaar en ten opzichte van het moederland. De sociale verhoudingen tussen deze drie identiteiten zijn een gevolg en dus ook een uiting van de koloniale situatie. Het pataouète dat Raymond spreekt en de exotiserende manier waarop Meursault dit dialect in zijn verhaal verwerkt spelen een belangrijke rol in de constructie van deze drie koloniale identiteiten.

Na dit te hebben vastgesteld heb ik eerst voor beide vertalingen onderzocht of er in de begeleidende parateksten een koloniaal kader wordt gecreëerd en of er in de receptie van de

roman aandacht wordt besteed aan de koloniale elementen. Voor beide vertalingen geldt dat dit niet het geval is. In de presentatie van de eerste vertaling, van Adriaan Morriën uit 1949, wordt de lezer nadrukkelijk aangespoord de roman als een universeel verhaal over de absurde toestand van de mens in de wereld te lezen en om Meursault als moreel onschuldig personage te zien. Dit zien we grotendeels weerspiegeld in de receptie. In de presentatie van de tweede vertaling, van Peter Verstegen uit 2013, is de nadruk op het absurde weggefallen, maar staat nog steeds de universele lezing voorop. Ook dit zien we weerspiegeld in de receptie. Er wordt in de flaptekst van de eerste uitgave van deze nieuwe vertaling echter wel heel kort genoemd dat Meursault een pied noir is en Camus uit Algerije komt, dus wellicht is dit het begin van een verschuiving in de presentatie van de roman.

In het tweede deel van de casestudy heb ik allereerst bekeken wat postkoloniale vertaaltheorieën ons kunnen vertellen over de mogelijkheid van het behoud van koloniale elementen in vertaling. We moesten in deze paragraaf ten eerste concluderen dat er in *L'Étranger* sprake is van twee culturele metateksten: die van het Europese Frankrijk dat Camus duidelijk als doelpubliek voor ogen had en die van de koloniale realiteit van mensen die noch kolonist noch gekoloniseerde zijn, maar wel in een koloniale samenleving leven. Dit betekent dat de vertaler van deze roman twee culturele metateksten moet overbrengen waarvan de ene bij de doelcultuur heel onbekend is en in een inferieure machtspositie ten opzichte van die doelcultuur staat, terwijl de andere juist wel heel bekend is bij de doelcultuur en in de machtsrelatie tot de doelcultuur heel sterk staat. Tymoczko liet ons zien dat in vertaling van de culturele metatekst van een zwakkere, onbekende broncultuur veel meer verloren gaat dan van die van een dominante, bekende broncultuur. Iets vergelijkbaars geldt voor de vertaling van meertaligheid. In de praktijk gaan de koppeling van een dialect met een bepaalde plek en de machtsstructuren die erin verborgen liggen in meertaligheid vaak verloren.

In de vertaalvergelijking hebben we gezien dat dit ook opgaat voor beide vertalingen van *L'Étranger*. Zowel in Morriëns vertaling als in die van Verstegen is de inbedding in een koloniaal Algerije minder sterk dan in de brontekst. Dit komt ten eerste doordat het taalgebruik van Raymond niet meer geworteld is in Algiers. Nu was een dergelijke worteling vrijwel onmogelijk geweest omdat het Nederlands geen Algiers' dialect kent, maar het gevolg is dat Raymonds rol als vertegenwoordiger van de pieds noirs die zich vooral oriënteren op Algerije naar de achtergrond raakt. Hierdoor is bij beide vertalingen Meursault ook minder nadrukkelijk een tussenpersoon tussen het koloniale Algerije en het Europese moederland. Ten tweede zijn er de termen 'Arabe' en 'Maurusque' die direct naar de koloniale situatie in Noord-Afrika verwijzen. Ook de socio-historische lading van deze termen was in vertaling niet met één term te behouden, dus ook op dit vlak gaat de directe koppeling met het koloniale Algerije verloren.

Er is echter een belangrijk verschil tussen de vertaling van Morriën en die van Verstegen. Terwijl in beide niet een concrete koloniale situatie wordt opgeroepen laat Morriën de mogelijkheid van een koloniale realiteit open, terwijl Verstegen een dergelijke lezing veel moeilijker maakt. De verhouding tussen de Arabes en pieds noirs in Morriëns vertaling is wellicht niet typisch Algerijns, maar wel typisch Westerling en de Ander, terwijl beide groepen in Verstegens vertaling haast gelijkwaardig zijn. Verstegens Arabieren zijn geen ondoorgroondelijke, ongedifferentieerde Oosterlingen, maar een vijandige groep die ook buiten een koloniale situatie bedreigend was geweest. Er is 'gewoon' een ruzie tussen twee groepen gaande, terwijl bij Morriën de dreiging vooral wordt veroorzaakt door de afstand tussen de groepen en het mysterie dat de Arabes omringt.

Ook in de relatie tussen Raymond en de Mauresque zit meer gelijkwaardigheid, zo veel zelfs dat de officier van justitie haar erkent als Raymonds 'vriendin', waardoor het voor de hedendaagse lezer om een zeer serieuze relatie gaat. Hiermee verdwijnt de segregatie uit de koloniale realiteit die in de brontekst en in de vertaling van Morriën wel wordt opgeroepen door het gebruik van iets laatdunkender verwijzingen naar de verhouding tussen Raymond en de Mauresque. Op deze manier wordt het eigenlijk onmogelijk Verstegens vertaling nog te lezen als een verhaal dat zich afspeelt in een koloniale realiteit.

Daarnaast maakt Verstegen Raymonds taalgebruik minder exotisch door de aanhalingstekens weg te laten en door Meursaults eigen bewoordingen meer op die van Raymond te laten lijken. Hierdoor is Meursault minder duidelijk een tussenpersoon en Raymond minder duidelijk de representant van een voor de doeltekstlezer vreemde cultuur. Voor deze drie voorbeelden geldt dat Morriëns vertaling dan wel niet direct de associatie met het koloniale Algerije oproept, maar met meer kennis daar door de lezer toch nog kan worden geplaatst, terwijl die mogelijkheid bij Verstegens vertaling eigenlijk verdwijnt. Dit zou betekenen dat wanneer de parateksten de lezer van Morriëns vertaling niet zo duidelijk in de richting van een universele lezing zouden sturen, maar juist informatie zouden verschaffen over het koloniale Algerije, de vertaling heel goed zou kunnen worden gelezen als een tekst die zich daar afspeelt. Omdat we hebben geconstateerd dat een koppeling specifiek met de Algerijnse situatie in de tekst zelf vrijwel onmogelijk is lijkt de optie van koloniale realiteit openhouden zoals Morriën dat heeft gedaan in combinatie met informatieve parateksten de beste manier om *L'Étranger* een koloniaal kader te geven en misschien is dat wat Van Reybrouck in zijn nawoord heeft gedaan.

Mijn motivatie om in het tweede deel van deze scriptie een viertal artikelen uit *Chroniques Algériennes* te vertalen was tweevoudig. Ten eerste realiseerde ik me dat het Nederlandse gebrek aan koloniale context voor Camus versterkt kan zijn door het feit dat deze teksten niet toegankelijk zijn voor het grotere Nederlandse publiek. Omdat ik denk dat vertaling

van deze teksten zou kunnen bijdragen aan het creëren van die context wilde ik daar een begin mee maken.

Ten tweede wilde ik zelf ondervinden hoe moeilijk het is bij vertaling van een in koloniale context ontstane brontekst de koloniale elementen in een doelttekst recht te doen. En dit bleek inderdaad erg moeilijk. Ik heb de vertaalproblematiek in drie categorieën onderverdeeld: retorische middelen, historische feiten en realia, en codering van machtsverhoudingen. Dat deze laatste twee categorieën manifestaties zijn van de koloniale realiteit is evident, maar ik vond het erg belangrijk dat de stijlkenmerken van de teksten niet ondergesneeuwd zouden raken. De retorische middelen waar Camus zich van bedient zorgen er namelijk voor dat zijn boodschap heel sterk overkomt en aangezien die boodschap net zo goed een manifestatie van de koloniale situatie is, vond ik het van het grootste belang die ook zo sterk mogelijk over te brengen.

Het was mijn doel het voor de Nederlandse doelttekstlezer mogelijk te maken de teksten zonder al te veel begripsproblemen te lezen en hiervoor leek het me noodzakelijk gebruik te maken van parateksten, juist om de retorische kracht van de artikelen meer tot hun recht te laten komen. Ik heb daarom bij ieder artikel een korte introductie geschreven en verder gewerkt met voetnoten. Het was niet altijd gemakkelijk te achterhalen naar welke historische feiten Camus precies verwees, dus het komt voor dat ik informatie had willen geven maar dat niet heb kunnen doen. Toch denk ik dat ik de lezer een redelijk goed houvast heb kunnen geven bij het lezen van Camus' artikelen.

Ook met de manier waarop de machtsverhoudingen in deze artikelen waren gecodeerd heb ik moeite gehad. Ik vond het vaak niet makkelijk in te schatten hoe politiek beladen bepaalde formuleringen waren, maar met behulp van achtergrondinformatie over bepaalde termen heb ik mijn best gedaan de formuleringen met dezelfde politieke spanning te vertalen als ik denk dat ze in de brontekst hebben. Mijn uitgangspunt hierbij was de politieke beladenheid van bepaalde formuleringen zo min mogelijk af te zwakken, maar ook niet te versterken. Ik vond het vooral van belang dat de lezer zich bewust zou worden van de spanning die er zit tussen het feit dat Camus aan de ene kant wil dat de inheemse bevolking beter wordt behandeld, maar aan de andere kant zelf formuleringen gebruikt waarin ongelijke machtsverhoudingen besloten liggen, waarschijnlijk zonder dat hij zich daarvan bewust was. Dit zie ik namelijk als een belangrijke uitingsvorm van de koloniale realiteit die de zijne was en waarvan hij niet echt los kon komen.

Tijdens deze scriptie ben ik tot het inzicht gekomen dat voor een hercontextualisering van Camus parateksten misschien wel onontbeerlijk zijn. Ten eerste leken de bestaande parateksten van Morriëns vertaling van *L'Étranger* de lezer zeer in de richting van een universele lezing te

hebben gestuurd terwijl zijn vertaling op zich gelezen zou kunnen worden als een tekst die in een koloniale realiteit speelt. Ten tweede kwam ik er bij de vertaling van *Chroniques Algériennes* al snel achter dat ik het doel dat ik had – de lezer voldoende informatie verschaffen over de koloniale realiteit die ten grondslag lag aan de artikelen – alleen kon bereiken door me tot parateksten te wenden.

Ik heb in deze scriptie meermaals de acceptatieproblemen aangehaald die Tymoczko noemt als het om parateksten gaat, maar ik denk en hoop dat die bezwaren bij een gecanoniseerd schrijver als Camus niet zwaar genoeg wegen, zeker niet als het erom gaat zaken aan het licht te brengen in zijn werk die decennialang onderbelicht zijn gebleven maar waarvan nu wereldwijd wordt bepleit dat ze meer aandacht zouden moeten krijgen als we een volledig beeld willen van Albert Camus.

Nu worden parateksten, zeker in de vorm van voetnoten, wellicht makkelijker geaccepteerd bij journalistieke teksten als uit *Chroniques Algériennes* omdat daarin de literaire functie toch een iets minder grote rol speelt, maar ik denk dat de Nederlandse lezer de nieuwe inzichten in het werk van een schrijver van belang niet moet worden onthouden. Aan de paratekst van de eerste druk van Verstegens vertaling is te zien dat De Bezige Bij het daar niet geheel mee oneens kan zijn, want anders dan in eerdere uitgaven wordt hier gemeld dat Meursault een pied noir is en Camus geboren in Algerije. Voor de ongeïnformeerde lezer is dit helaas niet voldoende om het boek in koloniale context te lezen, want het woord kolonie valt niet. Toch biedt het feit dat er een uitgave gepland staat met een nawoord van Van Reybrouck goede hoop. Als de schrijver van een boek over de geschiedenis van Congo gevraagd wordt om een nawoord te schrijven bij *L'Étranger* kon dat weleens betekenen dat de tijd nu toch echt rijp wordt gevonden voor een koloniale hercontextualisering van Albert Camus.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Boer, Wineke de. "Albert Camus." *de Volkskrant* 2 maart 2013: Boeken 4.
- Boerebach, B. M. "Een Pascal zonder Christus; Camus' verstandelijke ascese; Het probleem van het menselijke ongeluk." *De Tijd* 18 november 1957: 3.
- Bueren, Peter van. "Visconti, De Vreemdeling en een zorgzame weduwe." *De Tijd* 22 november 1968: 7.
- Camus, Albert. *L'Étranger*. Parijs: Gallimard, 1957.
- . *Chroniques Algériennes 1939-1958*. Parijs : Gallimard, 1958.
- . *De Vreemdeling*. Vertaling: Adriaan Morriën, zevende druk. Amsterdam: De Bezige Bij, 1961
- . *Bruiloft, De Vreemdeling, De Pest, De Zomer, De Val*. Vertaling: Anton van Waarden, Adriaan Morriën, Jan Pieter van der Sterre, Anton van Waarden, Dolf Verspoor. Amsterdam: De Bezige Bij, 1994.
- . *Œuvres complètes (Tome I)*. Parijs: Gallimard, 2006.
- Coolen, Marius. "Albert Camus terug in Afrika; Een koele hand op het hart." *De Tijd* 23 november 1971: 12.
- Eijsvoogel, Jurd. "Armoë maakt het geheugen schraal; Het plezier Albert Camus terug te vinden." *NRC Handelsblad* 12 mei 1995: csl 1.
- Groot, Ger. "Geef de aarde terug aan de armen; Albert Camus' aanzet tot een auto-biografische roman." *NRC Handelsblad* 22 april 1994: csl 2.
- Gt, C. de. "Een nieuwe roman van Albert Camus; „La Peste" een aangrijpend boek." *De Tijd* 21 februari 1948: 2.
- Haimon, Paul. "De hemel ziet rood; Een groot boek over de moderne jeugd." *Limburgsch Dagblad* 7 mei 1949: 3.
- Hengel, Mirjam van. "De ongerijmdheden van een hartstochtelijk leven." *Het Financieele Dagblad* 17 juni 2000.
- Hulst, Wiecher. "Nederlander strijdt voor de rechten van de kleine man in Indonesië; Poncke, 'n Princen onverveerd!" *Het Vrije Volk* 3 juli 1986: 11.
- Kamphuis, Marco. "Hun taal is weer gaaf; De Vreemdeling." *NRC Handelsblad* 15 februari 2013: Boeken.
- Leeuwen, J. L. van. 19-11-1949: "Albert Camus' „Caligula"." *De Telegraaf* 19 november 1949: 5.
- Oomens, L. "Liefdevolle herinnering aan Algiers." *Algemeen Dagblad* 2 juni 1995: Kunst 23.
- Pieters, J. Th. M. F. "„Caligula": een meesterwerk; Systematische poging om zin van bestaan te redden uit chaos." *De Tijd* 17 november 1949: 3.
- Rosseels, Maria. "Godard boos uit Venetië; Slechte ‚Vreemdeling‘ van Luchino Visconti." *De Tijd* 7 september 1967: 5.

- Sandberg, Henri. "Nobelprijs literatuur voor Albert Camus; De negende Franse auteur." *De Telegraaf* 18 oktober 1957: 7.
- T. B. "De Vreemdeling; Visconti maakte plaatjes bij Camus' boek." *De Waarheid* 22 november 1968: 9.
- Veldman, H. "Albert Camus 1913-1960." *Nederlands Dagblad* 5 januari 1975: 16-17.
- Vermeulen, Joris. "De moed van Albert Camus." *Trouw* 24 juni 2000: Boeken 37.
- Verstegen, Peter. "Vertaalcriteria en vertaalkritiek." Naaijens, Ton, et al. (red.). *Denken over vertalen*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2010. (oorspronkelijk in *Hollandsch Maandblad* (20: 369-370, 45-52) 1978)
- Wisse, C. J. "Camus' levensgevoel van de veertiger jaren; De doelloze vorige generatie." *Het Vrije Volk* 10 april 1970: 18.
- Zaag, B.J. van der. "Goede keuzes slechte keuzes." *Het Financieele Dagblad* 27 december 1997: persoonlijk 17.
- "Advertentie." *De Tijd* 19 november 1949: 8.
- "Algerian Chronicles; Reviews." *Harvard University Press, Catalog*. Online geconsulteerd: 30-08-2014.
- "Camus uit Algiers." *Het Vrije Volk* 4 mei 1962: 13.
- "Camus leerde uit verzet meer dan van filosofie." *Het Vrije Volk* 17 november 1957: 11.
- "Camus, filosoof van absurde." *Het Vrije Volk* 5 januari 1960: 7.
- "De Bezige Bij, najaar 2012." Amsterdam: Uitgeverij De Bezige Bij, 2012: 118.
- "De Kerk in Oostenrijk heeft haar martelaren; Het laatste middel der Nazi's was de provocatie; Onrechtvaardige bewering." *De Tijd* 4 december 1946: 3.
- "Een van de belangrijkste auteurs van na de oorlog; Albert CAMUS, adelaar der Franse schrijvers." *De Telegraaf* 5 januari 1960: 9.
- "Fransman Albert Camus wint Nobelprijs voor letterkunde." *Leeuwarder Courant* 17 oktober 1957: 9.
- "In Frankrijk komen belangrijke boeken op de markt; „Le vent noir", meesterlijk van sfeer." *Het Vrije Volk* 26 augustus 1947: 2.
- "Lezing over Camus; Pierre Bellanay sprak te Sittard en Heerlen." *Limburgsch Dagblad* 22 februari 1951: 5.
- Nijmeegs Universiteitsblad; Algerije* Nr.5 (1960).
- "Nobelprijs voor Camus; „Problemen van menselijke geest diepgaand en helder belicht." *De Tijd* 17 oktober 1957: 2.
- "Nobelprijswinnaars in Zweden; Camus moet schone Lucia kronen." *Het Vrije Volk* 10 december 1957: 3.
- "Onvoltooide van Camus ook gewild." *Trouw* 29 april 1994: 9.

- “Rapport van Rode Kruis: In Algerije wordt nog wél gemarteld.” *Het Vrije Volk* 5 januari 1960: 7.
- “Tussen twee vuren.” *NRC Handelsblad* 8 november 2013: Boeken.
- “Uit het Franse geestesleven; Gesprek tussen christendom en moderne wereld.” *Limburgsch Dagblad* 7 juli 1947: 3.
- “Vrije Volk Encyclopaedie.” *Het Vrije Volk* 16 maart 1953: 9.

Secundaire bronnen

- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths & Helen Tiffin. “Introduction.” *The Empire Writes Back. Theory and practice in post-colonial literatures*. Londen/New York: Routledge, 1989. 1-13.
- Bandia, Paul. “Postcolonialism and translation: the dialectic between theory and practice.” *Linguistica Antverpiensia*, NS2 (2003): 129-142.
- Bekkat, Amina Azz. “Albert Camus et l’Algérie: Le malentendu.” *Albert Camus, précurseur; Méditerranée d’hier et d’aujourd’hui*. Red. Alek Baylee Toumi. New York: Peter Lang Publishing Inc., 2009. 9-21.
- Bork, G.J. van & P.J. Verkruisje (red.). *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs*. De Haan, Weesp 1985.
- Bork, G.J. van. “Morriën, Adriaan.” *Schrijvers en dichters*. DBNL, 2004.
- Chaulet-Achour, Christiane. *Albert Camus, Alger. L’Étranger et autres récits*. Biarritz: atlantica, 1998.
- . “Albert Camus face à la question algérienne.” *Ligue des droits de l’homme Toulon; Les deux rives de la Méditerranée; Albert Camus, L’Algérie*. LDH Toulon, 28-8-2013. Online geconsulteerd op 13-8-2014.
- Chetouani, Lamria. “L’étranger d’Albert Camus : une lecture à l’envers du stéréotype arabe.” *Mots* (1992) 35-52.
- Daoud, Kamel. *Meursault, contre-enquête*. Arles: Actes Sud, 2014.
- Dejonghe, Roosje. “Een onaantastbare vertaling? Adriaan Morriëns vertaling van *L’Etranger*.” *Filter, tijdschrift voor vertalen*, Jaargang 18, nr. 3 (2011): 38-49.
- Delabastita, Dirk & Rainier Grutman “Introduction. Fictional representations of multilingualism and translation.” *Linguistica Antverpiensia*, NS4 (2005): 11-34.
- Droz, Bernard en Evelyne Lever. *Histoire de la guerre d’Algérie 1954-1962*. Editions du Seuil, 1982.
- Fanon, Frantz. “Conclusion.” *Les damnés de la terre*. Parijs: François Maspero, 1976. 229-233.
- Grégoire, Vincent. “Lorsque la fin justifie les moyens dans « L’Etranger ».” *Albert Camus aujourd’hui: de L’Etranger Au Premier Homme*. Red. Alek Baylee Toumi. New York: Peter Lang Publishing Inc., 2012. 85-96.

- Grutman, Rainier. "Refraction and recognition. Literary multilingualism in translation." *Target* 18:1 (2006): 17-47.
- Helming, Hester. *Masterscriptie: 'De beste uitgever sinds Geert'; Beeldvorming, imago en succes van De Bezige Bij*. 2010.
- Lakhdar Barka, Sidi Mohamed. "Camus : l'absence comme lieu de l'Autre." *Insaniyat*, 47-48 (2010): 125-141.
- Lefevere, André. "Composing the other." *Postcolonial Translation*. Red. Susan Bassnett en Harish Trivedi. Londen: Routledge, 1999. 75-94.
- Lévi-Valensi, Jacqueline. "Regards sur l'homme, lecture de l'œuvre." *Albert Camus*. Speciale uitgave van *Europe ; revue littéraire mensuelle* (1999): 3-8.
- . Preface. *Albert Camus, Alger. L'Étranger et autres récits*. Christiane Chaulet-Achour. Biarritz: Atlantica, 1998. 9-12.
- Lévy, Bernard-Henri. *Les Aventures de la liberté*. Parijs: Bernard Grasset, 1991.
- Meylaerts, Reine. "Heterolingualism in/and translation. How legitimate are the Other and his/her language? An introduction." *Target* 18:1 (2006): 1-15.
- Pas, Niek. *Aan de wieg van het nieuwe Nederland. Nederland en de Algerijnse oorlog 1954-1962*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2008.
- Pia, Pascal. "De journalist Albert Camus." *Raster* 90 (2000). Online geconsulteerd op 14-01-2014. (Vertaling Jacq Vogelaar; oorspronkelijk verschenen in *Magazine Littéraire* 67/68, 1972)
- Poel, Ieme van der. "Camus: a life lived in critical times." *The Cambridge Companion to Camus*. Red. Edward Hughes. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 13-25.
- . "L'interculturel chez Albert Camus: un dialogue de sourds?" "Dossier Camus et l'Algérie" Red. Mustapha Trabelsi. *Lendemain. Etudes comparées sur la France. Vergleichende Frankreichforschung* Jaargang 34 (2009): 109-117.
- Prochaska, David. "History as Literature, Literature as History: Cagayous of Algiers." *The American Historical Review*, Vol. 101, No. 3 (1996): 670-711.
- Remael, Aline & Ilse Logie. "Translation as creation: the postcolonial influence." *Linguistica Antverpiensia*, NS2 (2003): 11-23.
- Rey, Pierre-Louis. *L'Étranger : Camus*. Hatier, 1970.
- Said, Edward. *Orientalism*. Londen: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- . *Culture & Imperialism*. Londen: Vintage Books, 1994.
- Sartre, Jean-Paul. "Explication de « L'Étranger » ." *Situations, I; Essais critiques*. Parijs : Gallimard, 1947 (oorspronkelijk verschenen in *Les Cahiers du Sud*, feb. 1943).
- Schyns, Désirée. "Een verhouding van spanning en integratie; Literaire meertaligheid in vertaling." *Filter, tijdschrift over vertalen*, 21:3 (2014): 50-62.

- Spiquel, Agnès en Philippe Vanney. Actuelles III; Chroniques Algériennes 1939-1958; Notice. *Oeuvres complètes (Tome IV)*. Albert Camus. Parijs: Gallimard, 2008.
- Toumi, Alek Baylee. "Présentation." *Albert Camus, précurseur; Méditerranée d'hier et d'aujourd'hui*. Red. Alek Baylee Toumi. New York: Peter Lang Publishing Inc., 2009. 2-7.
- . "Camus: l'étranger, l'Africain. Pour une nouvelle traduction anglaise de L'Etranger." *Albert Camus aujourd'hui: de L'Etranger Au Premier Homme*. Red. Alek Baylee Toumi. New York: Lang, Peter, Publishing Inc., 2012. 71-83.
- Tymoczko, Maria. "Post-colonial writing and literary translation." *Postcolonial Translation*. Red. Susan Bassnett en Harish Trivedi. Londen: Routledge, 1999. 19-40.
- . "Translation, ideology and creativity." *Linguistica Antverpiensia*, NS2 (2003): 27-45.
- Yedes, Ali. "Identités coloniales et métropolitaines dans l'oeuvre de Camus." *Albert Camus, précurseur; Méditerranée d'hier et d'aujourd'hui*. Red. Alek Baylee Toumi. New York: Peter Lang Publishing Inc., 2009. 37-43.

Bijlagen

Bronteksten

L'Enseignement

La soif d'apprendre du Kabyle et son goût pour l'étude sont devenus légendaires. Mais c'est que le Kabyle, outre ses dispositions naturelles et son intelligence pratique, a vite compris quel instrument d'émancipation l'école pouvait être. Il n'est pas rare, à l'heure actuelle, de voir des villages proposer un local, offrir une participation en argent ou de la main-d'œuvre gratuite pour qu'une école leur soit donnée. Il n'est pas rare non plus de voir ces offres inutilisées. Et ceci ne vaut pas seulement pour les garçons. Je n'ai pas traversé un seul centre de la Kabylie sans que ses habitants ne me disent leur impatience d'avoir des écoles de filles. Et il n'est pas une de ces écoles qui, aujourd'hui, ne refuse des élèves.

Du reste, c'est tout le problème de l'enseignement en Kabylie : ce pays manque d'écoles, mais il ne manque pourtant pas de crédits pour l'enseignement. J'expliquerai tout à l'heure ce paradoxe. Si je mets à part la dizaine d'écoles grandioses récemment construites, la plupart des écoles kabyles d'aujourd'hui datent de l'époque où le budget algérien dépendait de la métropole, aux environs de 1892.

De 1892 à 1912, la construction d'écoles a marqué un temps d'arrêt total. À cette époque, le projet Joly-Jean-Marie envisagea la construction de nombreuses écoles à 5 000 francs ; le gouverneur général Lutaud, le 7 février 1914, annonça même solennellement la construction en Algérie de 62 classes et de 22 écoles par an. Si la moitié de ce projet avait été exécuté, les 900 000 enfants indigènes qui se trouvent aujourd'hui sans école auraient été scolarisés.

Pour des raisons que je n'ai pas à approfondir, il n'a pas été donné de suite à ce projet officiel. Le résultat, je le résumerai en un chiffre - aujourd'hui, un dixième seulement des enfants kabyles en âge de fréquenter l'école peuvent bénéficier de cet enseignement.

Est-ce à dire que la colonie n'a rien fait à cet égard ? Le problème est complexe. Dans un récent discours, M. Le Beau a déclaré que plusieurs millions avaient été consacrés à l'enseignement indigène. Or, les précisions que je vais maintenant donner prouvent sans contredit que la situation n'a pas été sensiblement améliorée. Il faut donc croire, pour parler net, que ces millions ont été mal dépensés et c'est ce que je me propose d'illustrer par des explications. Mais voyons d'abord la situation.

Comme il est naturel, les centres économiques et touristiques sont bien desservis. Mais ce qui nous intéresse ici, c'est le sort des douars et de la population kabyle. Pourtant, on peut déjà noter que Tizi-Ouzou, qui possède une belle école indigène de 600 places, refuse 500 écoliers par an.

Dans une école des Oumalous que j'ai pu voir, les instituteurs devaient refuser en octobre une dizaine d'écoliers par classe. Et ces classes comptaient déjà des effectifs surchargés de 60 à 80 élèves.

Aux Beni-Douala, on peut admirer une classe de 86 élèves où les enfants sont casés un peu partout, entre les bancs, sur l'estrade et quelques-uns debout. À Djemaâ-Saridj, une magnifique école de 250 élèves en a refusé une cinquantaine en octobre. L'école d'Adni qui compte 106 élèves en a rejeté une dizaine, après avoir mis à la porte les enfants âgés de treize ans.

Autour de Michelet, la situation est, si j'ose dire, plus instructive. Le douar Aguedal, qui compte 11,000 habitants, a une seule école de deux classes. Le douar Ittomagh, peuplé par 10,000 Kabyles, n'en a pas du tout. Aux Beni-Ouacif, l'école de Bou-Ahderrahmane vient de refuser une centaine d'élèves.

Depuis deux ans, le village d'Aït-Aïlem offre un local qui n'attend qu'un instituteur.

Dans la région de Sidi-Aïch, au village du Vieux-Marché, 200 postulants se sont présentés en octobre. On en a reçu une quinzaine.

Le douar lkedjane, qui compte 15,000 habitants, n'a pas une seule classe. Le douar Timzrit qui a la même population a une école d'une classe. Le douar lyadjadjène, (5,000 habitants) n'a pas d'école. Le douar Azrou-N'-Bechar (6,000 habitants) n'a pas d'école.

On évalue dans la région à 80% le nombre d'enfants privés d'enseignement. Ce que je traduirai en disant que près de 10,000 enfants dans cette seule région sont livrés à la boue des égouts.

En ce qui concerne la commune de Maillot, j'ai sous les yeux le décompte des écoles par douar et par habitant. Bien qu'il ne s'agisse pas ici de littérature mondaine, je crois que l'énumération en serait fastidieuse. Qu'on sache seulement que pour 30,000 Kabyles environ la région dispose de neuf classes. Dans la région de Dellys, le douar Beni-Sliem, dont j'ai déjà signalé l'extrême pauvreté, a 9,000 habitants et pas une seule classe.

Quant aux écoles de filles, l'initiative louable prise par la colonie ne date pas de longtemps et il est certain que neuf douars sur dix en manquent. Mais on aurait mauvaise grâce à chercher des responsabilités. Ce qu'il faut dire cependant, c'est l'extrême importance que les Kabyles attachent à cet enseignement et l'unanimité avec laquelle ils réclament son extension.

Rien de plus émouvant à cet égard que la lucidité avec laquelle certains Kabyles prennent conscience du fossé que l'enseignement unilatéral creuse entre leurs femmes et eux : « Le foyer, m'a dit l'un d'eux, n'est plus qu'un nom ou une armature sociale sans contenu vivant. Et nous éprouvons tous les jours l'impossibilité douloureuse de partager avec nos femmes un peu de nos sentiments. Donnez-nous des écoles de filles, sans quoi cette cassure déséquilibrera la vie des Kabyles. »

Est-ce à dire qu'on n'a rien fait pour l'enseignement kabyle ? Au contraire. On a construit des écoles magnifiques, une dizaine en tout, je crois. Chacune de ces écoles a coûté de 700,000 à 1 million de francs. Les plus somptueuses sont certainement celles de Djemaâ-Saridj, de Tizi-Rached, de Tizi-Ouzou et de Tililit. Mais ces écoles refusent régulièrement du monde. Mais ces écoles ne répondent à aucun des besoins de la région.

La Kabylie n'a que faire de quelques palais. Elle a besoin de beaucoup d'écoles saines et modestes. Je crois avoir tous les instituteurs avec moi en disant qu'ils peuvent se passer de murs mosaïqués et qu'un logement confortable et salubre leur suffit. Et je crois aussi qu'ils aiment assez leur métier, comme ils le prouvent tous les jours, dans la solitude difficile du bled, pour préférer deux classes de plus à une pergola inutile.

Le symbole de cette absurde politique, je l'apercevais sur la route de Port-Gueydon, en traversant la région d'Aghrib, une des plus ingrates de la Kabylie. Une seule chose était belle, et c'était le poids de la mer qu'on voyait, du sommet du col, reposer dans une échancrure de montagnes. Mais sous cette lumière bourdonnante, des terres ingrates et rocheuses, couvertes de genêts flamboyants et de lentisques, s'étendaient à perte de vue. Et là, au milieu de ce désert sans un homme visible, s'élevait la somptueuse école d'Aghrib, comme l'image même de l'inutilité.

Je me sens contraint de dire ici toute ma pensée. Je ne sais pas ce qu'il faut croire de ce que me disait ce Kabyle : « Il s'agit, voyez-vous, de faire le moins de classes possible avec le plus de capitaux. » Mais j'ai l'impression que ces écoles sont faites pour les touristes et les commissions d'enquête et qu'elles sacrifient au préjugé du prestige les besoins élémentaires du peuple indigène.

Rien ne me paraît plus condamnable qu'une pareille politique. Et si jamais l'idée de prestige pouvait recevoir une justification, elle la recevra le jour où elle s'appuiera, non sur l'apparence et l'éclat, mais sur la générosité profonde et la compréhension fraternelle.

En attendant, il faut savoir qu'avec les mêmes crédits qui ont servi à édifier une de ces écoles-palais, on pourrait construire trois classes de plus et résorber l'excédent rejeté chaque année. Je me suis renseigné sur le prix de revient d'une école type, moderne et confortable, comprenant deux classes et deux logements d'instituteurs.

Une telle école peut être édifiée avec 200,000 francs. Et chaque école-palais permettrait d'en construire trois. Il me semble que ceci devrait suffire à juger une politique qui consiste à donner une poupée de 1 000 francs à un enfant qui n'a pas mangé depuis trois jours.

Les Kabyles réclament donc des écoles, comme ils réclament du pain. Mais j'ai aussi la conviction que le problème de l'enseignement doit subir une réforme plus générale. La question

que j'ai posée à ce sujet aux populations kabyles a rencontré l'unanimité. Les Kabyles auront plus d'écoles le jour où on aura supprimé la barrière artificielle qui sépare l'enseignement européen de l'enseignement indigène, le jour enfin où, sur les bancs d'une même école, deux peuples faits pour se comprendre commenceront à se connaître.

Certes, je ne me fais pas d'illusions sur les pouvoirs de l'instruction. Mais ceux qui parlent avec légèreté de l'inutilité de l'instruction en ont profité eux-mêmes. En tout cas, si l'on veut vraiment d'une assimilation, et que ce peuple si digne soit français, il ne faut pas commencer par le séparer des Français. Si je l'ai bien compris, c'est tout ce qu'il demande. Et mon sentiment, c'est qu'alors seulement la connaissance mutuelle commencera. Je dis « commencera » car, il faut bien le dire, elle n'a pas encore été faite et par là s'expliquent les erreurs de nos politiques. Il suffit pourtant, je viens d'en faire l'expérience, d'une main sincèrement tendue. Mais c'est à nous de faire tomber les murs qui nous séparent.

Le malaise politique

Si grave et si urgente que soit la pénurie économique dont souffre l'Afrique du Nord, elle n'explique pas, à elle seule, la crise politique algérienne. Si nous en avons parlé d'abord, c'est que la faim prime tout. Mais, à la vérité, le malaise politique est antérieur à la famine. Et lorsque nous aurons fait ce qu'il faut pour alimenter la population algérienne, il nous restera encore tout à faire. C'est une façon de dire qu'il nous restera à imaginer enfin une politique.

Je n'aurai pas la prétention de définir en deux ou trois articles une politique nord-africaine. Personne ne m'en saurait gré et la vérité n'y gagnerait pas. Mais la politique algérienne est à ce point déformée par les préjugés et les ignorances que c'est déjà faire beaucoup pour elle, si l'on en présente un tableau objectif par le moyen d'une information vérifiée. C'est ce tableau que je voudrais entreprendre.

J'ai lu dans un journal du matin que 80% des Arabes désiraient devenir des citoyens français. Je résumerai au contraire l'état actuel de la politique algérienne en disant qu'ils le désiraient effectivement, mais qu'ils ne le désirent plus. Quand-on a longtemps vécu d'une espérance et que cette espérance a été démentie, on s'en détourne et l'on perd jusqu'au désir. C'est ce qui est arrivé avec les indigènes algériens, et nous en sommes les premiers responsables.

Depuis la conquête, il n'est pas possible de dire que la doctrine française coloniale en Algérie se soit montrée très cohérente. J'épargnerai au lecteur l'historique de ses fluctuations depuis la notion du royaume arabe, chère au second Empire, jusqu'à celle d'assimilation. C'est cette dernière idée qui, en théorie, a fini par triompher. Depuis une cinquantaine d'années, le but avoué de la France en Afrique du Nord était d'ouvrir progressivement la citoyenneté française à tous les Arabes. Disons tout de suite que cela est resté théorique. La politique d'assimilation a

rencontré en Algérie même, et principalement auprès des grands colons, une hostilité qui ne s'est jamais démentie.

Il existe tout un arsenal d'arguments, dont certains d'apparence convaincante, qui ont suffi jusqu'à présent à immobiliser l'Algérie dans l'état politique où nous l'avons trouvée. Je ne songerai pas à discuter ces arguments. Mais Il est possible de dire qu'en cette matière, comme en d'autres, il faut un jour choisir. La France devait dite clairement si elle considérait l'Algérie comme une terre conquise dont les sujets, privés de tous droits et gratifiés de quelques devoirs supplémentaires, devaient vivre dans notre dépendance absolue, ou si elle attribuait à ses principes démocratiques une valeur assez universelle pour qu'elle pût les étendre aux populations dont elle avait la charge.

La France, et c'est à son honneur, a choisi. Ayant choisi, et pour que les mots aient un sens, il fallait aller jusqu'au bout. Des intérêts particuliers se sont opposés à cette entreprise et se sont essayés à arrêter l'histoire. Mais l'histoire est toujours en mouvement et les peuples évoluent en même temps qu'elle. Aucune situation historique n'est jamais définitive. Et si l'on ne veut pas adopter l'allure de ses variations, il faut se résigner à la laisser échapper. C'est pour avoir ignoré ces vérités élémentaires que la politique française en Algérie est toujours de vingt ans en retard sur la situation réelle. Un exemple fera comprendre la chose.

En 1936, le projet Blum-Viollette a marqué le premier pas fait en avant, après dix-sept ans de stagnation, vers la politique d'assimilation. Il n'avait rien de révolutionnaire. Il revenait à conférer les droits civiques et le statut d'électeur à 60 000 musulmans environ. Ce projet, relativement modeste, souleva un immense espoir parmi les populations arabes. La quasi-totalité de ces masses, réunies dans le Congrès algérien, affirmait alors son accord. Les grands colons, groupés dans les Délégations financières et dans l'Association des maires d'Algérie, opérèrent une telle contre-offensive que le projet ne fut même pas présenté devant les Chambres.

Ce grand espoir déçu a naturellement entraîné une désaffection aussi radicale. Aujourd'hui, le gouvernement français propose à l'Algérie l'ordonnance du 7 mars 1944, qui reprend à peu près dans ses dispositions électorales le projet Blum-Viollette.

Cette ordonnance, si elle était appliquée réellement, donnerait le droit de vote à près de 80,000 musulmans. Elle accorde aussi la suppression du statut juridique exceptionnel des Arabes, suppression pour laquelle les démocrates de l'Afrique du Nord ont lutté pendant des années. L'Arabe n'était en effet soumis ni au même code pénal que le Français, ni aux mêmes tribunaux. Des juridictions d'exception plus sévères et plus expéditives le maintenaient dans une sujétion constante. L'ordonnance a supprimé cet abus et cela est un grand bien.

Mais l'opinion arabe, qui a été douchée, reste méfiante et réservée, malgré tout ce que ce projet comporte de bienfaisant. C'est que, l'histoire, justement, a marché. Il y a eu la défaite et la perte du prestige français. Il y a eu le débarquement de 1942 qui a mis les Arabes au contact d'autres nations et qui leur a donné le goût de la comparaison. Il y a enfin la Fédération panarabe, dont on ne peut ignorer qu'elle est une séduction perpétuelle pour les populations nord-africaines. Il y a enfin la misère qui accroît les rancœurs. Tout cela fait qu'un projet qui aurait été accueilli avec enthousiasme en 1936, et qui aurait arrangé bien des choses, ne rencontre plus aujourd'hui que méfiance. Nous sommes encore en retard.

Les peuples n'aspirent généralement au droit, politique que pour commencer et achever leurs conquêtes sociales. Si le peuple arabe voulait voter, c'est qu'il savait qu'il pourrait obtenir ainsi, par le libre exercice de la démocratie, la disparition des injustices qui empoisonnent le climat politique de l'Algérie. Il savait qu'il ferait disparaître l'inégalité des salaires et des pensions, celles, plus scandaleuses, des pensions, des allocations militaires et, d'une façon générale, de tout ce qui le maintient dans une situation inférieure. Mais ce peuple semble avoir perdu sa foi dans la démocratie dont on lui a présenté une caricature. Il espère atteindre autrement un but qui n'a jamais changé et qui est le relèvement de sa condition.

C'est pourquoi l'opinion arabe, si j'en crois mon enquête, est, dans sa majorité, indifférente ou hostile à la politique d'assimilation. On ne le regrettera jamais assez. Mais avant de décider ce qu'il convient de faire pour améliorer cette situation, il faut définir clairement le climat politique qui est devenu celui de l'Algérie.

De nombreux horizons ont été ouverts aux Arabes et, comme il est constant dans l'histoire des peuples que chacune de leurs aspirations trouve son expression politique, l'opinion musulmane d'aujourd'hui s'est groupée autour d'une personnalité remarquable, Ferhat Abbas, et de son parti, *les Amis du Manifeste*. Je parlerai dans mon prochain article de cet important mouvement, le plus original et le plus significatif qu'on ait vu paraître en Algérie, depuis les débuts de la conquête.

Lettre à un militant algérien

Mon cher Kessous,

J'ai trouvé vos lettres à mon retour de vacances et je crains que mon approbation ne vienne bien tard. J'ai pourtant besoin de vous la dire. Car vous me croirez sans peine si je vous dis que j'ai mal à l'Algérie, en ce moment, comme d'autres ont mal aux poumons. Et depuis le 20 août, je suis prêt à désespérer.

Supposer que les Français d'Algérie puissent maintenant oublier les massacres de Philippeville et d'ailleurs, c'est ne rien connaître au cœur humain. Supposer, inversement, que la répression une fois déclenchée puisse susciter dans les masses arabes la confiance et l'estime envers la France est un autre genre de folie. Nous voilà donc dressés les uns contre les autres, voués à nous faire le plus de mal possible, inexpiablement. Cette idée m'est insupportable et empoisonne aujourd'hui toutes mes journées,

Et pourtant, vous et moi, qui nous ressemblons tant, de même culture, partageant le même espoir, fraternels depuis si longtemps, unis dans l'amour que nous portons à notre terre, nous savons que nous ne sommes pas des ennemis et que nous pourrions vivre heureusement, ensemble, sur cette terre qui est la nôtre. Car elle est la nôtre et je ne peux pas plus l'imaginer sans vous et vos frères que sans doute vous ne pouvez la séparer de moi et de ceux qui me ressemblent.

Vous l'avez très bien dit, mieux que je ne le dirai : nous sommes condamnés à vivre ensemble. Les Français d'Algérie, dont je vous remercie d'avoir rappelé qu'ils n'étaient pas tous des possédants assoiffés de sang, sont en Algérie depuis plus d'un siècle et ils sont plus d'un million. Cela seul suffit à différencier le problème algérien des problèmes posés en Tunisie et au Maroc où l'établissement français est relativement faible et récent. Le « fait français » ne peut être éliminé en Algérie et le rêve d'une disparition subite de la France est puéril. Mais, inversement, il n'y a pas de raisons non plus pour que neuf millions d'Arabes vivent sur leur terre comme des hommes oubliés : le rêve d'une masse arabe annulée à jamais, silencieuse et asservie, est lui aussi délirant. Les Français sont attachés sur la terre d'Algérie par des racines trop anciennes et trop vivaces pour qu'on puisse penser les en arracher. Mais cela ne leur donne pas le droit, selon moi, de couper les racines de la culture et de la vie arabes. J'ai défendu toute ma vie (et vous le savez, cela m'a coûté d'être exilé de mon pays) l'idée qu'il fallait chez nous de vastes et profondes réformes. On ne l'a pas cru, on a poursuivi le rêve de la puissance qui se croit toujours éternelle et oublie que l'histoire marche toujours et ces réformes, il les faut plus que jamais. Celles que vous indiquez représentent en tout cas un premier effort, indispensable, à entreprendre sans tarder, à la seule condition qu'on ne le rende pas impossible en le noyant d'avance dans le sang français ou dans le sang arabe.

Mais dire cela aujourd'hui, je le sais par expérience, c'est se porter dans le « no man's land » entre deux armées, et prêcher au milieu des balles que la guerre est une duperie et que le sang, s'il fait parfois avancer l'histoire, la fait avancer vers plus de barbarie et de misère encore. Celui qui, de tout son cœur, de toute sa peine, ose crier ceci, que peut-il espérer entendre en réponse, sinon les rires et le fracas multiplié des armes ? Et pourtant, il faut le crier et puisque vous vous proposez de le faire, je ne puis vous laisser entreprendre cette action folle et nécessaire sans vous dire ma solidarité fraternelle.

Oui, l'essentiel est de maintenir, si restreinte soit-elle, la place du dialogue encore possible ; l'essentiel est de ramener si légère, si fugitive qu'elle soit, la détente. Et pour cela, il faut que chacun de nous prêche l'apaisement aux siens. Les massacres inexcusables des civils français entraînent d'autres destructions aussi stupides, opérées sur la personne et les biens du peuple arabe. On dirait que des fous, enflammés de fureur, conscients du mariage forcé dont ils ne peuvent se délivrer, ont décidé d'en faire une étreinte mortelle. Forcés de vivre ensemble, et incapables de s'unir, ils décident au moins de mourir ensemble. Et chacun, par ses excès renforçant les raisons, et les excès, de l'autre, la tempête de mort qui s'est abattue sur notre pays ne peut que croître jusqu'à la destruction générale. Dans cette surenchère incessante, l'incendie gagne, et demain l'Algérie sera une terre de ruines et de morts que nulle force, nulle puissance au monde, ne sera capable de relever dans ce siècle.

Il faut donc arrêter cette surenchère et là se trouve notre devoir, à nous, Arabes et Français, qui refusons de nous lâcher les mains. Nous, Français, devons lutter pour empêcher que la répression ose être collective et pour que la loi française garde un sens généreux et clair dans notre pays ; pour rappeler aux nôtres leurs erreurs et les obligations d'une grande nation qui ne peut, sans déchoir, répondre au massacre xénophobe par un déchaînement égal ; pour activer enfin la venue des réformes nécessaires et décisives qui relanceront la communauté franco-arabe d'Algérie sur la route de l'avenir. Vous, Arabes, devez de votre côté montrer inlassablement aux vôtres que le terrorisme, lorsqu'il tue des populations civiles, outre qu'il fait douter à juste titre de la maturité politique d'hommes capables de tels actes, ne fait de surcroît que renforcer les éléments anti-arabes, valoriser leurs arguments, et fermer la bouche à l'opinion libérale française qui pourrait trouver et faire adopter la solution de conciliation.

On me répondra, comme on vous répondra, que la conciliation est dépassée, qu'il s'agit de faire la guerre et de la gagner. Mais vous et moi savons que cette guerre sera sans vainqueurs réels et qu'après comme avant elle, il nous faudra encore, et toujours, vivre ensemble, sur la même terre. Nous savons que nos destins sont à ce point liés que toute action de l'un entraîne la riposte de l'autre, le crime entraînant le crime, la folie répondant à la démence, et qu'enfin, et surtout, l'abstention de l'un provoque la stérilité de l'autre. Si vous autres, démocrates arabes, faillissez à votre tâche d'apaisement, notre action à nous, Français libéraux, sera d'avance vouée à l'échec. Et si nous faiblissons devant notre devoir, vos pauvres paroles seront emportées dans le vent et les flammes d'une guerre impitoyable.

Voilà pourquoi ce que vous voulez faire me trouve si solidaire, mon cher Kessous. Je vous souhaite, je nous souhaite bonne chance. Je veux croire, à toute force, que la paix se lèvera sur nos champs, sur nos montagnes, nos rivages et qu'alors enfin, Arabes et Français, réconciliés dans la liberté et la justice, feront l'effort d'oublier le sang qui les sépare aujourd'hui. Ce jour-là,

nous qui sommes ensemble exilés dans la haine et le désespoir, retrouverons ensemble une patrie.

La table ronde

On ne règle pas les problèmes politiques avec de la psychologie. Mais sans elle, on est assuré de les compliquer. Le sang suffit en Algérie à séparer les hommes. N'y ajoutons pas la bêtise et l'aveuglement. Les Français d'Algérie ne sont pas tous des brutes assoiffées de sang, ni tous les Arabes des massacreurs maniaques. La métropole n'est pas peuplée seulement de démissionnaires ni d'officiers généraux nostalgiques. De même l'Algérie n'est pas la France, comme on s'obstine à le dire avec une superbe ignorance, et elle abrite pourtant plus d'un million de Français, comme on a trop tendance, d'un autre côté, à l'oublier. Ces simplifications ne font que durcir le problème. De surcroît, elles se justifient l'une l'autre, et ne se rencontrent que dans leur conséquence, qui est mortelle. Elles démontrent ainsi, jour après jour, mais par l'absurde, qu'en Algérie Français et Arabes sont condamnés à vivre ou à mourir ensemble.

Naturellement, on peut choisir de mourir, dans l'excès du désespoir. Mais il serait impardonnable de se jeter à l'eau pour éviter la pluie, et de mourir à force de vouloir survivre. Voilà pourquoi l'idée d'une table ronde où se rencontreront à froid les représentants de toutes les tendances, depuis les milieux de la colonisation jusqu'aux nationalistes arabes, me paraît toujours valable. Il n'est pas bon, en effet, que les hommes vivent seuls, ou dans la solitude des factions. Il n'est pas bon de rester confrontés trop longtemps à ses haines ou son humiliation, ni même à ses rêves. Le monde d'aujourd'hui est celui de l'ennemi invisible ; le combat y est abstrait et c'est pourquoi rien ne l'éclaire ni ne l'adoucit. Voir l'autre, et l'entendre, peut donner un sens au combat, et peut-être aussi le rendre vain. L'heure de la table ronde sera l'heure des responsabilités.

Mais à la condition que cette réunion se fasse loyalement et dans la clarté. En ce qui concerne la loyauté, elle n'est pas en notre pouvoir. Je me garderai par principe de la remettre à des gouvernants. Mais c'est un fait qu'elle est aujourd'hui dans leurs mains et c'est pourquoi l'inquiétude est dans nos cœurs. Il ne faut pas du moins que cette table ronde soit utilisée à l'intérieur d'un nouveau plan de marchandages impuissants, destinés à maintenir au pouvoir des hommes qui ont apparemment choisi le métier de politicien pour n'avoir pas de politique.

Reste la clarté, et nous pouvons alors faire quelque chose pour elle. C'est pourquoi je traiterai en plusieurs articles des simplifications dont j'ai parlé, en présentant à chaque partenaire les raisons que ses adversaires lui opposent. Mais l'objectivité n'est pas la neutralité. L'effort de compréhension n'a de sens que s'il risque d'éclairer une prise de parti. Je prendrai donc parti pour finir. Et, une fois de plus, disons-le tout de suite, contre le désespoir, puisque, en Algérie, aujourd'hui, le désespoir, c'est la guerre.

Vertaalvergelijking: uitgeschreven passages brontekst en doeltteksten

In deze tabel staan in het midden de passages uit de brontekst die ik heb bestudeerd, links staat de vertaling van Adriaan Morriën uit 1949 en in de rechterkolom de vertaling van Peter Verstegen uit 2013.

De termen waarin machtsverhoudingen gecodeerd liggen en die dus mogelijk voor een verschuiving op dat vlak zouden kunnen zorgen, maar die door beide vertalers op dezelfde manier zijn vertaald heb ik geel gekleurd. De termen die potentieel voor een verschuiving in machtsverhoudingen zouden kunnen zorgen en door beide vertalers anders zijn vertaald, maar zonder dat er een verschuiving plaatsvindt tussen beide vertalingen, heb ik blauw gekleurd. Wanneer de vertalers tot slot keuzes hebben gemaakt waardoor hun vertalingen wat machtsverhoudingen betreft duidelijk van elkaar afwijken, heb ik hun woorden rood gekleurd.

De voorbeelden van verschuivingen die betrekking hebben op de afstand tussen de ik-verteller en de inheemse cultuur of bevolking hebben in de linkerkolom de codering A1 gekregen. Voorbeelden waarin er iets opvallends gebeurt met betrekking tot de afstand tussen Meursault en Raymond hebben de code A2. A3 zijn de voorbeelden waarin de Arabieren bij Morriën vooral mysterieus zijn en er bij Verstegen meer sprake is van wederzijdse vijandigheid. De verschuivingen die plaatsvinden in de vertaling van het pataouète zijn gecodeerd met A4. A5 staat voor overige verschuivingen en A6 voor passages waarin tussen beide vertalingen een verschil aan te wijzen is in de mate waarin de Moorse vriendin met respect wordt behandeld.